

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

GAZNELİ SULTAN İBRAHİM B. MESÛD DÖNEMİ (1059-1099)

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMED MUSTAFA ÖNDER

AMASYA
Aralık - 2025

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

GAZNELİ SULTAN İBRAHİM B. MESÛD DÖNEMİ (1059-1099)

Hazırlayan
Muhammed Mustafa ÖNDER

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ

AMASYA – 2025

TEZ ONAY SAYFASI

Muhammed Mustafa ÖNDER tarafından hazırlanan “Gazneli Sultan İbrahim b. Mesûd Dönemi (1059-1099)” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 27/11/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman	: Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	
Üye	: Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN	

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../11/2025

Doç. Dr. Hadi BELGE
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

..../11/2025

Muhammed Mustafa ÖNDER

İmza

ÖZET

GAZNELİ SULTAN İBRAHİM B. MESÛD DÖNEMİ (1059-1099)

Muhammed Mustafa ÖNDER

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Kasım/2025

Danışman: Doç. Dr. Ahmet YILMAZ

Gazneli Devleti, Sâmânîler'in Horasan Sipehsâlârı olan Alptegin'in 13 Zilhicce 351/12 Ocak 963 tarihinde Gazne'yi ele geçirmesi ile kuruldu. Devlet, hanedan olarak kurucu olan Sebüktegin'in hükümdarlığında (27 Şâban 366-Şâban 387/20 Nisan 977-Ağustos 997) gücünü git gide artırmaya başladı. Sultan Mahmûd döneminde ise devlet, gücünün zirvesine ulaştı ve tabî sınırları batıda Azerbaycan topraklarına, doğuda Hindistan'ın yukarı Ganj vadisine, kuzeyde Hârezm'den güneyde Hint Okyanusu sahillerine kadar ulaştı. Ancak bu dönemden sonra oğlu Sultan Mesûd'un Selçuklular'a karşı aldığı mağlubiyetler sonrası Gazneliler'in Horasan'daki hâkimiyeti sona erdi. Devlet ise eski gücünü kaybettiyse de devamlılığını sürdürmeyi başardı. Devamında tahta geçen hükümdarların saltanatları kısa sürdü ve öyle bir zaman geldi ki, hanedan soyunun yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalındı. Tuğrul adında bir Türk kumandanı, 445/1053 yılında Abdürreşîd dâhil on bir şehzâdeyi öldürerek, Gazneli Devleti'nin başına geçti. Ancak onun hâkimiyeti de çok kısa sürdü ve öldürüldü. Boşalan Gazneli tahtına I. Mesûd'un oğlu Ferruhzâd geçirildi. Sultan Ferruhzâd'ın da 451/1059 yılında muhtemelen kolera yahut kulunç hastalığından ölmesi üzerine, Tuğrul meselesinden kurtulan I. Mesûd'un bir diğer oğlu İbrahim 19 Safer 451/6 Nisan 1059 tarihinde tahta geçti. Sultan İbrahim, devletin iç durumunu son derece güç ve karmaşık bir halde buldu. Zira, on yıllardır devam eden savaşlar, birçok toprağın kaybedilmesine ve ekonomik ile sosyal tahribata yol açmıştı. Bunun yanında, elde kalan topraklardaki hâkimiyetin sürdürülmesi de ayrı bir önem arz etmekte idi. Bu çalışmada, Gazneli hanedanı içinde en uzun süre hükümdarlık yapmış olan Sultan İbrahim'in söz konusu sorunları çözmekte kullandığı metotları, başta Hindistan üzerine olmak üzere düzenlediği bütün seferleri ve bütün bunların yanı sıra saray efradı da incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Gazneli Devleti, Alptegin, Sultan İbrahim.

ABSTRACT

SULTAN OF GHAZNAVID İBRAHİM B. MESÛD PERİOD (1059-1099)

Muhammed Mustafa ÖNDER

Amasya University, Institute of Social Science

Department of History, M.A., November/2025

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ahmet YILMAZ

The Ghaznavid State was founded when Alptegin, the Samanid Sepahsâlâr of Khorasan, captured Ghazna in (13 Dhu al-Hijjah 351/12 January 963). During the reign of Sebüktigin, the founder of the dynasty, the state gradually increased its power (27 Sha‘ban 366-Sha‘ban 387/20 April 977-August 997). In the period of Sultan Mahmud, the state reached the peak of its power, and its territorial boundaries extended from the lands of Azerbaijan in the west to the upper Ganges valley of India in the east, from Khwarazm in the north to the coasts of the Indian Ocean in the south. However, after this period, following the defeats of his son Sultan Mas‘ud against the Seljuqs, the Ghaznavids lost their dominance in Khorasan. Although the state lost its former power after this period, it managed to maintain its continuity. The Ghaznavid rulers who ascended the throne thereafter reigned for short periods, and eventually, the dynasty faced the danger of extinction. A Turkish commander named Tughrul, in the year (445/1053), killed eleven princes including ‘Abd al-Rashid and took over the leadership of the Ghaznavid State. However, his rule was also very short-lived, and he was killed. The vacant Ghaznavid throne was then taken by Farrukhzad, the son of Mas‘ud. When Sultan Farrukhzad died in (451/1059), probably due to cholera or colic, Mas‘ud I’s other son, Ibrahim, who had survived the Tughrul affair, ascended the throne on (19 Safar 451/6 April 1059). Sultan Ibrahim found the internal situation of the state extremely difficult and complicated. For the wars that had continued for decades had led to the loss of many territories and caused both economic and social devastation. Moreover, maintaining control over the remaining lands also had particular importance. In this study, the methods employed by Sultan Ibrahim, the longest-reigning ruler of the Ghaznavid dynasty, to resolve these problems, his campaigns, primarily those directed toward India, and, in addition to all these, his court entourage are examined.

Keywords: India, Ghaznavid State, Alptegin, Sultan Ibrahim.

ÖN SÖZ

Gazneli Sultan İbrahim b. Mesûd dönemi, on birinci yüzyılın siyasî ve kültürel gelişmeleri açısından dikkat çeken bir süreçtir. Sultan'ın yaklaşık kırk yıl gibi uzun bir süre hüküm sürerek Gazneli hanedanı içinde en uzun süre tahtta kalan hükümdar olması ve babası Sultan Mesûd devrinde Selçuklular karşısında yaşanan askerî yenilgilere rağmen devleti iç bünyesinde istikrarlı bir şekilde ayakta tutabilmesi, bu dönemi ayrıca önemli kılmaktadır. Bu çalışma, söz konusu dönemi imkânlar ölçüsünde inceleyerek hem Gazneli Devleti'nin İbrahim öncesi siyasî yapısını hem de İbrahim döneminde uygulanan idarî, askerî ve diplomatik uygulamaların yanı sıra sultanın ailesi, saray efradı ve kültürel çevreye dair unsurları değerlendirmeyi amaçlanmıştır. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Sultan İbrahim'e gelinceye kadar Gazneli Devleti'nin siyasî tarihi ele alınmış ve dönemin iç ile dış dinamikleri temel hatlarıyla değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, Sultan İbrahim döneminde yürütülen çeşitli siyasî faaliyetler, ilişkiler ve mücadeleler bir bütünlük içerisinde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise Sultan'ın ailesi, vezirleri, himayesindeki şairleri ve şahsiyeti gibi dönemin sosyo-kültürel yapısını şekillendiren unsurlar incelenmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkışında ve süreç boyunca bana değerli görüşleri ve yakın ilgisiyle katkı sağlayan kıymetli danışmanım Doç. Dr. Ahmet YILMAZ'a teşekkür borçluyum. Tez jürimde bulunan ve ilmî yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK ve Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN hocalarıma teşekkür ederim. Bu tezin, Gazneli Devleti üzerine yapılacak çalışmalara mütevazı bir katkı sağlamasını temenni ederim.

Muhammed Mustafa ÖNDER

.../.../.....

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖN SÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMA DİZİNİ	viii
GİRİŞ	1
II. KAYNAKLAR	3
A. Ana Kaynaklar.....	3
B. Araştırma Eserler.....	7

I. BÖLÜM

1. KURULUŞUNDAN SULTAN İBRAHİM'E KADAR GAZNELİ DEVLETİ SİYASÎ TARİHİ	9
1.1. Alptegin (351-352/963).....	9
1.2. Ebû İshak İbrahim (352-355/963-966)	13
1.3. Bilgetegin (355-364/966-975)	14
1.4. Pîrî-Pîritegin/Böri-Böritegin (364-366/975-977).....	14
1.5. Sebüktegin (366-387/977-997)	15
1.5.1. Sebüktegin'in Hindistan Seferleri.....	16
1.5.2. Sebüktegin'in Sâmânîler ve Karahanlılar ile Münasebetleri	17
1.6. Sultan Mahmûd (388-421/998-1030)	19
1.6.1. Hindistan Seferleri	22
1.6.2. Karahanlılar ile Münasebetler.....	26
1.6.3. Sultan Mahmûd Devrinde Diğer Olaylar	27
1.7. Sultan Mesûd (422-432/1031-1040)	29
1.7.1. Selçuklular ile Münasebetler.....	32
1.8. Sultan Mevdûd (432-441/1041-1049).....	35
1.8.1. Selçuklular ile Mücadeleler	35
1.8.2. Hindistan'daki Gelişmeler	37

II. BÖLÜM

2. SULTAN İBRAHİM'İN SİYASÎ HAYATI (451-492/1059-1099).....	39
2.1. Tuğrul'un Gasbı Meselesi (443/1052)	40

2.2. Sultan İbrahim'in Tahta Çıkması	41
2.3. Selçuklular İle İlişkiler.....	43
2.3.1. Selçuklular ile Barış	43
2.3.1.1. Antlaşmanın Hükümdar Açısından Muhteviyatı Üzerine Bir İnceleme	45
2.3.1.2. Evlilik Yolu ile Barışın Güçlendirilmesi	46
2.3.2. Selçuklular ile Barışın Bozulması.....	47
2.3.2.1. Selçuklular'ın Gazne Üzerine Yürümesi ve Sultan İbrahim'in Selçuklu Gailisini Bertaraf Etmesi	51
2.3.3. Selçuklularla Evlilik Yolu ile Barışın Yeniden Tesisi	54
2.3.4. Sultan İbrahim'in Tekiş'in İsyanına Desteği	55
2.3.5. Sultan İbrahim'in Sistan Üzerine Ordu Sevk Etmesi	57
2.3.6. Sultan İbrahim'in Emîr-i Emîrân Muhammed b. Süleyman'ın İsyanına Desteği.....	58
2.3.7. Casusluk Meselesi.....	59
2.4. Hindistan Seferleri	59
2.4.1. Tabarhind ve Bûriya Kalesi'nin Fethi	61
2.4.2. Dangan/Dhangân ve Jalandhar'ın Fethi.....	62
2.4.3. Seyfü'd-Devle Mahmûd'un Hindistan Seferleri	62
2.4.3.1. Agra Kalesi'nin Fethi	63
2.4.3.2. Ujjain Şehri'nin Fethi	64
2.4.3.3. Antarvedi Şehri'nin İstilasası	64
2.4.4. Sultan İbrahim'in Yeniden Hindistan Üzerine Seferler Düzenlemesi	65
2.4.4.1. Ecved/Acudhan Kalesi'nin Fethi	65
2.4.4.2. Rûbal Kalesi'nin Fethi	65
2.4.4.3. Dere-Nevre Şehri'nin Fethi.....	66
2.4.4.4. Vere Kalesi'nin Fethi	67
2.5. Sultan İbrahim'in Gur Seferi	68
2.6. Abbâsî Hilâfeti ile İlişkiler.....	69

III. BÖLÜM

3. SULTAN İBRAHİM'İN AİLESİ, ÖZEL HAYATI VE SİYASETİ	73
3.1. Sultan İbrahim'in Ailesi	73
3.1.1. Sultan İbrahim'in Oğulları.....	75
3.1.1.1. Seyfü'd-Devle Mahmûd b. İbrahim	75
3.1.1.2. Nasr b. İbrahim	78
3.1.1.3. Alau'd-Devle Mesûd b. İbrahim	79

3.1.2. Sultan İbrahim'in Kızları	83
3.1.2.1. Sultan'ın Kızlarından Birinin İmâm Abdu'l-hâlık-i Cûzcânî ile Evlenmesi	83
3.1.2.2. Sultan'ın Kızlarından Bir Diğèrinin Arslanşah b. Alparslan ile Evlenmesi.....	84
3.2. Sultan İbrahim'in Vezirleri	85
3.2.1. Ebû Bekir b. Ebî Sâlih	86
3.2.2. Ebû Sehl Hocendî	87
3.2.3. Bihrûz b. Ahmed - Muhammed b. Bihrûz.....	88
3.2.4. Abdülhamid b. Ahmed b. Abdülsamed Şirâzî	89
3.3. Sultan İbrahim Dönemi Şairler	90
3.3.1. Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân	91
3.3.2. Osmân Muhtârî-yi Gaznevî.....	92
3.3.3. Ebû Hanîfe-yi İskâfî.....	93
3.3.4. Ebu'l-Ferec b. Mesûd-i Rûnî	94
3.3.5. Senâî-yi Gaznevî.....	95
3.3.6. Râşidî	96
3.3.7. Atâ b. Yakûb.....	96
3.4. Sultan İbrahim'in Şahsiyeti.....	97
3.5. Sultan İbrahim'in Ünvanları	102
3.6. Sultan İbrahim'in Vefatı.....	104
SONUÇ	104
KAYNAKÇA	106
EKLER.....	123
ÖZGEÇMİŞ	129

KISALTMA DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
b.	: bin (oğlu)
bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA:	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
İA:	: İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Hızl.	: Hazırlayan
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
ö.	: Ölüm
S.	: Sayı
trc.	: tercüme
Trans.	: Translator
vd.	: ve devamı
Vol.	: Volume
Y.	: Yıl

GİRİŞ

Onuncu yüzyılın ikinci yarısında şekillenmeye başlayan Gazneli Devleti, On birinci yüzyıldan itibaren Gazne merkezli Afganistan'da hüküm süren bir Müslüman Türk devleti haline geldi. Devlet, zamanla Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da egemenliğini genişletti. Bununla birlikte, Türklerin bölgeye ilk yerleşimlerine bakılacak olursa İslâmiyet'in ilk yıllarından daha eski dönemlere kadar uzandığı görülmektedir. Büyük bir ihtimalle Türk oldukları kabul edilen Kuşanlar¹ ve sonrasında Eftalitler (Akhunlar)² bu bölgeye hâkim oldular. Kuşanlar M.Ö. birinci yüzyılın ortalarından itibaren başladıkları Afganistan'a hâkim olma mücadelesini tahminen M.S. birinci yüzyılın ortalarına doğru kazandılar ve topraklarını Hindistan'a kadar genişlettiler. Ancak onların Afganistan'daki üstünlüğü, beşinci yüzyılın sonunda Akhunlar tarafından sona erdirildi. İlk İslâmi dönem içinde ise kuzeyde Tohâristan³ ve

¹ M.S. birinci yüzyıldan itibaren yerli kayıtlarda "Kuşan" adıyla geçen ancak Çinliler'in "Ta Yüeh-chih" dedikleri bir devlet ortaya çıkmıştır. Kuşanlar, M.S. birinci yüzyılda bugünkü Özbekistan, Tacikistan ve Afganistan sahalarında kurulmuş ve zamanla bütün Kuzey Hindistan'ı içine alacak şekilde genişlemiştir. Mehmet Tezcan, "Kuşanların Menşei", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 789; aynı müellif, "Kuşanlar, Akhunlar ve Eftalitler", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, TTK Yay., Ankara, 2006, s. 9.

² Orta Asya'nın büyük toplulukları arasında kabul edilen Akhunlar'ın menşei meselesi kesin olarak açıklanamamıştır. "Eftalit" adı, Beşinci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmakla birlikte "Eftal" ya da "Hathaileh" gibi hanedan adlarının çarpıtılmasıyla ya da "kheşevan" gibi kral anlamına gelen bir sözcükten türemiştir. Çinliler eskiden bu halka "Hua", daha sonrasında Eftal'in fonetik karşılığı olan "Ye-ta" adını vermişlerdir. Bunun dışında Bizanslılar "Akhun", Hintliler'de "Hunalar" adını vermiştir. Akhunlar'ın yaşadıkları ilk yer olarak Kansu bölgesinin yakınlarında Türkler ile meskûn sahalarda yaşadıkları görülür. Akhunlar, Soğdiana ve Tohâristan'ı kendilerine yurt edinmişlerdir. Beşinci yüzyılın başlarında büyük bir güce erişen Akhunlar, İli, Balkaş Gölü güneyi, Isık Köl kıyıları, Çu ve Talas havzaları, hatta Sirderya'nın (Ceyhun) batı kıyısıyla Aral Gölü'ne kadar çok geniş bir bölgeyi hâkimiyetlerine almışlardır. M.S. 558 yılına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*, (Çev. Halil İnalçık), 4. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2022, s. 83; Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan), 11. Baskı, Kabalcı Yay., İstanbul, s. 79-81; aynı müellif, Orta Asya-Tarih ve Uygarlık, (Çev. Lale Arslan), 2. Baskı, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001, s. 123-123; Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları (M.Ö. III-M.S. X. Asır)*, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2013, s. 48; Ahmet Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, Fenomen Yay., Erzurum, 2021, s. 87; Hatice Aydın, *Theophanes Confessor'un Kroniğinde Türkler (284-813)*, Kronik Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2023, s. 63-68.

³ Kaynaklarda Tokaristan, Tuharistan, Tohayristan, Tu-ho-lo gibi farklı şekillerde geçen bölge, ismini Tohar adı verilen bir kavimden almıştır. Tohâristan, Belh'in doğusunda ve Bedahşan'ın batısında, Ceyhun'un güneyinde, Hindikuş dağlarının kuzeyinde yer alan bölgedir. İslam çağında ise, geniş mânada Ceyhun'un yukarı mecrâsının sağ ve solunda bulunan Belh'e tâbi olan bütün dağlık memleketleri içine alıyordu. V. V. Barthold, "Tohâristan", *İA*, C. XII, I. Kısım, MEB, İstanbul, 1979, s. 399; Hüseyin Salman, "Tohâristan", *DİA*, C. XLI, TDVY, İstanbul, 2012, s. 214; Ahmet Yılmaz, "Tohâristan'ın Adı, Coğrafyası ve Genel Sınırları", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 62, 2018, s. 338-340; aynı müellif, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, s. 21-24.

Bedahşan'dan⁴ güneydeki Büst'e⁵ kadar olan saha içinde Türk geleneklerine uygun olarak konar-göçer yaşayışlarını devam ettiren Halaç Türkleri, Eftalitler'in torunları olarak Ceyhun'un kuzeyinden gelip Doğu Afganistan'ın bu bölgesinde kaldılar. Nitekim bölge, Gazneliler'in kuruluşuna kadar Türk nüfusuyla beslenmeye devam etti ve nihayetinde kurulacak devletin dayanağını oluşturdu. İslâm fetihleri sırasında ise, Kuzey Hindistan'a doğru ilerlendikçe Emevîler döneminden (661-750) itibaren Türkler ile Müslümanlar'ın temasları gerçekleşmeye başladı.⁶ Abbasîler döneminde (750-1258) ise Türkler, devlet teşkilatında askerî ve idarî görevlerde bulundular. Onuncu yüzyıla gelindiğinde ise, Horasan ve Mâverâünnehir topraklarında merkezi Buhara olan Sâ mânî Devleti egemen idi ve bu devlet, içerisinde yoğun bir Türk nüfusu barındırıyordu. Nitekim Sâ mânîler de, diğer devletler gibi Türkler'i ordularına dahil edip, idarî yapılarında çeşitli görevler verdiler. Böylelikle Sâ mânîler'in bünyesinde Begtüzün, Fâik el-Hâssa ve Ebû Ali Sîmcûrî gibi önemli kumandanlar yükselerek devletin siyasetine yön verdiler. Bu kumandanlardan biri de, ileride Gazneli Devleti'nin temellerini atacak olan Alptegin idi.⁷

I. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, Gazneli Sultan İbrahim b. Mesûd başlığı altında onun siyasî faaliyetlerini, yönetim uygulamalarını, ailesini, vezirlerini ve dönemin öne çıkan şahsiyetlerini, sosyo-kültürel yapısı ile birlikte tarihî kaynaklar ışığında kapsamlı bir şekilde incelemektir.

Bu çalışmanın yöntemine gelinecek olursa, konu belirlenirken fark edilen bazı hususlar, Sultan İbrahim'in daha geniş bir çerçevede ele alınmasının yerinde olacağını düşündürmüştür. Sultan İbrahim üzerine Türkçe literatürde Merçil⁸ ve Paydaş'ın⁹ değerlendirmeleri ile Demir'in¹⁰ yüksek lisans tezinde ele aldığı siyasî faaliyetler bulunmaktadır. İngilizce literatürde

⁴ Bedahşan, Toharistan'ın yukarı tarafında Türk ülkelerine hudut bir şehirdir. Bedahşan birinci dereceden bir sınır karakoludur. Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü'l-Tekâsîm)*, 3. Baskı, Selenge Yay., İstanbul, 2023, s. 312-313; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2001, s. 134.

⁵ Eskiden, bugünkü Afganistan'da, Helمند nehrinin Arğandâb ile birleştiği noktanın bir az aşağısında ve Helمند'in sol yakasında yer alan bir şehirdir. R. Hartmann, "Büst", *İA*, C. II, MEB, İstanbul, 1979, s. 842.

⁶ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 4-5; Ahmet Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, Fenomen Yay., Erzurum, 2021, s. 10-15.

⁷ Clifford Edmund Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern India 994-1040*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1963, s. 27; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 1; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, 18-19.

⁸ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*; aynı müellif, "İbrâhim b. Mes'ûd'i Gaznevî", *DİA*, C. XXI, TDVY, İstanbul, 2000, s. 321-322.

⁹ Paydaş, Kazım, "Bilge Bir Hükümdar Gazneli Sultan İbrahim b. Mesud (450-492/1059-1099)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. VI, S. V, 2013, s. 455-475.

¹⁰ Kemal Demir, *Gazneli Mes'ûd Sonrası Gazneliler'in Siyasî Tarihi (1040-1186)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2023.

ise Bosworth'un¹¹ çalışması daha kapsamlı bir görünüm sunmaktadır. Bu çalışmada konuyu daha ayrıntılı biçimde ele alabilmek için daha geniş bir kaynak ağına başvurmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, öncelikle Sultan İbrahim'in tahta çıkışından önce Gazneli Devleti'nin siyasî durumuna değinilmiştir. Devamında tezin ana konusunu oluşturan Sultan'ın siyasî tarihi, ilgili alt başlıklar altında incelenmiştir. Siyasî tarihin ardından üçüncü bölümde Sultan'ın ailesi, vezirleri, sarayında yer alan şairleri, şahsiyeti ve vefatı, kaynakların sunduğu imkânlar doğrultusunda ele alınmıştır. Bu üç bölüm nitel araştırma yöntemi doğrultusunda değerlendirilmiş ve literatür taraması sonucunda ulaşılan birincil ve ikincil kaynaklardan edinilen bilgiler, gerekli görülen yerlerde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu sayede, üzerinde ihtilaf bulunan bazı hususların açığa kavuşturulmasına gayret edilmiştir.

Çalışmanın genelinde dikkat edilen önemli noktalardan bir diğeri ise, özel isimlerin yazımında birlik sağlamak amacıyla DİA'daki kullanımların esas alınmış olmasıdır.

II. Kaynaklar

A. Ana Kaynaklar

Ebû Nasr Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî (ö.427/1036), sâhibü'l-berîd olarak görevli olduğu Sâmânî hizmetinden Gazneliler'e intisap etti. Sebüktegin ve Sultan Mahmûd'un yanında bulunan Utbî, 412/1021 yılında tamamladığı *Kitâbü'l-Yemîni*¹² adlı eserini Vezir Meymendi'ye sundu. Bu eser, Sebüktegin'den başlayarak Sultan Mahmûd döneminde yaşayan devlet ve hükümdarları 411/1020 yılına kadar ele almakta ve Sâmânîler'in son dönemleri ile Gazneliler'in ilk dönemleri hakkında önemli bilgiler içermektedir.¹³ Bu vechîle çalışmanın ilk bölümünde özellikle Sebüktegin ve Sultan Mahmûd başlıklarında söz konusu eserden faydalanılmıştır.

Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî (ö.453/1061), Sultan Mahmûd'un Hârezm'i ele geçirmesi (404-405/1014) ile o sıralarda kırk dört yaşında iken Gazneli hizmetine girdi. Onun kaleme aldığı *Tahkîku Mâ li'l-Hind*¹⁴ eseri 421/1030 yılında tamamlanmış olup,

¹¹ Clifford Edmund Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay The Dynasty in Afghanistan and Northern India*, 1040-1186, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 2015.

¹² al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, (Trans. James Reynolds, B.A.), Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, London, 1858.

¹³ Erdoğan Merçil, "Muhammed b. Abdülcebbâr Utbî", *DİA*, C. XLII, TDVY, İstanbul, 2012, s. 236; Ali Anooshahr, "Otbî, Abu Nasr Mohammed", *Encyclopaedia Iranica*, Published. July 20, 2009, <https://www.iranicaonline.org/articles/otbi-abu-nasr-mohammed/>, (E. T. 16 Kasım 2025); Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynak Bilim*, Fenomen Yay., Erzurum, 2012, s. 142; aynı müellif, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2012, s. 158-159.

¹⁴ Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ li'l-Hind Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, (Çev. Kivameddin Burslan), (Hzl. Ali İhsan Yitik), 3. Baskı, Ankara, TTK Yay., 2023.

Hintlilerin inançlarını, kültür ve medeniyetini konu edinen ilk ciddi kitap kitaptır.¹⁵ Bu sayede, Hintlilere ait dinî kavramlara ve coğrafi bölgelere ilişkin bilgilere ulaşmak amacıyla eserden yararlanılmıştır.

Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî (ö. ?), doğum ve ölüm tarihleri tam olarak bilinmeyen on birinci yüzyılda yaşamış İranlı bir tarihçi idi. Gerdîzî'nin hayatı tam bir muamma olmakla birlikte, Gazneli sarayı ile bağlantılı olduğu muhtemeldir. Bu bağlamda o, kaleme aldığı *Zeynü'l-Ahbâr*¹⁶ adlı eserini büyük ihtimalle o sıralarda yaşlı bir adam iken Sultan Abdürreşîd'e sundu. Bu eser, eski İran tarihi, İslâm'ın ortaya çıkışı, halifeler tarihi ve Sultan Mevdûd döneminin sonuna kadar gerçekleşen bahisleri konu almaktadır.¹⁷ Çalışmanın ilk bölümünde ele alınan siyasî olayların değerlendirilmesinde *Zeynü'l-Ahbâr*'dan yararlanılmıştır.

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî (ö.470/1077), Beyhak bölgesinin Hârisâbâd köyünde doğdu (385/995). Gençliğinde, zamanının önemli bir kültür merkezi olan Nîşâbur'da eğitim gören Beyhakî, Sultan Mahmud döneminde, Ebû Nasr Mûşkan'ın yanında Dîvân-ı Risâlet'te görev aldı.¹⁸ Gazneli Devleti açısından oldukça önemli bir şahsiyet olan Beyhakî, Gazneliler'in kuruluşundan başlayarak Sultan İbrahim'in tahta çıkışının ilk zamanlarına kadar gelişen olayları aktardığı *Târih-i Beyhakî*¹⁹ eserini kaleme almıştır. Esasında bu eser otuz cilt olarak tamamlansa da günümüze 421-432/1030-1040 yılları arasındaki gelişmelerin ihtiva edildiği bölümler kalmıştır.²⁰ Gazneliler üzerine yapılan çalışmalarda başvurulması gereken temel kaynaklardan biri olan *Târih-i Beyhakî*, bu çalışmada da tüm bölümlerde yoğun biçimde kullanılmıştır.

Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö.515-1121), muhtemelen 438-441/1046-1049 yılları arasında Lahor'da doğdu. Babası Sa'd-i Selmân'ın Gazneli Devleti'nde müstevfî olarak görev yapması

¹⁵ Günay Tümer, “Birûnî”, *DİA*, C. VI, TDVY, İstanbul, 1992, s. 207, 212-213; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 162-164.

¹⁶ Abû Sa'îd Abd al-Hayy Gardîzî, *The Ornament of Histories A History of The Eastern Islamic Lands AD 650-1041*, (Trans. and Comm. by Clifford Edmund Bosworth), I. B. Tauris, London, 2011.

¹⁷ Clifford Edmund Bosworth, “Abû Sa'îd ‘Abd-al-Hayy Gardîzî” *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. X, Encyclopaedia Iranica Foundation, New York, 2001, s. 314; Orhan Bilgin, “Gerdîzî”, *DİA*, C. XIV, TDVY, İstanbul, 1996, s. 29; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynak Bilim*, s. 145-146; aynı müellif, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 165-166.

¹⁸ Golam-Hosayn Yûsufî, “Bayhaqî, Abû'l-Fazl”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. III, Routledge & Kegan Paul, London, London and New York, 1989, s. 889; Tahsin Yazıcı, “Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin”, *DİA*, C. VI, TDVY, İstanbul, 1992, s. 63.

¹⁹ Abû'l-Fazl Beyhaqî, *The History of Beyhaqî (The History of Sultan Mas'ud of Ghazna, 1030-1041)*, (Trans. Clifford Edmund Bosworth and Rev. Mohsen Ashtiany), Vol. II-III, Harvard University Press, Cambridge, 2011; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, (Çev. Necati Lügal), 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2022.

²⁰ Yûsufî, “Bayhaqî, Abû'l-Fazl”, III, s. 889; Yazıcı, “Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin”, s. 64; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynak Bilim*, s. 146; aynı müellif, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 168-170.

onun Gazneli hizmetine girmesinde kolaylık sağladığı düşünülmektedir. Selmân'ın şair olarak ortaya çıkış tarihi ise, Seyfû'd-Devle Mahmûd'un hizmetine girdiği 469/1076 yılı olarak belirtilmektedir.²¹ Selmân'ın *Dîvânı*²², Sultan İbrahim ve oğlu Seyfû'd-Devle'ye dair Hindistan seferleri hakkında önemli ve ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, Hilâfet ile Gazneli Devleti arasındaki ilişkilere dair aktardığı bilgiler, dönemin siyasî ve idarî gelişmelerinin açıklanması ve tespit edilmesinde yararlanılan başlıca unsurlardan biri olmuştur.

İbnü'l-Esîr (ö.630/1233) künyesi ile tanınan müellifin tam adı Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'dir. Ortaçağ İslâm tarihçileri arasında en güvenilir isimlerden biri olarak kabul edilen İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*²³ adlı eserinde İslâm öncesi ve sonrası olayları yıllara göre tasnif ederek aktarır.²⁴ Türkçe'ye çevrilen bütün ciltler arasında, çalışmanın birinci bölümünde IX. cilt, ikinci ve üçüncü bölümlerde ise X. ciltten yoğun biçimde yararlanılmıştır.

Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî (ö.664/1266'dan sonra), kapsamlı genel bir tarih kitabı olan ve 658/1260 yılında tamamlanan *Tabakât-ı Nâsirî'nin*²⁵ müellifidir. Cûzcânî, eserinde Âdem'den başlayarak kendi zamanına kadar olan bütün olayları incelemektedir.²⁶ Özellikle Gazneliler'e ayırdığı bölümde Sultan İbrâhim'e dair aktardığı özgün bilgiler, bu çalışmadaki bazı boşlukların doldurulmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Eserin İngilizce ve Türkçe tercümeleri bulunmakla birlikte, bazı yerlerde farklı bilgiler vermektedirler. Bu nedenle çalışma boyunca iki tercüme de karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî (ö.740/1340'tan sonra), İlhanlı sarayında hizmet veren İranlı meşhur tarihçiler arasında idi. Kazvinî'nin ilk önemli eseri olan *Târih-i Güzide*²⁷,

²¹ Zebîhullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, (Çev. Hasan Yılmaz), C. I, Nüşa Yayınları, Ankara, 2002, s. 198; J. W. Clinton, "Mas'ûd-i Sa'd-ı Salmân", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. VI, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 783; Ahmed Ateş, "Mes'ûd b. Sa'd b. Salmân", *İA*, C. VIII, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 141-142.

²² Elliot, Henry Miers, *The History of India As Told by Its Own Historians. The Muhammadan Period*, (Ed. and Cont. John Dowson), Vol. IV, Trübner and Co., London, 1872; Mirzâ Muhammad b. Abdu'l-Wahhâb of Qazwin, "Mas'ûd-i-Sa'd-i-Salmân", (Trans. E. G. Browne), *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Society 22 Albemarle Street, London, 1905, s. 693-740.

²³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, (Çev. Abdülkerim Özeydin-Ahmet Ağırakça), C. VII-X, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991.

²⁴ Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, C. XXI, TDVY, İstanbul, 2000, s. 26-27; aynı müellif, "el-Kâmil", *DİA*, C. XXIV, TDVY, İstanbul, 2001, s. 281-282.

²⁵ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. by Major H. G. Raverty), Vol. I, Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi, 1970; Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksu, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2020.

²⁶ Zebîhullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, (Çev. Hasan Almaz), C. II, Nüşa Yayınları, Ankara, 2005, s. 210; Clifford Edmund Bosworth, "Tabaqât-e Nâserî", *Encyclopaedia Iranica*, Published. Dec. 3, 2010, <https://www.iranicaonline.org/articles/taabaqat-naseri/>, (E. T. 16 Kasım 2025); A. S. Bazmee Ansari, "Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc", *DİA*, C.VIII, TDVY, İstanbul, 1993, s. 98-99; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynak Bilim*, s. 158-159.

²⁷ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara, 2018.

730/1330 tarihinde tamamlanmıştır. Eser, altı babdan oluşmakta olup, çeşitli alanları ele almakta ve incelemektedir. Dördüncü bab, üçüncü bölümde Gazneli hükümdarlarını inceleyen Kazvîni, Sultan Mahmûd dönemi hariç diğer hükümdarları kısa bir biçimde aktarmaktadır.²⁸ Her ne kadar söz konusu durum böyle olsa da, Sultan İbrahim hakkında verdiği ölüm tarihi, bilimsel çalışmalarda kabul edilen bir veri olup, bu çalışmada da aynı şekilde benimsenmiş ve ilgili başlık altındaki çıkarımlar buna göre yapılmıştır.

Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkârî (ö.759/1358), İlhanlı hükümdarı Ebû Said'in sarayındaki şairlerden birisi idi. Her ne kadar o, şair olsa da, tanınmasını sağlayan asıl husus, *Mecma'u'l-Ensâb*²⁹ adlı eserini kaleme almış olması idi. Eser, 733/1333 yılında tamamlanıp vezir Reşîdüddin Fazlullah'a sunulmuşsa da, vezirin öldürülmesi ve evinin yağmalanması sonucu kaybolmuştur. Bu nedenle Şebânkârî, eser üzerinde yeniden çalışarak 783/1337 yılında tamamlamış ve Moğollar'a mensup Çobanlar ailesinden Pîr Hüseyin'e takdim etmiştir. *Mecma'u'l-Ensâb*, Âdem'den Moğollar'a kadar olan dönemi kapsamakla birlikte, Gazneliler hakkında özgün bilgiler içermektedir.³⁰ Bu çalışmada da bu bilgiler göz önünde bulundurularak faydalanılmıştır.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând (ö.903-1498), *Ravzatu's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*³¹ adlı eserini Ali Şîr Nevâî'ye ithaf etmiştir. Eser, evrenin yaratılışından Hüseyin Baykara dönemine kadar gerçekleşen tarihi olayları konu almakta ve yedi ciltten oluşmaktadır.³² Dördüncü cilt, Gazneliler'i ele almakta olup, çalışmanın tüm bölümlerinde yoğun olarak kullanılmıştır.

Nizâmüddîn Ahmed Bahşî b. Muhammed Mukim Herevî Ekberâbâdî (ö.1003/1594), Bâbürlü Devleti'nin kurucusu Bâbü'rün hazinedarı Hâce Mukîm Herevî'nin oğludur. Ekber Şah döneminde çeşitli askerî görevlerde bulunmuş, çocukluğundan itibaren ilgi duyduğu tarih alanında yazılar kaleme almaya başlamıştır. Müellifi teşvik eden temel husus, Hindistan tarihini bütünüyle ele alan kapsamlı bir eserin bulunmamasıydı. Bu amaçla ortaya koyduğu *Tabakât-ı*

²⁸ Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, II, s. 233-234; Abdülkerim Özeydin, "Hamdullah el-Müstevfî", *DİA*, C. XV, TDVY, İstanbul, 1997, s. 454-455; aynı müellif, "Târîh-i Güzîde", *DİA*, C. XL, TDVY, İstanbul, 2011, s. 82-83; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynak Bilim*, s. 167-168.

²⁹ Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Çev. Fahri Ünan), TTK Yay., Ankara, 2021.

³⁰ Clifford Edmund Bosworth - P. Jackson, "Shabânkârâ'î", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. IX, E. J. Brill, Leiden, 1997, s. 158-159; Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynak Bilim*, s. 166-167; Rıza Kurtuluş, "Şebânkârî", *DİA*, C. XXXVIII, TDVY, İstanbul, 2010, s. 390-391.

³¹ Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, (Çev. Erkan Göksu), Kronik Kitap, İstanbul, 2017; *Ravzatu's-Safâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (Çev. Erkan Göksu), 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2018; *Ravzatu's-Safâ Hârezmşâhlar (Hârezmşâhiyân)*, (Çev. Erkan Göksu), Kronik Kitap, İstanbul, 2022.

³² Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynak Bilim*, s. 175-176; İsmail Aka, "Mîrhând", *DİA*, C. XXX, TDVY, İstanbul, 2020, s. 156-157.

*Ekberi*³³, Hindistan'ın genel tarihine dair ilk kaynak olup, günümüze ulaşmayan yaklaşık otuz kadar kaynaktan yararlanılarak hazırlanmıştır.³⁴

Abdülkâdir b. Mülûşâh Bedâûnî (ö.1024/1615), Bâbürlüler'in büyük hükümdarlarından Celâleddin Ekber Şah'ın sarayında imam olarak görev yaparken, bazı Arapça ve Sanskritçe eserlerin çevirisi ile görevlendirildi. Böylece çeviriler yaparken kendi isteği doğrultusunda şöhret olmasını sağlayacak *Müntehabü't-Tevârih*³⁵ adlı eserini yazmaya başladı. Üç ciltten oluşan eserin ilk cildi, Sebüktegin'den başlayarak 963-1556 yılına kadar olan Hindistan tarihini ihtiva eder.³⁶ Bu sayede çalışmada, Gazneliler'in siyasî tarihini incelerken *Müntehabü't-Tevârih*'ten istifade edilmiştir.

Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Alî el-Esterâbâdî Firişte (ö.1033/1623), Bîcâpûr hâkimi II. İbrâhim Âdilşah'ın hizmetindeyken, onun isteği üzerine Tabakât-ı Ekberî'nin eksiklikleri dikkate alınarak Hindistan'ın daha geniş kapsamlı bir tarihini kaleme almakla görevlendirilmiştir. Bu doğrultuda kaleme aldığı *Gülşen-i İbrâhîmî/Târîh-i Firişte*³⁷, Gazneli hükümdarlarından başlayarak on yedinci yüzyılın başına kadar Hindistan'daki Müslüman hâkimiyetinin tamamını ele almaktadır. Otuz iki kaynaktan yararlanılan eserin en dikkat çekici yönü, asılları günümüze ulaşmamış bazı kaynaklardaki anekdotları aktarmasıdır.³⁸ Nitekim Gazneli hükümdarlarına dair naklettiği bazı olaylar yalnızca onun rivayetlerinde yer almakta olup bu çalışmada da bu nedenle dikkatlice değerlendirilmiştir.

B. Araştırma Eserler

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde, Gazneli Devleti'nin siyasî ve kültürel gelişimini ele alan pek çok kaynak gözden geçirilmiştir. Aşağıda ise, araştırmada önemli ölçüde yararlanılan ve Gazneliler hakkında bilgi veren araştırma eserlerinin kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Clifford Edmund Bosworth, bu çalışmada en çok kaynağı kullanılan şahıs olarak öne çıkmaktadır. Burada hepsini sıralamak yerine, birkaçı hakkında bilgi vermek daha doğru

³³ Khwâjah Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, (Trans. B. DE, M.A.) Vol. I, Baptist Mission Press, Calcutta, 1927.

³⁴ Casim Avcı, "Nizâmeddin Ahmed Herevî", *DİA*, C. XXXIII, TDVY, İstanbul, 2007, s. 178-179.

³⁵ Abdul-Qadir Ibn-i-Mülûk Shah Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, (Trans. George S. A. Ranking), Vol. I, Atlantic Publishers & Distributors, New Delhi, 1990.

³⁶ T. W. Haig, "Bedâ'ûnî", *İA*, C. II, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 438-439; P. Hardy, "Bedâ'ûnî", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. I, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 856-857; Enver Konukçu, "Bedâ'ûnî", *DİA*, C. V, TDVY, İstanbul, 1992, s. 295-296.

³⁷ Mahomed Kasim Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, (Trans. John Briggs), Vol. I, A.&R. Spottiswoode, New Street Square, London, 1829

³⁸ T. W. Haig, "Firişte", *İA*, C. IV, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 651-652; Khaliq Ahmad Nizami, "Firişte", *DİA*, C. XIII, TDVY, İstanbul, 1996, s. 133-134.

olacaktır. Kritik yerlerde faydalanılan diğer eserlerinden ziyade, *The Ghaznavids Their Empire*³⁹ ve *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*⁴⁰ eserlerine bu çalışmada çokça başvurulmuştur. Özellikle *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde gerek bilgi olarak gerekse tahmine dayalı değerlendirmelerde ivedilikle kullanılmıştır.

Yusuf Abbas Hashmi'nin, *Political, Cultural and Administrative History under the Latter Ghaznavids (from 421/1030 to 583/1187)*⁴¹ ve *Successors of Mahmûd of Ghazna*⁴² eserleri, bu çalışmada sıkça başvurulmuş kaynaklardan olmuştur. Hemen hemen bütün bölümlerde istifade edilen eserlerden özellikle bazı hususlardaki değerlendirmeler dikkate alınarak, ilgili konularda bu doğrultuda beyanlar sunulmuştur.

Erdoğan Merçil, çalışmada sıkça başvurulmuş yazarlardan bir diğeridir. Burada, yukarıda olduğu gibi tüm eserlerini sıralamak yerine, *Gazneli Devleti Tarihi*⁴³ kitabına değinmek yeterli olacaktır. Kronolojik sıra ile tüm Gazneli hükümdarlarını ele alan bu eser, çalışmanın genelinde kapsamlı bir şekilde kullanılmıştır.

M. Hanefi Palabıyık'ın *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*⁴⁴ adlı eseri, çalışmanın ilk bölümünde kronolojik siyasî tarih açısından, ikinci ve üçüncü bölümlerde ise Gazneli Devleti'nin idarî teşkilatını anlamak ve sultanların ünvanlarını tespit etmek için başlıklar altında incelenen konularda sürekli başvurulmuş bir kaynak olmuştur.

Ahmet Yılmaz'ın *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi*⁴⁵ adlı eseri, çalışmanın ilk bölümünde siyasî olaylar incelenirken sunduğu detaylı bilgiler sayesinde en çok başvurulmuş kaynaklardan biri olmuştur.

³⁹ Clifford Edmund Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern India 994-1040*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1963.

⁴⁰ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*.

⁴¹ Yusuf Abbas Hashmi, *Political, Cultural and Administrative History under the Latter Ghaznavids (from 421/1030 to 583/1187)*, (Doctoral dissertation), Hamburg University, Hamburg, 1956.

⁴² Yusuf Abbas Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna - In Political, Cultural and Administrative Perspective*, South Asian Printers and Publishers, Karachi, 1988.

⁴³ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*.

⁴⁴ M. Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yay., Ankara, 2002.

⁴⁵ Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*.

I. BÖLÜM

1. KURULUŞUNDAN SULTAN İBRAHİM'E KADAR GAZNELİ DEVLETİ SİYASİ TARİHİ

1.1. Alptegin (351-352/963)

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen⁴⁶ Alptegin, Sâmânî Emîri Ahmed b. İsmâil (295-302/907-914) tarafından satın alınarak gulâm sistemi⁴⁷ ile Sâmânî Devleti'nin hizmetine girdi.⁴⁸ Ancak Ahmed b. İsmâil'in gulâmları tarafından öldürülmesi (11 Cemaziyelâhir 301/12 Ocak 914), büyük bir tahkikat başlamasına sebep oldu. Tahta geçen Nasr b. Ahmed'in de (302-332/914-943) bu olayla yakından ilgilenmesiyle sorumlu olan herkes idam edildi.⁴⁹ Alptegin,

⁴⁶ Merçil, Alptegin'in tam olarak bilinmeyen doğum tarihini, tahmini 267/881 olarak belirtmektedir. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 1.

⁴⁷ Gulâm, erkek çocuk, delikanlı, âzat edilmiş köle, genç hizmetkâr ve efendisine bağlı muhafız anlamlarına gelen Arapça bir isimdir. Denys Sourd, "Ghulâm", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. II, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 1079; Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *DİA*, C. XIV, TDVY, İstanbul, 1996, s. 178; Coşkun Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Teşkilatında Gulam Sistemi (Tarihsel Gelişimi, Özellikleri ve Uygulanışı)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010, s. 3; Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası Gulâm ve İktâ*, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 13. Bu sisteme göre esir veya köle olarak hizmete alınan gulâmlar, dinî ve askerî eğitimden geçirilirdi. Bunların dışında hükümdara ve devlet ricâline hizmet adabı, merasimlerde uyulacak kaideler ve dil öğretimi de gulâm sistemi içerisinde eğitimi verilen hususlardı. Gulâmlar, liyakat ve hüneler ile farlı hizmetlerde tecrübe kazandıktan sonra kabiliyetlerine göre sınıflara ayrılırlardı. Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Teşkilatında Gulam Sistemi (Tarihsel Gelişimi, Özellikleri ve Uygulanışı)*, s. 4; Erkan Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 96, S. 191, 2011, s. 98-99; Nizâmü'l-Mülk, bu sistemle ilgili eserinde Sâmânî devri uygulamalarını örnek göstermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Hızl. Mehmet Altay Köymen), TTK Yay., Ankara, 1999, s. 74.

⁴⁸ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 77; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 12. Ayrıca bkz. V. V. Barthold, "Alptegin", *İA*, C. I, MEB, İstanbul, 1978, s. 386; Muhammad Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge At University Press, 1931, s. 24; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, C. I, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 127; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 1; aynı müellif, "Alptegin", I, *DİA*, C. II, TDVY, İstanbul, 1989, s. 525; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 32; Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", s. 99; Ahmet Yılmaz, "Alptegin'in Sâmânî Emirleriyle Olan Münasebetleri, Gazne ve Toharistan'daki Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Y. XI, S. XXXIII, 2018, s. 106; aynı müellif, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Toharistan*, s. 120; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 19.

⁴⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî, *Târih-i Buhârâ*, (Çev. Erkan Göksu), TTK Yay., Ankara, 2013, s. 137; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, (Çev. Kıvameddin Bursalan), (Hızl. Mehmet Şeker- Rıza Savaş- Süleyman Genç- Ali Ertuğrul), TTK Yay., Ankara, 2016, s. 34; Gardîzî, *The Ornament of Histories A History of The Eastern Islamic Lands AD 650-1041*, s. 56; İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi'l-Târih*, (Çev. Ahmet Ağırakça), C. VIII, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 69; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, s. 33-34; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 305; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 5. Ayrıca bkz. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Hızl. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara, 1990, s. 258; A. K. S. Lambton, "Iran", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. IV, E. J. Brill, Leiden, 1997, s. 22; R.N. Frye, "The Sâmânîds", *The Cambridge History of Iran*, (Ed.: R. N. Frye), Vol. IV, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 143; Clifford Edmund Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, (Doctoral dissertation), Edinburgh University, Edinburgh, 1961, s. 78, 225; Peter B. Golden, "Karahanlılar", *Erken İç Asya Tarihi*, Drl. Denis Sinör, 10. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2023, s. 480-481; Aydın Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, 2. Baskı, Yeditepe Yay., İstanbul, 2013, s. 106-107; Göksu, Alptegin: Köle Pazarından Gazne Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2020, s. 50.

bu durumdan suçlu bulunmadan kurtulabildi. Zira o, Sâ mânîler'in takdir ettikleri bütün vasıflara sahipti.⁵⁰ Bu sayede Alptegin, ilerleyen süreçte Emîr Nasr b. Ahmed tarafından âzat edildikten sonra Nûh b. Nasr (332-343/943-954) döneminde önce emîrlik, sonrasında Hâcibü'l-hüccâblık⁵¹ makamına yükseltildi.⁵² Alptegin, Abdülmelik b. Nûh (343-350/954-961) döneminde Sâ mânî sarayında çok güçlendi ve onun üzerindeki etkisini de artırdı. Bunun bir göstergesi olarak da el-Bel'amî'nin vezir olarak atanmasını sağladı. Abdülmelik, Alptegin'in nüfuzunu kırmak için onu Belh âmilliğine⁵³ atasa da Alptegin bunu daha düşük bir mevki olduğu gerekçesi ile reddetti. Bunun üzerine Abdülmelik, Horasan Sipehsâlârlığı'ndan⁵⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Abdu'r-rezzâk'ı azlederek yerine Alptegin'i tayin etti.⁵⁵ Bu sırada

⁵⁰ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 74.

⁵¹ Hâcib, Emevî ve Abbâsî devletleri zamanında halkın, sultanın yanına girmesini engelleyen, kapıyı açık veya kapalı tutmak ile görevli kişiydi. Hâcibü'l-hüccâb ise, bütün saray idaresinin başındaki görevliydi. Bu bağlamda devlet idaresinde güçlüydü. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 74; M. Fuad Köprülü, "Hâcib", *İA*, C. V, I. Kısım, MEB, İstanbul, 1987, s. 30; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, 5. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2014, s. 80-81; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 2; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 184.

⁵² Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 77. Ayrıca bkz. Barthold, "Alptegin", I, s. 386; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 24; Clifford Edmund Bosworth, "The Political And Dynastic History of The Iranian World (A.D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, (Ed. J. A. Boyle), Vol. V, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, s. 6; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 6; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 1-2; aynı müellif, "Alptegin", I, s. 525; Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", s. 101-102, Yılmaz, "Alptegin'in Sâ mânî Emîrleriyle Olan Münasebetleri, Gazne ve Tohâristan'daki Faaliyetleri", s. 106; aynı müellif, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, s. 121, aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 20.

⁵³ Gazneliler'de âmil, hem vergi memuru hem de devlet memuru görevlerini yapar. Mehmet Erkal, "Âmil", *DİA*, C. III, TDVY, İstanbul, 1991, 59.

⁵⁴ Sipehsâlâr, Farsça sipeh (ordu) ve sâlâr (kumandan) kelimelerinden oluşmaktadır. Gazneliler'de ordu kumandanlığı için kullanılan bir ünvan olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", *DİA*, C. XXXVII, İstanbul, 2009, s. 259-269; aynı müellif, "Sipehsâlâr: I. Sâ mânîler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. I, 2011, s. 139-150; aynı müellif, "Sipehsâlâr: II. Gazneliler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. II, 2011, s. 459-473.

⁵⁵ Gardîzî, *The Ornament of Histories*, s. 67; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 77; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsırî*, (İng. Trc.), I, s. 40; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 24-25; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, (Trans. William Mac-Guckin de Slane), Vol. III, Oriental Translation Fund of Great Britain And Ireland, Paris, 1868, s. 329; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 307; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 12. Ayrıca bkz. Henry Beveridge, *A Comprehensive History of India, Civil, Military and Social, from the First Landing of the English, to the Suppression of the Sepoy Revolt*, Vol. I, Blackie and Son, London, 1862, s. 42; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 269; aynı müellif, "Alptegin", I, s. 386; Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, (Çev. Neşet Çağatay), 2. Baskı, Ankara Ü.B., Ankara, 1964, s. 156; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 24; Frye, "The Sâ mânîds", IV, s. 152; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 37; aynı müellif, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 90; aynı müellif, "The Political And Dynastic History of The Iranian World (A. D. 100-1271)", V, s. 6; aynı müellif, "The Ghaznavids", *History of Civilizations of Central Asia*, (Ed. M. S. Asimov- Clifford Edmund Bosworth), Vol. IV, Part. I, Unesco Publishing, Paris, 1998, s. 103; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", *The Cambridge History of Iran*, (Ed.: R. N. Frye), Vol. IV, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 164; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 6; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 2; aynı müellif, "Alptegin", I, s. 525; aynı müellif, "Sâ mânî Devleti'nde Türklerin Rolü", *İÜ Tarih Dergisi*, S. 35, İstanbul, 1994, s. 260; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 32; aynı müellif, "Hindistan Tarihinde Gazneli Türk Hâkimiyeti", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (25-28 Haziran)*, TTK Yay., Ankara, 2008, s. 95; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2023, s. 14; Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâ mânîler*, s. 181-183; Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", s. 105-107; Yılmaz, "Alptegin'in Sâ mânî Emîrleriyle Olan Münasebetleri, Gazne

Abdûlmelik, çevgân oynarken attan düşüp öldü⁵⁶ (Şevval 350/Kasım 961).⁵⁷ Sâ mânî yönetiminde tahta kimin geçeceği üzerine tartışmalar başlaması ile Vezîr el-Bel'amî ve önde gelen devlet adamları Alptegin'e bir mektup göndererek⁵⁸ tahta kimin oturtulması gerektiğini sordular. Alptegin, Abdûlmelik'in oğlu Nasr'ı tavsiye etti. Bunun üzerine Nasr tahta geçirilmişse de Sâ mânî hanedan üyeleri ve Fâik el-Hâssa, onu tahttan indirip, yerine Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh'u geçirdiler (Şevval 350/Kasım 961).⁵⁹ Bu gelişmeler üzerine Alptegin, meseleyi güç kullanarak çözmek için Buhara'ya yöneldi. O, eski Horasan Sipehsâlârı Abdu'r-rezzâk ile bir ittifak yapmak istemişse de, Buhara'dan gelen bir mektup buna engel oldu. Alptegin yoluna devam edip, Ceyhun yakınlarına vardığında bu defa da ordusunda karışıklık

ve Tohârîstan'daki Faaliyetleri", s. 106-107; aynı müellif, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohârîstan*, s.121; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi* (1030-1041), s. 20-21; Zeki, *Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005*, s. 59.

⁵⁶ Kaynaklar, Abdûlmelik'in ölümüyle ilgili farklı bilgiler vermektedirler. Gerdîzî, Abdûlmelik'in Alptegin'in ona gönderdiği hediye atlara binerken düştüğünü ve muhtemelen kafasını ve boynunu kırmak sureti ile öldüğünü zikretmektedir. el-Cûzcânî, Abdûlmelik'in attan düştüğünü ve sonrasında öldürüldüğünü belirtmektedir. Şebânkârî ise, Abdûlmelik'in bir gün avın arkasından koşarken atın sürçmesi yüzünden düşüp öldüğünü kaydetmektedir. Gardîzî, *The Ornament of Histories*, s. 67; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 41; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 6. Bu tür bilgilere, İbnü'l-Esîr, en-Narşahî ve Kazvinî'nin eserlerinde de rastlanmaktadır. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, s. 462; en-Narşahî, *Târih-i Buhârâ*, s. 146; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 307.

⁵⁷ Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, s. 582; Gardîzî, *The Ornament of Histories*, s. 67; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 41; en-Narşahî, *Târih-i Buhârâ*, s. 146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, s. 462; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 307; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 6. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 269; Mohammad Habib, *Sultan Mahmud of Ghazna*, Muslim University, Aligarh, 1927, s. 11; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 24; Frye, "The Sâ mânîds", IV, s. 152; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 90; aynı müellif, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 37; aynı müellif, "The Ghaznavids", IV/I, s. 103; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 2; aynı müellif, "Alptegin", I, s. 525; Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâ mânîler*, s. 183.

⁵⁸ Alptegin'in tahta kimin geçeceği ile ilgili vermiş olduğu beyan hakkındaki bilgiler, kaynaklara farklı şekillerde yansımaktadır. Bunlara bakılacak olursa Gerdîzî, Alptegin ile Bel'amî arasındaki mektuplaşmadan bahsetmesine rağmen, söz konusu tercih hakkında bir bilgi vermemektedir. el-Cûzcânî, Alptegin'in Bel'amî'ye cevaben, oğul hakkının, kardeş hakkından daha fazla olduğunu belirtmektedir. en-Narşahî, Alptegin'in taht adayları arasında kimi desteklediği hususunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Nizâmü'l-Mülk, Alptegin'in, tahta kimin geçeceği üzerine vermiş olduğu beyanın, ölen emîrin kardeşi yönünde olduğunu zikretmektedir. Kazvinî, Alptegin'in, Abdûlmelik'in oğlu Mansûr'un yeni yetme olduğunu, bundan dolayı da amcasını seçtiğini, Şebânkârî ise, Alptegin'in küçük bir çocuğun pâdişahlığa lâyık olmadığı düşüncesinde olduğunu belirtmiştir. Gardîzî, *The Ornament of Histories*, s. 67; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 42; en-Narşahî, *Târih-i Buhârâ*, s. 147; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 76; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 307; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 11. Benzeri bilgiler, Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 12, Habib, *Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 11.

⁵⁹ Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, s. 582; en-Narşahî, *Târih-i Buhârâ*, s. 146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, s. 462. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge At University Press, 1931, s. 24; Frye, "The Sâ mânîds", IV, s. 152; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 90; aynı müellif, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 37; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 164-165; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 3; aynı müellif, "Alptegin", I, s. 525; Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâ mânîler*, s. 185-186; Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", s. 108-109; Yılmaz, "Alptegin'in Sâ mânî Emîrleriyle Olan Münasebetleri, Gazne ve Tohârîstan'daki Faaliyetleri", s. 108-111; aynı müellif, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohârîstan*, s. 107-108; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi* (1030-1041), s. 21; Zeki, *Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005*, s. 60-61.

meydana geldi.⁶⁰ Bu olumsuz gelişmeler üzerine Buhara'ya yürümekten vazgeçti ve emîrlere Hindistan'a gidip gaza ve cihat ile meşgul olacağını, isteyenlerin ise ordudan ayrılıp tekrardan Sâmânîler'in hizmetine girebileceklerini söyledi.⁶¹ Bunun üzerine Şeref Muhammed el-Erzânî önderliğindeki bir kol Buhara'ya geri döndü. Alptegin ise az sayıdaki (3 bin kişi) gulâmları ile birlikte Belh'e geldi ve çevre ülkelerle cihad çağrısı yaptı. Fakat Emîr Mansûr, Eş'as b. Muhammed kumandasında 15-16 bin⁶² kişilik bir orduyu Alptegin'in üzerine gönderdi.⁶³ Alptegin, Hulm geçidinde yer tuttu ve burada meydana gelen savaşı Sebüktegin öncülüğünde kazandı.⁶⁴ Daha sonrasında planladığı seferler için uygun bir üs olan Gazne şehrine yürüdü.⁶⁵ Bu şehrin hâkimi Ebû Bekr Levîk (Enük)'i⁶⁶ mağlup edip Gazne'yi ele geçirdi ve Gazneli Devleti'nin temellerini attı (13 Zilhicce 351/12 Ocak 963).⁶⁷ Ancak Sâmânî Emîri Mansûr, bu

⁶⁰ Gardîzî, *The Ornament of Histories*, s. 68. Bu durumu Nizâmü'l-Mülk şu şekilde zikretmektedir: “Mansûr'un padişahlığından 6 yıl geçtiği, Alptegin para (mal)lar sarf ettiği, mümkün olan her gayreti gösterdiği halde, gazez sahiplerinin sözleri yüzünden Mansûr'un güvenini kazanamıyordu. Sonrasında Mansûr'un onu dergâhına çağırması üzerine Alptegin Buhara'ya yöneldi. Fakat bu durum karşısında şüphelenen Alptegin, gelişen olayları emîrleri ile müzakere etti ve müzakere sonucunda bütün emîrlere desteğini aldı.” Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, 77-78. Kazvinî ise, bu durumu şu şekilde zikretmektedir: “Alptegin, Mansûr'un tahta geçmesi ile endişelendi. Hediyeler ve haberlerle onu hoş tutmaya çalıştı. Fakat fayda etmedi. Bu iş altı yedi yıl sürdü. Sonra Alptegin'i dergâha çağırdı. Alptegin onun davetinin hayra alamet olmadığını anladı. Fakat çaresiz yola düştü. Yolda emîrlere sınamak için Mansûr'un muhalefeti hakkında söz söyledi. Emîrlere tamamen Alptegin'e muvafakat ettiler. Tuz hakkına riayet ettiler.” Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 307; Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, s. 186-187.

⁶¹ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 78-79; en-Narşahî, *Târih-i Buhârâ*, s. 147-148. Ayrıca bkz. Clifford Edmund Bosworth, *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*, (Çev. Hande Canlı), Kaknüs Yay., İstanbul, 2005, s. 388; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 3; aynı müellif, “Alptegin”, I, s. 525; Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâmânîler*, s. 187; Göksu, “Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına”, s. 108-109; Yılmaz, “Alptegin'in Sâmânî Emîrleriyle Olan Münasebetleri, Gazne ve Toharistan'daki Faaliyetleri”, s. 108-111; aynı müellif, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Toharistan*, s. 124-126, aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 21-22.

⁶² Hamdullah Müstevfî'yi Kazvinî, Emîr Mansûr'un Alptegin'in yerine Ebû'l-Hasan-i Sîmcûr'u atadığını ve Alptegin'in üzerine savaşması için 15 bin kişilik bir süvari birliği ile gönderdiğini zikretmiştir. Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 307. Şebânkârî ise bu ordunun sayısını 18 bin süvari olarak kaydetmiştir. Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 11-12.

⁶³ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 79; İbnü'l-Esîr, Emîr Mansûr'un Alptegin üzerine ordu göndermesinin sebebini, onun davet edildiği halde huzura gelmemesi olarak belirtmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih*, VIII, s. 469.

⁶⁴ Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, s. 584; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 80; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih*, VIII, s. 469; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 307. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 127; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 3-4; Zeki, *Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005*, s. 61.

⁶⁵ Alptegin'in bu faaliyetleri, Sâmânî Devleti'nin güney sınırlarında büyük oranda bağımsız, fakat görünüşte Sâmânîler'e tâbi bir Türk gulâmı olan Karategin'i örnek almış olmasından dolayı olabilir. Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 37; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 4.

⁶⁶ Gazne hâkimi Ebû Bekr Levîk'in Hindu olması muhtemeldir. Ancak “Enük” ismi Türkçe manasında da okunmuş ve onun Türk olabileceği ihtimali de ileri sürülmüştür. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 4.

⁶⁷ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 81; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 71; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 307, 313; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 12; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 12. Ayrıca bkz. M.L. Dames, “Gazne”, *IA*, C. IV, MEB, İstanbul, 1979, s. 741; aynı müellif, “Gazneliler”, *IA*, C. IV, MEB, İstanbul, 1979, s. 742; Wolseley Haig, “The Yamîni Dynasty of Ghazni and Lahore, Commonly Known As The Ghaznavids”, *The Cambridge History of India: Turks and Afghans*, (Ed. J. Wolsley Haig), Vol. III, Cambridge at The University Press, 1928, s. 11; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 269; aynı müellif, “Alptegin”, I, s. 386; Habib, *Sultan Mahmud of Ghazni*, s.

defa da Ebû Ca'fer kumandasında 25-30 bin⁶⁸ kişilik bir ordu gönderdi. Alptegin, bu kuvveti de Gazne kapıları önünde mağlup etti. Bu kazanımlarından sonra o, Büst ve Kabûl-Şâhlar'ın ülkesinin bir kısmını zapt etti ve Hindistan seferlerine başladı. Elde ettiği başarılar ve Hindistan'a yapmış olduğu cihad, Horasan ve Mâverâünnehir'deki pek çok Müslüman'ın onun yanında saf tutmasına sağladı. Ancak Alptegin'in Gazne'deki hükümdarlığı uzun sürmedi ve 20 Şâban 352/13 Eylül 963 tarihinde öldü.⁶⁹

1.2. Ebû İshak İbrahim (352-355/963-966)

Alptegin'in yerine oğlu Ebû İshak İbrahim geçti. Ebû İshak İbrahim devlet idaresinde babası kadar başarılı değildi. Eski Gazne hâkimi Levîk bu durumdan faydalanmak istedi ve 964 yılı sonunda Gazne'yi ele geçirdi. Ebû İshak İbrahim, bu mağlubiyet sonrası Sâ mânî emîri

11; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 25; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 127; H. C. Ray, *The Dynastic History of Northern India (Early Mediaeval Period)*, Vol. II, Munshiram Manoharlal Publishers, Delhi, 1973, s. 1213; Bertold Spuler, "Ghaznavids", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. II, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 1050; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Frye, "The Sâ mânîs", IV, s. 152; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 37; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 165; aynı müellif, "The Political And Dynastic History of The Iranian World (A.D. 1000-1217)", V, s. 6; aynı müellif, "Ghazna", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. II, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 1049; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 6; Abdur Rehman, *The Last Two Dynasties of The Sâhis (An Analysis of Their History, Archaeology, Coinage and Palaeography)*, (Doctoral dissertation), Australian National University, Canberra, 1976, s. 119; Golden, "Karahanlılar", s. 481; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 5; aynı müellif, "Alptegin", I, s. 525; aynı müellif, "Sâ mânî Devleti'nde Türklerin Rolü", s. 261; aynı müellif, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür) Makaleler*, 2. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2019, s. 94; Andre Wink, "The Early Expansion of Islam in India", *The New Cambridge History of Islam*, (Edit. David O. Morgan and Anthony Reid), Vol. III, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 83; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 32; aynı müellif, "Hindistan Tarihinde Gazneli Türk Hakimiyeti", s. 95; Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâ mânîler*, s. 188-189; Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", s. 110-112; Yılmaz, "Alptegin'in Sâ mânî Emîrleriyle Olan Münasebetleri, Gazne ve Toharistan'daki Faaliyetleri", s. 114-115; aynı müellif, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Toharistan*, s.129; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 24; Zeki, *Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005*, s. 61.

⁶⁸ Nizâmü'l-Mülk, Emîr Mansûr'un göndermiş olduğu ordunun mevcudiyetini 25 bin, Alptegin'in ordusunu ise 10 bin olarak belirtmiştir. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 82. Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî ise Emîr Masnûr'un ordusunu 30 bin, Alptegin'in ordusunu 6 bin süvari olarak belirtmiştir. Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 307.

⁶⁹ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 82-83; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 71; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 12; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 12-13. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 270; aynı müellif, "Alptegin", I, s. 386; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 25-26; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 127; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 11; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 93; aynı müellif, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 38; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 6; Rehman, *The Last Two Dynasties of the Sâhis*, s. 126-128; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 5; aynı müellif, "Alptegin", I, s. 525; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 32; aynı müellif, "Hindistan Tarihinde Gazneli Türk Hakimiyeti", s. 95; Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâ mânîler*, s. 189-190; Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", s. 112-113; Yılmaz, "Alptegin'in Sâ mânî Emîrleriyle Olan Münasebetleri, Gazne ve Toharistan'daki Faaliyetleri", s. 116; aynı müellif, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Toharistan*, s.130-131; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 24-25.

Mansûr'dan yardım talep etti. Buhara'da bir yıl kalan Ebû İshak İbrahim, elde ettiği kuvvetle geri dönerek Gazne şehrini ele geçirdi (26 Eylül 965). Levîk şehirden kaçtı ve Sâ mânîler de bölgede ismen de olsa hâkimiyet kurdular. Hükümdarlığı kısa süren Ebû İshak İbrahim, 25 Zilkade 355/12 Kasım 966 tarihinde öldü.⁷⁰

1.3. Bilgetegin (355-364/966-975)

Alptegin'in, Ebû İshak İbrahim'den başka oğlu bulunmadığından dolayı Türk emîr ve kumandanlar bir araya gelerek onun kölesi Bilgetegin'i hükümdar seçtiler. Bilgetegin, Sâ mânî emirine haber göndererek bağlılığını bildirse de Sâ mânî kumandanlarından Fâik, Gazne'de bağımsız bir Türk hâkimiyetine karşı idi. Bu sebeple o, hâkimiyeti eline geçirmek için Gazne üzerine bir ordu gönderdi. Bilgetegin, bu orduyu mağlup etti ve Buhara'dan bir daha Gazne üzerine ordu gönderilmedi. Bilgetegin on yıllık bir saltanattan sonra Gerdîz Kalesi kuşatması esnasında kaleden atılan bir ok neticesinde öldü (364/975).⁷¹

1.4. Pîrî-Pîrîtegin/Böri-Böritegin (364-366/975-977)

Bilgetegin'in yerine Alptegin'in diğer bir kölesi olan Böritegin geçti. Kısa sürede Gazne halkına kendisinden nefret ettirecek şekilde bir idare sergiledi ve bu durum onların eski hükümdarları Levîk'i şehre davet etmesine yol açtı. Levîk, Kâbûl-Şâhlar'dan aldığı yardım ile Gazne üzerine yürüdü. Sebüktegin ise bu sıralarda muhtemelen Hindikuşlar üzerinde bir dağ kalesi olan Pervân'da bulunmaktaydı. Emri altındaki beş yüz gulâmı ile Gazne üzerine gelen orduyu mağlup etti. Bu savaşta Levîk esir alınarak öldürüldü. Böritegin ise başarısız idaresi

⁷⁰ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 71-72; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 13; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabakât-ı Akbari*, I, s. 2; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 13. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstîlâsına Kadar Türkistan*, s. 270; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 26; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 11; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 93-94; aynı müellif, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 38; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 165; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 6; Rehman, *The Last Two Dynasties of the Sâhis*, s. 128-130, 133; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 5-6; aynı müellif, "Sâ mânî Devleti'nde Türklerin Rolü", s. 261; aynı müellif, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür) Makaleler*, s. 94; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 32; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 15; Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, s. 131; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 25-26.

⁷¹ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 72-73; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 13-14. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 27; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 94; aynı müellif, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 38; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 6; Rehman, *The Last Two Dynasties of the Sâhis*, s. 133; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 6; aynı müellif, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür) Makaleler*, s. 94; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 32; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 15; Usta, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâ mânîler*, s. 190; Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, s. 132; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 26.

neticesinde tahttan indirildi ve yerine Türk kumandanlarının desteği ile Sebüktegin geçirildi (27 Şâban 366/20 Nisan 977).⁷²

1.5. Sebüktegin (366-387/977-997)

Sebüktegin, takriben 332/943 yılında doğdu. Oğlu Mahmûd'a yazmış olduğu Pendnâme'deki bilgilere göre Türkler'in Barshan⁷³ boyundandı ve muhtemelen Karluk Türklerinden bir kabileye mensuptu. Babasının adı Cûk Kara Beckem,⁷⁴ Isık Göl⁷⁵ civarındaki Barshan bölgesinde bir kabilenin reisi idi. Sebüktegin, komşu kabilelerden Tuhsiler'in akını sonrası on iki yaşında iken esir edildi. Sebüktegin, ilk olarak bir esir tüccarı olan Nasr'a, daha sonrasında ise Alptegin'e satıldı. Alptegin'in kızıyla evlenen Sebüktegin, onun himayesi altında yetenekleri ile Sâ mânî sarayında hızla yükseldi. Nihayetinde 27 Şâban 366/20 Nisan 977 tarihinde⁷⁶ tahta geçti ve Gazneli Devleti'nin soy olarak kurucusu konumuna geldi.⁷⁷

⁷² al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 23; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 83; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî'l-Târîh*, VIII, s. 589; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 73; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.) s. 26-27; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 329; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 14-15; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Çev. Mehmet Keskin), C. XI, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 485; Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul, 2014, s. 200; Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 14; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 13. Ayrıca bkz. Dames, "Gazneliler", IV, s. 743; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 280; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s. 156; Haig, "The Yamînî Dynasty of Ghazni and Lahore, Commonly Known As The Ghaznavids", s. 11; Spuler, "Ghaznavids", II, s. 1050; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 27; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 128; Ray, *The Dynastic History of Northern India (Early Mediaeval Period)*, II, s. 1213; Habib, *Sultan Mahmud of Ghazni*, s. 11-12; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 94; aynı müellif, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 38-39; aynı müellif, "Ghazna", II, s. 1049; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 165; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 6; Rehman, *The Last Two Dynasties of the Sâhis*, s. 133-135; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 6; aynı müellif, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür) Makaleler*, s. 95; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 32; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 15-16; Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Toharistan*, s. 132; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 27.

⁷³ Barshân, Isık Göl'ün kıyısında kurulu zengin ve güzel bir şehirdir. Şehrin dikhâmı Karluk kökenli bir kimse iken, halk Dokuz Oğuzlar'a sadıktı. Anonim, *Hudûd al-Âlam "The Regions of the World" A Persian Geography 372 A.H.-982 A.D.*, (Trans. and Expl. by V. Minorsky), Luzac&Co., London, 1937, s. 98; Krş. Anonim, *Hudûd'ul Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2. Baskı, 2020, s. 52.

⁷⁴ Kara Beckem'in anlamı siyah öküzdür. Türkistan'da her yerde onun adını duyanlar önünden kaçarlardı. Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, s. 68-69; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 21.

⁷⁵ Çiğil ve Dokuz Oğuz ülkeleri arasında bulunan Isık Gölü, otuz fersah uzunluğunda ve yirmi fersah genişliğindedir. Barshân Şehri bu gölün kıyısında bulunmaktadır. Anonim, *Hudûd al-Âlam "The Regions of the World"* s. 54; Krş. Anonim, *Hudûd'ul Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 7.

⁷⁶ Sebüktegin'in tahta geçirilmesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 23; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 83; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî'l-Târîh*, VIII, s. 589-590; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 14-15.

⁷⁷ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 83; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 73; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk Trc.), s. 26-27; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî'l-Târîh*, VIII, s. 589; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, s. 313; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 18; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, s. 485; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 25-30; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabakât-ı Akbari*, I, s. 2. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 42; Stanley Lane-Poole, *The Mohammadan Dynasties Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions*, Archibald Constable and Company,

Sebüktegin, devlet üzerindeki otoritesini sağladıktan hemen sonra Büst şehri üzerine yürüdü ve buradaki Türk kumandanların birbirleriyle yapmış olduğu mücadelelerden yararlanarak şehri hâkimiyeti altına aldı (368/978).⁷⁸ O, bundan sonra hızlı bir şekilde Tohâristan, Zemîndâver, Doğu Gûr ve KUSDâr'ı hâkimiyetine aldı.⁷⁹

1.5.1. Sebüktegin'in Hindistan Seferleri

Sebüktegin, batıdaki otoritesini tesis ettikten sonra yönünü Hindistan'a çevirdi. O öncelikle Hindûşahî hükümdarı Caypal'ı mağlup ederek Lâmgân bögesini yağma etti.⁸⁰ Caypal ise intikam için büyük bir ordu ile Gazne üzerine yürüdü. Sebüktegin, bu orduyu Gazne ve Lamgan⁸¹ arasındaki Gurek adlı bir tepede karşıladı. Savaş esnasında çıkan kar fırtınası sonucu korkan Caypal, Sebüktegin'den barış talep etmek zorunda kaldı. Nihayetinde, Caypal'ın bir milyon dirhem para, elli fil ile hudutlardaki bazı kale ve kasabaların Gazneliler'e terki

Westminster, 1894, s. 285; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 280; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s. 156; Haig, "The Yamîni Dynasty of Ghazni and Lahore, Commonly Known As The Ghaznavids", s. 11; Spuler, "Ghaznavids", II, s. 1050; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 28-29; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 12; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 95; aynı müellif, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 39; aynı müellif, "Ghazna", II, s. 1049; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 165; Rehman, *The Last Two Dynasties of the Sâhis*, s. 134-135; Merçil, "Sebüktegin Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçeye Tercümesi)", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI, Cüz. 1-2, İstanbul, 1975, s. 227-228; aynı müellif, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 7; aynı müellif, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür) Makaleler*, s. 95; aynı müellif, "Sebüktegin", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 262; Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, s. 133-134; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 27-28.

⁷⁸ al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 26-28; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, s. 590-591; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 330; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 313; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 17; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 200. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 128; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 37; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 166; Rehman, *The Last Two Dynasties of the Sâhis*, s. 135; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 7-8.

⁷⁹ al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 32-33; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 74; Krş. el-Cûcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 27-28; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 313; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 30-37; Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabakât-ı Akbari*, I, s. 2-3. Ayrıca bkz. Dames, "Gazneliler", IV, s. 743; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 29; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 128; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 12; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 39; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 166; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 6; Rehman, *The Last Two Dynasties of the Sâhis*, s. 135; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 7-8; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 33, aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 16; Ahmet Yılmaz, "Sebük Tegin Döneminde Gazneliler'in Tohârsitan Hâkimiyeti", *TURAN-SAM*, C. X, S. XXXVII, 2018, s. 132-133; aynı müellif, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, s. 134-135; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 29; Vural Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 41-42.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, s. 591. Ayrıca bkz. Dames, "Gazneliler", IV, s. 743; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 128; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 166-167;

⁸¹ Lamgan, bir nehrin ortasında kurulan bir şehirdir. Şehir, Hindistan'ın ticaret merkezi ve tüccarların ikamet yeri olmakla birlikte put tapınaklarına da sahipti. Anonim, *Hudûd al-Âlam "The Regions of the World"* s. 92; Krş. Anonim, *Hudûdü'l Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, s. 46.

karşılığında anlaşma yapıldı. Bu şartlar yerine getirilinceye kadar Caypal'ın bir kısım akrabası da Gazneliler tarafından rehin alındı. Ancak serbest kalan Caypal, ülkesine döner dönmez bu anlaşmaya uymadığı gibi yanındaki Gazneli memurlarını da esir aldı. Bu olanlar karşısında tekrar sefere çıkan Sebüktegin, Hindûlar'ı yenilgiye uğratarak Lâmgân ve Peşâver arasındaki yerleri topraklarına kattı. Böylelikle, bölgede yaşayan Halaç Türkleri ve Afganlar şöhreti artan Sebüktegin'in ordusuna katıldılar (376/986).⁸²

1.5.2. Sebüktegin'in Sâ mânîler ve Karahanlılar ile Münasebetleri

Sâ mânîler'in Horasan Sipehsâlârı Ebû Ali Sîmcûrî ve müttefikî Fâik, Emîr II. Nûh'a karşı birleşerek Buhara'ya hâkim olmak istediler. Bu durumda desteğe ihtiyaç duyan Emîr II. Nûh, Sebüktegin'den yardım talep etti.⁸³ Sebüktegin'in de bunu kabul etmesi ile iki ordu Herat'ın dışında ordugah kurdu. Sîmcûrî, on beş milyon dirhem para vermesi karşılığında affedildiyse de adamlarının anlaşmayı bozması savaş hâlini tekrar ortaya çıkardı. Savaşı, Emîr II. Nûh ve müttefikî Sebüktegin kazandı (15 Ramazan 384/23 Ekim 994). II. Nuh, Sebüktegin'e “Nâsıru'd-Dünya ve'd-Din” ünvanıyla Belh, Tohâristan, Bâmyan, Gûr ve Garcistan'ın idaresini ve onun oğlu Mahmûd'a ise “Seyfü'd-Devle” ünvanıyla Horasan Sipehsâlârılığı'nı verdi. Daha sonra Sebüktegin Herat'a gitti, Mahmûd ise görevinin başında Nîşâbur'da kaldı.⁸⁴

⁸² al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 33-42; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII, s. 591-593; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 74; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 28; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 329; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, s. 485; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 37-42; Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 15; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 3-4. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 42-43; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 13-15; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 29-30; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 129-131; Ray, *The Dynastic History of Northern India (Early Mediaeval Period)*, II, s. 1213; Bosworth, “The Early Ghaznavids”, IV, s. 168; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 6; Rehman, *The Last Two Dynasties of the Sâhis*, s. 135-138; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 8-9; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 33; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 16; Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, s. 134-136; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 30.

⁸³ al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 42-43; Gardîzî, *The Ornament of Histories*, s. 75; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Çev. Abdülkerim Özeydin), C. IX, Bahar Yay., İstanbul, s. 88; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 310-313; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 25. Ayrıca bkz. Dames, “Gazneliler”, IV, s. 743; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 133; Lambton, “Iran”, IV, s. 24; Frye, “The Sâ mânîds”, IV, s. 157; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 41; aynı müellif, “The Early Ghaznavids”, IV, s. 168; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 9; Golden, “Karahanlılar”, s. 482; Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, s. 141; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 36.

⁸⁴ Gardîzî, *The Ornament of Histories*, s. 74-76; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 88-89; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, s. 75; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 28-29; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 310; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 201; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 43-44; Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 15; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 4. Ayrıca bkz. Dames, “Gazneliler”, IV, s. 743; Barthold, *Moğol İstîlâsına Kadar Türkistan*, s. 280-281; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 30-31; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 133; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 15; İbrahim Kafesoğlu, “Mahmud Gaznevî”, *İA*,

Sîmcûrî ve Fâik, yenilgiden sonra Büveyhîler'den Fahrüddeve'ye sığındılar. Ancak buradaki ikametleri uzun sürmedi. Sebüktegin'in Nîşâbur'dan ayrılmasını fırsat bilip Nîşâbur'a yürüdüler ve sayıca az olan Mahmûd'u mağlup ettiler.⁸⁵ Sebüktegin, bu olanlar üzerine yanına gelmek zorunda kalan oğlu ve ordusu ile birlikte Herat'dan ayrıldı. Sîmcûrî ve Fâik'in kuvvetleri ile Tûs civarında karşılaşan Sebüktegin, meydana gelen savaşı kazandı (20 Cemâziyelâhir 385/22 Temmuz 995).⁸⁶ Güçsüz kalan ikili, Emîr II. Nûh ile barış yapmak için elçilerini Buhara'ya gönderdiler. Fakât Emîr II. Nûh, Sîmcûrî'nin elçisini kabul edip, Fâik'in elçisini tutuklattı. Fâik, bunun üzerine Karahanlılar'a sığındı.⁸⁷ Sîmcûrî ise çağırıldıktan sonra Buhara'da tutuklandı.⁸⁸ Fâik, Karahanlı hükümdarı Nasr b. Ali'yi Sâmânîler üzerine sefere ikna etti. Buna karşılık olarak Emîr II. Nûh'da Sebüktegin'den destek istedi. Ancak aralarında bir savaş olmadan anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre; Sâmânîler ile Karahanlılar arasında Katvan Çölü sınır olacak, buraya kadar olan bölgeler Karahanlılar'a bırakılacak ve Fâik Semerkand valisi olacaktı.⁸⁹ Sebüktegin, yapılan anlaşmadan sonra Belh'e döndü. Bu sıralarda o, kız

C. VII, MEB, İstanbul, 1979, s. 174; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, C. I, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 45-46; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Frye, "The Sâmânîds", IV, s. 157-158; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 103-104; aynı müellif, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 44; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 168; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 6; Golden, "Karahanlılar", s. 482; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 9-10; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 33; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 16-17; Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Toharistan*, s. 140-143; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 36-39.

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 92. Ayrıca bkz. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 10; Cihan Gençtürk, *İran Büveyhîleri (322-448/934-1056)*, Fenomen Yay., Erzurum, 2021, s. 295-295; aynı müellif, *Büveyhîler (934-1056)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2022, s. 68.

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 92; el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 201. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 281; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 31; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 174; Frye, "The Sâmânîds", IV, s. 158; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 10; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 39-40.

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 93; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 310. Ayrıca bkz. Şehâbeddin Mercânî, *Gurferü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn (Satuk Buğra Han ve Oğulları 921-1212)*, (Çev. Ömer Soner Hunkan), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2020, s. 67; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, 4. Baskı, Paradigma Akademî, Çanakkale, 2015, s. 123.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 92-93. Ayrıca bkz. Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 174; Frye, "The Sâmânîds", IV, s. 158. Ebû Ali Sîmcûrî bu tutuklamanın (996) devamında Sebüktegin'e teslim edildi ve sonrasında (997) Gazne'de idam edildi. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, s. 93; Frye, "The Sâmânîds", IV, s. 158; Zeki, *Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005*, s. 129-131.

⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 93; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 310. Ayrıca bkz. Şehâbeddin Mercânî, *Gurferü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn (Satuk Buğra Han ve Oğulları 921-1212)*, s. 67; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 282-283; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 31; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 134-135; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 174; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 46; Omeljan Pritsak, "Karahanlılar", *İA*, C. VI, MEB, 1977, s. 254-255; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Frye, "The Sâmânîds", IV, s. 158; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 168; aynı müellif, "İlek-Khâns or Karakhânîds", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. III, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 1113; aynı müellif, "Sâmânîds", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. VIII, E. J. Brill, Leiden, 1995, s. 1028; Golden, "Karahanlılar", s. 482-483; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 11; Abdülerim Özaydın, "Karahanlılar", *DİA*, C. XXIV, TDVY, İstanbul, 2001, s. 406; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 123-125; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 41-43.

kardeşlerinden birinin ve bazı yakın akrabalarının ölmesine çok üzülmüş ve hastalanmıştı. Sebüktegin, hastalığı sonrası Gazne'ye dönmek istemişse de yolda iken vefat etti (Şâban 387/Ağustos 997).⁹⁰

1.6. Sultan Mahmûd (388-421/998-1030)

Sebüktegin'in en büyük oğlu olan Ebû'l-Kâsım Mahmûd, 10 Muharrem 361/2 Kasım 971 tarihinde Buhara'da doğdu.⁹¹ Babasının 387/997'de ölümü üzerine kardeşi İsmail⁹² ile taht mücadelesine girdi. Zira Sebüktegin, ölmeden önce yerine İsmail'in geçmesini vasiyet etmişti. Nitekim İsmail tahta geçirildi.⁹³ O, Sâ mânî Emîri II. Mansur b. Nûh'a biat etti ve askerlerinin itaatini sağlamak için para dağıttı. Mahmûd ise bu durumu kabul etmedi. Öncelikle babasının mâtem merasimini yerine getirdi ve sonrasında kardeşine kendisinin büyük olduğunu, tahta büyüğün oturmasının daha doğru olacağını bildirdi. Ancak, İsmail'in bunu reddetmesiyle harekete geçen Mahmûd, Gazne önlerinde yapılan savaşı (Rabîülevvel 388/Mart 998) kazandı ve tahta geçti. Kardeşi İsmail'i ise bir kaleye hapsederek mevkiine uygun bir şekilde hareketlerinde serbest bıraktı.⁹⁴

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî'l-Târîh*, IX, s. 108-109; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 75; Krş. el-Cûcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 29; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 313; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 25; el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 201; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 44; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 330; Al-Badaonî, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 15; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 4. Ayrıca bkz. Dames, "Gazneliler", IV, s. 744; Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 43; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 283; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 32; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 135; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 15-16; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 174; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Frye, "The Sâ mânîs", IV, s. 158; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 44; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 168; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 6; Rehman, *The Last Two Dynasties of the Sâhis*, s. 138; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 11; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 33; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 17; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 44.

⁹¹ Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 335.

⁹² İsmail, Alptegin'in kızından doğan Sebüktegin'in küçük oğluydu. Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 45.

⁹³ Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 330; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 313; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 25-26; el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 201. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 43; Dames, "Gazneliler", IV, s. 744; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s. 157; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 38; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 174; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 12; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 45.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî'l-Târîh*, IX, s. 109-110; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 80-81; Krş. el-Cûcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 31; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 330-331; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 26-27; el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 201; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 45-49; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 4. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 43; Dames, "Gazneliler", IV, s. 744; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 284-285; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s. 157; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 39-41; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 135-136; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 16; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 174; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 45; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 168-169; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 6; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 12-13; Palabıyık,

Mahmûd, kardeşi ile taht mücadelesi verirken Sâ mânî Emîri II. Mansur, Horasan'ı işgal etmiş, Begtüzün'ü de sipehsâlâr olarak tayin etmişti. Mahmûd, gücü ele geçirdikten sonra Emîr II. Mansur'dan Horasan'daki haklarının tanınmasını istedi, ancak o bunu reddetti. Emîr Mahmûd'da meseleyi kuvvetle çözmek için Nişâbur'a yürümeye karar verdi.⁹⁵ Emîr II. Mansûr, Fâik ve Begtüzün, Emîr Mahmûd'a karşı birleştiler. Emîr Mahmûd, bu ittifak karşısında savaşımadan geri çekilse de, Fâik ve Begtüzün'ün Emîr II. Nuh'u tahttan indirip yerine küçük yaştaki kardeşi Abdülmelik'i geçirmeleri savaş halini tekrar ortaya çıkardı (12 Sefer 389/2 Şubat 999). Merv önlerinde meydana gelen savaş, fillerle destekli ordusuyla Emîr Mahmûd kazandı ve Horasan'ı ele geçirdi (27 Cemâzıyelevvel 389/16 Mayıs 999).⁹⁶ Horasan'da hutbeyi ilk kez Abbâsî halifesi el-Kadir Billâh adına okutup başarılarını bir elçi ile halifeye bildirdi. Halife el-Kadir Billâh, ona hil'at, taç, bayrak ve menşurun yanı sıra "Emînü'l-Mille ve Yemînü'd-Devle" ünvanlarını verdi (Zilkade 378/Kasım 999).⁹⁷ Bu sıralarda Karahanlı hükümdarı Nasr b. Ali, Buhara'ya girmişti. Onun Sâ mânî soylularının hepsini kendi merkezi

Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı, s. 33; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 18-21; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 45-47.

⁹⁵ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 608; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 115-116; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 311, 313-314; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 28; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, s. 550; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 50; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 4. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 285; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 42-43; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 20; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 174; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 45; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 169; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 14; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 49; Zeki, *Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005*, s. 65.

⁹⁶ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 608-610; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 121-122; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 331; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 311, 314; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 8, 28; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, s. 550; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 201-202; el-Kalkaşendî, *Halîfelik Kurumu ve Tarihi*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul, 2019, s. 171; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 50-51; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 4. Ayrıca bkz. Şehâbeddin Mercânî, *Gurferü'l-Hevâkîn li Urfe'ti'l-Havâkîn (Satuk Buğra Han ve Oğulları 921-1212)*, s. 68; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 285-286; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 43-44; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 137-138; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 20; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 174; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 47; Frye, "The Sâ mânîds", IV, s. 158-159; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 45-46; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 169; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 15; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 33; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 22, 37; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 49-51; Zeki, *Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005*, s. 66.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 122; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 331; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 314; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 51-52; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 4. Ayrıca bkz. Dames, "Gazneliler", IV, s. 744; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 290; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s. 157; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 45; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 138; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 20-21; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 175; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 47; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 46; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 169; aynı müellif, "Sâ mânîds", VIII, s. 1028; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 15-16; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 33-34; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 22, 37; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 52.

olan Özkend'e göndermesi ile de Sâmânî Devleti ortadan kalktı.⁹⁸ Ancak Emîr II. Nûh ile Abdülmelik'in kardeşi Ebû İbrahim İsmail, Karahanlılar'ın hapsinden kaçtı. İsmail, Sâmânî Devleti'ni yeniden canlandırmak için Karahanlılar ve Gazneliler ile mücadelelere girişti. Bu mücadeleler esnasında ise "Muntasır"⁹⁹ ünvanını aldı. Fakat başarıya ulaşamadı ve Merv yakınlarında sığınmış olduğu İbn Behîç adındaki bir bedevî Arap kabilesinin lideri olan Ebû Abdullah Mâhrûy tarafından öldürüldü (395/1004-1005).¹⁰⁰

Sultan Mahmûd'un Horasan ile ilgilendiği sırada Halef b. Ahmed'in oğlu Tâhir, Bûsenc ve Kuhistân'ı ele geçirdi. Bûsenc, Sultan Mahmûd'un amcası Buğracuk'un hâkimiyetinde idi ve şehri geri almaya çalışırken öldü. Bunun sonucunda Sultan Mahmûd, Tâhir'i cezalandırmak için üzerine yürüdü ve onu Sîstan'da kuşattı. Tâhir, yüz bin dinar, Sultan Mahmûd adına hutbe okutmak ve paranın bir yüzüne Mahmûd'un adını yazdırmak şartlarını kabul etmesiyle kuşatma kaldırıldı (4 Recep 390/10 Haziran 1000).¹⁰¹ Bölge, Gazneliler tarafından 394/1003'de tamamen egemenlik altına alındı.¹⁰²

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 123-124; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 8-9, 28; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, s. 550; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 202; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 52; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 4. Ayrıca bkz. Şehâbeddin Mercânî, *Gurferü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn (Satuk Buğra Han ve Oğulları 921-1212)*, s. 68; Lane-Poole, *The Mohammadan Dynasties*, s. 132; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 287; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 45; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 139; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 20-21; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 174; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 47; Pritsak, "Karahanlılar", VI, s. 255; Frye, "The Sâmânîds", IV, s. 159; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 169; aynı müellif, "İlek-Khâns or Karakhânids", III, s. 1113; aynı müellif, "Sâmânîds", VIII, s. 1028; aynı müellif, "The Steppe Peoples on The Islamic World", *The New Cambridge History of Islam*, (Edit. David O. Morgan and Anthony Reid), Vol. III, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 27; Golden, "Karahanlılar", s. 483; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 16; Özaydın, "Karahanlılar", XXIV, s. 406; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 126-127; aynı müellif, "Mâverâünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutluk Ordu Devleti (1020-1041)", *BİLİG*, Sayı 40, 2007, s. 38; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 52; Zeki, *Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005*, s. 66.

⁹⁹ Muntasır, arapça kökenli bir kelimedir ve galip gelen, zafer kazanan anlamına gelmektedir. Frye, "The Sâmânîds", IV, s. 159.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 130-132; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 311-312; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 9-10. Ayrıca bkz. Şehâbeddin Mercânî, *Gurferü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn (Satuk Buğra Han ve Oğulları 921-1212)*, s. 68-69; Lane-Poole, *The Mohammadan Dynasties*, s. 132; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 139; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 11. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 74-75; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Frye, "The Sâmânîds", IV, s. 152; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, (Çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 57; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 189-190; aynı müellif, *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*, s. 239; Golden, "Karahanlılar", s. 483; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 29-31; Özaydın, "Karahanlılar", XXIV, s. 60; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 127-132; Zeki, *Horasan'da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005*, s. 67-69.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 132-133; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 314. Ayrıca bkz. Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 175; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 16; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 34; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 38; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 53.

¹⁰² al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 277-281; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 142-143; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 314; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 29; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 202; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 4-5. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 67-70; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 139-140; Kafesoğlu,

1.6.1. Hindistan Seferleri

Sultan Mahmûd, halifeden gelen hediyeler sonrasında İslâm'a yardım etmek için Hindistan'a her yıl sefer düzenleyeceği sözünü vermişti.¹⁰³ O bu doğrultuda ilk seferinde Lamgan bölgesinde bulunan birkaç kaleyi fethetti ve Gazne'ye döndü.¹⁰⁴ İkinci seferinde (391/1001) Vayhand Racası Caypal'ın üzerine yürüdü. Meydana gelen savaşta Hint ordusu büyük kayıplar vermenin yanı sıra Caypal on beş oğlu, torunları ve büyük komutanlarıyla birlikte esir düştü. Caypal, 50 fil ve 250.000 dinar fidye ile serbest bırakıldı. Sultan Mahmûd bu sefer sonrası "Gazi" ünvanını aldı.¹⁰⁵ Üçüncü seferini (394/1004) Bhâtiya denilen bölgenin Râcâsı Becî Rây'a karşı yaptı. Raca, Bhâtiya önlerine gelen Gazneli ordusuna karşı kuvvetli bir direnç göstermişse de mağlup oldu ve yakalanmak üzere iken intihar etti. Sultan Mahmûd, Bu bölgede mescitler yaptırdı ve halk İslâm'ı öğrensin diye âlimler tayin etti.¹⁰⁶ Dördüncü seferine (399/1008) Multan idârecisi Bâtînî Ebûl-Futûh Dâvud'a karşı çıktı. Ebûl-Futûh Multan'dan kaçsa da Karmatîler¹⁰⁷ şehri savunmaya karar verdi. Bir hafta süren kuşatma sonucunda

"Mahmud Gaznevî", VII, s. 175-176; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 46; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 28-29; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 34; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 38.

¹⁰³ Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 332; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 16.

¹⁰⁴ Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 5. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 86; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 21; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 175; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 17; M. Hanefi Palabıyık, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", *Ekev Akademi Dergisi*, Y. XI, S. XXXII, s. 146.

¹⁰⁵ al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 282-283; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 140; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 82; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 31; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 314-315; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 28-29; Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 5. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 44; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 87-88; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 140-141; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 21; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 175; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 170, 178; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 17; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 34; aynı müellif, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s. 146; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 39, 54; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 54.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 152; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 25; Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 5-6. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 44; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 99-101; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 141; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 22-23; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 176; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 17-18; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 35; aynı müellif, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s. 146; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 54-55; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 55.

¹⁰⁷ Karmatî veya Karâmita, İsmâiliyye mezhebinin bir koluna mensup müridler için kullanılan isimdir. Bu terimin menşei genellikle, Kûfe'nin Sevâd bölgesinde İsmâili bir lider olan Hamdân Karmat'a dayandırılmaktadır. Karmat kelimesinin anlamı kaynaklarda "kısa bacaklı", İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre "kırmızı gözlü" ya da ârâmî lehçesine göre "gizleyen" şeklinde geçmektedir. İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-Târih*, (Çev. Ahmet Ağırakça), C. VII, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 373; Wilferd Madelung, "Karmatî", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. IV, E. J. Brill, Leiden, 1997, s. 660; Louis Massignon, "Karmatîler", *İA*, C. VI, MEB, İstanbul, 1977, s. 353; Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *DİA*, C. XXIV, TDVY, İstanbul, 2001, s. 510.

Karmatîler cezalandırıldı.¹⁰⁸ Sultan, Şehre vali olarak esir Caypal'ın Müslüman olmuş torunu Suphâl'i bırakarak Gazne'ye döndü. Ancak Suphâl, Gazneliler'in gidişi ile eski dini olan Hindu dinine döndü. Bunun üzerine beşinci seferi olarak (399/1008) Multan'a yürüdü. Seferde Suphâl yakalandı ve Karmatîler cezalandırıldı. Suphâl, 400.000 dirhem karşılığında bağışlansa da serbest bırakılmadı. Sultan, Multan'a vali olarak komutanlarından Tegin Hâzin'i bırakıp Gazne'ye döndü.¹⁰⁹ Anandpâl, Gazneli ve İslâm baskısından dolayı Kuzey-Batı Hindistan'daki diğer Racalardan yardım istemişti. Toplanan büyük Hint ordusunu öğrenen Sultan Mahmûd altıncı seferine (399/1008) çıktı. Vayhand şehrinin karşısındaki ova da geçen çetin savaşı Gazneliler kazandı. Bu savaş sonunda Kuzey Hindistan'daki racaların toparlanamamalarını sağlandı.¹¹⁰ Sultan Mahmûd, yedinci seferine (400/1009) Nârayân bölgesine doğru çıktı. Sultan, buranın büyük bir ticaret merkezi olması hasebi ile şehri ele geçirdi. Gazne'ye döndüğünde ise Râcâ'nın vergi ve bağlılık yemini ile barış istemini kabul etti.¹¹¹ Sekizince seferini (401/1010) Karmatîler üzerine yaptı. Bu seferde Karmatîler'in birçoğu ya öldürüldü ya da tutuklandı. Ebu'l-Futûh yakalandı ve Gazne'ye götürüldükten sonra hapiste öldü.¹¹² Dokuzuncu seferini (405/1014) Nandana'ya yaptı. Sultan Mahmûd, Triloçânpâl'ı iki defa yendi ve buralara hocalar ile âlimler tayin etti. Halife tarafından ise bu faaliyetlerinden ötürü

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 153. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 142; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 18-19; Palabıyık, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s. 146.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 157-158; el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 202; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 6. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 98-99; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 23-25; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 176; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 18-19; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 35; aynı müellif, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s. 147; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 55-56; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 55-56.

¹¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 168; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 6. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 89-90; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 147-148; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 25-30; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 177; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 178; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 19-20; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 35; aynı müellif, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s. 147; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 56; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 56.

¹¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 173; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 31; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 7. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 101-102; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 148-149; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 30-31; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 177; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 75-76; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 20; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 35; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 56-57; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 57.

¹¹² Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 7. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 99; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 31-32; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 177; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 20-21; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 35; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 57; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 57.

“Nizâmeddîn” ve “Nâsîru’l-Hak ünvanları” verildi.¹¹³ Onuncu seferini (405/1014) Delhi’nin 150 km kadar kuzeyinde bulunan Thânesâr şehrine yaptı. Bu şehirde Hindular için çok önemli tapınaklar ve putlar vardı. En önemlisi ise Çakrasvâmin putuydu.¹¹⁴ Sultan Mahmûd, şehri ele geçirdi ve ünlü putu da Gazne’ye götürdü.¹¹⁵ On birinci seferinde zapt edilemez olarak bilinen Lokhot Kalesi’ni kuşattı (406/1015). Mevsimin kış olmasından dolayı kuşatma başarılı olmadı ve geri çekilmek zorunda kalındı. Geri dönüşte de hava koşullarından dolayı ağır kayıpları verildi.¹¹⁶ On ikinci seferini (409/1018) Kanavc’a yaptı. O, Cumna ile Ganj nehirleri arasındaki yerleri fethettikten sonra mukaddes bir şehir olan Mathura üzerine yürüdü. Burası direkt teslim oldu ve sonrasında Kanavc’ı alan Sultan Mahmûd, değerli ganimetler elde etti. Gazne’nin ünlü Ulu Câmi, Kanavc şehrinden alınan ganimetler ile yapılmıştır.¹¹⁷ On üçüncü seferini (410/1019) Kalincar Racası ve müttefiklerine karşı yaptı. Sultan Mahmûd, müttefiklerine katılmaya giden Triloçanpâl’ı yolda yakalayıp ordusunu yendi ve bu seferde 580 fil ele geçirdi.¹¹⁸ On dördüncü

¹¹³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, IX, s. 195; Şebânkârî, *Mecma’u’l-Ensâb*, s. 31; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 8. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 153-154; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 32-34; Kafesoğlu, “Mahmud Gaznevî”, VII, s. 177-178; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 21-22; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 35; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 57; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 57.

¹¹⁴ Bu put, “çakra” isimli silahın sahibi, Çakrasvâmin olarak anılmaktadır. Hintlilere göre, Bharata döneminde yapılan savaşların anısına dikilmiştir. Bronzdan yapılmış ve yaklaşık insan büyüklüğünde bir puttur. Sultan Mahmûd tarafından ele geçirildikten sonra Gazne meydanına konulmuştur. el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ li’l-Hind Bîrûnî’nin Gözüyle Hindistan*, s. 71.

¹¹⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, IX, s. 197; Şebânkârî, *Mecma’u’l-Ensâb*, s. 32. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 103-104; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 154-155; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 34-35; Kafesoğlu, “Mahmud Gaznevî”, VII, s. 178; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 22; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 35; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 57-58; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 58.

¹¹⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, IX, s. 206; el-Ömerî, *Mesâlikü’l Ebsâr*, s. 203; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 9. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 104-105; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 155; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 35; Kafesoğlu, “Mahmud Gaznevî”, VII, s. 178; Bosworth, “The Early Ghaznavids”, IV, s. 178; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 22; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 36; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 58; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 58.

¹¹⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, IX, s. 209-211; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 315-316; Şebânkârî, *Mecma’u’l-Ensâb*, s. 32-33; el-Ömerî, *Mesâlikü’l Ebsâr*, s. 203; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 10-11. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 106-110; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 163-165; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 35-42; Kafesoğlu, “Mahmud Gaznevî”, VII, s. 178; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 22-23; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 36; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 58; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 58-59.

¹¹⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, IX, s. 241; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 12. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 110-113; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 166-168; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 42-43; Kafesoğlu, “Mahmud Gaznevî”, VII, s. 179; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 24-25; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 36; aynı müellif, “Gaznelilerin Hindistan Seferleri”, s. 148; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 58-59; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 59.

seferini (412/1021) elde edemediği Lokhot Kalesi'ne yaptı. Sultan, kıştan dolayı yine kuşatmayı kaldırdı ve Gazne'ye geri döndü.¹¹⁹ On beşinci seferini (413/1022) Kalincâr Racası Ganda'ya karşı yaptı. Ganda, hâkim olduğu Kalincâr Kalesi'ni teslim edip yüklü hediyeler vermeye mecbur kaldı.¹²⁰ On altıncı seferini (416/1025) Siva'ya ait olan kutsal putu ile meşhur Somnât şehrine yaptı. Şehri iki günde ele geçiren Sultan Mahmûd, tapınakta ki putların tamamını yıktırdı ve Siva'ya ait olan heykeli dört parçaya böldürdü. Bu parçaların ikisi Gazne'ye¹²¹ ikisi Mekke ve Medine'ye gönderildi. Bu seferden sonra Halife, Sultana mektup göndererek tebrik etti ve ona Kehfû'd-Devle ve'l-İslâm ünvanını verdi.¹²² On yedinci ve son seferini (418/1027) Catlar'a karşı yaptı. Catlar¹²³, Gazneli ordusu Somnât'tan dönerken saldırıya geçmiş ve ordunun zayıflığına sebep olmuşlardı. Bundan dolayı harekete geçen Sultan Mahmûd, Multan'da bin dört yüz gemiden oluşan bir donanma yaptırdı ve dört bin gemiye sahip Catlar'ı mağlup edip pek çok ganimet elde etti.¹²⁴

¹¹⁹ Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 13. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 105; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 168; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 43-44; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 179; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 178; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 25; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 36; aynı müellif, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s. 148; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 59; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 59.

¹²⁰ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 34-35; Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 14. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 113-114; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 168-169; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 45; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 179; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 76; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 179; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 25-26; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 36; aynı müellif, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s. 148; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 59; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 59-60.

¹²¹ el-Bîrûnî'nin aktardığına göre, bu putun bir kısmı, Sultan Mahmûd'un on dördüncü Hindistan seferinde ele geçirdiği Çakrasvâmin putu ile birlikte Gazne meydanında sergilenmektedir. Diğer kısmı ise, Gazne camisinin kapı eşiğinde teşhir edilmekte olup, insanların ayaklarındaki çamurları silmek amacıyla kullandığı belirtilmektedir. el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ li'l-Hind Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, s. 356.

¹²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 265-267; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 82; Krş. el-Cûcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 32; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 316; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 36; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 97-98; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 204; el-Kalkaşendî, *Halifelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, s. 171; Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 15-16. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 48-49; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s. 158; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 115-121; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 176-178; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 50-54; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 180; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 179; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 26-27; Palabıyık, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s. 148-149.

¹²³ Bayur, Catlar'ın Türk ırkından olduklarını, yüzyıllardır Sind Vadisi'nde yaşadıklarını ve savaşçı bir kimliğe sahip olduklarını belirtmektedir. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 178.

¹²⁴ Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 16. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 51; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 121-122; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 178-179; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 55; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 180-181; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 27-28; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 36; aynı müellif, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s. 149; aynı müellif, *Gazneli Mahmud*, s. 59-61; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 60.

1.6.2. Karahanlılar ile Münasebetler

Karahanlılar, Sultan Mahmûd'un (396/1006) Hindistan seferinde olmasını fırsat bilip Horasan'a saldırdı. Durumu haber alan Sultan Mahmûd, Gazne'ye döndü. Karahanlılar, Sultan Mahmûd'un üzerlerine geldiğini öğrenmeleri sonrası Horasan'dan çekildi.¹²⁵ Bu olaylardan sonra İlig Nasr, daha güçlü bir ordu ile Ceyhun'u geçti. İki ordu Belh'e dört fersah mesafede bulunan Deşt-i Keter denilen çöl bölgesinde Çerhîyân (Merhîyân) köprüsünde savaş için karşılaştı. İki ordu arasında gerçekleşen savaşı Gazneliler kazandı (398/1008).¹²⁶

Karahanlı hükümdarı İlig Nasr'ın (403/1013) ölmesi üzerine, yerine kardeşi Arslan Han Mansûr geçmişti.¹²⁷ Arslan Han Mansûr, Sultan Mahmûd ile ilişkilerini düzeltmek için barışçıl bir politika başlatmıştı.¹²⁸ Ancak bu iyi ilişkiler Sultan Mahmûd'un, Karahanlılar'ın iç meselelerine karışması ile bozuldu. Bunun üzerine Karahanlı ordusu Ceyhun'u geçip Belh'e vardı. Burada meydana gelen savaşı yine Gazneliler kazandı (410/1019-1020).¹²⁹ Bu sıralarda Ali Tegin, Selçuklu Arslan Yabgu'nun desteği ile Buhara'yı ele geçirdi (410-411/1020).¹³⁰

¹²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 154-155; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 30. Ayrıca bkz. Şehâbeddin Mercânî, *Gurferü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn (Satuk Buğra Han ve Oğulları 921-1212)*, s. 69-70; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s. 158; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 142-144; Pritsak, "Karahanlılar", VI, s. 255; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 171; aynı müellif, "İlek-Khâns or Karakhânids", III, s. 1113; aynı müellif, "The Steppe Peoples on The Islamic World", III, s. 31-32; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 32; Özaydın, "Karahanlılar", XXIV, s. 406; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 139-140

¹²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 157; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 30; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 37; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 59-69. Ayrıca bkz. Şehâbeddin Mercânî, *Gurferü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn (Satuk Buğra Han ve Oğulları 921-1212)*, s. 70, 75-76; Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 45; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 291-293; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 48-51; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 144-145; Pritsak, "Karahanlılar", VI, s. 255; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 46; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 171; Golden, "Karahanlılar", s. 486; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 32-33; Özaydın, "Karahanlılar", XXIV, s. 406; Palabıyık, *Gazneli Mahmud*, s. 40; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 142-143; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 61-62.

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 233; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 203. Ayrıca bkz. Şehâbeddin Mercânî, *Gurferü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn (Satuk Buğra Han ve Oğulları 921-1212)*, s. 73-74; Pritsak, "Karahanlılar", VI, s. 255; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 33; Özaydın, "Karahanlılar", XXIV, s. 406; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 145-146.

¹²⁸ Şehâbeddin Mercânî, *Gurferü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn (Satuk Buğra Han ve Oğulları 921-1212)*, s. 74; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 33; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 146.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 233; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 315. Ayrıca bkz. Şehâbeddin Mercânî, *Gurferü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn (Satuk Buğra Han ve Oğulları 921-1212)*, s. 75; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 300; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 179; Pritsak, "Karahanlılar", VI, s. 256; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 34; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 147; aynı müellif, "Mâverâünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutluk Ordu Devleti (1020-1041)", s. 41-42; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 63-64.

¹³⁰ Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 179; Pritsak, "Karahanlılar", VI, s. 256; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 430; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 175; aynı müellif, "İlek-Khâns or Karakhânids", III, s. 1114; Golden, "Karahanlılar", s. 488; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 34; Abdülkerim Özaydın, "Arslan b. Selçuk", *DİA*, C. III, TDVY, İstanbul, 1991, s. 403; aynı müellif, "Karahanlılar", XXIV, s. 406; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 148; aynı müellif, "Mâverâünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutluk Ordu Devleti (1020-1041)", s. 42.

Arslan Han Mansûr ise tahttan feragat ederek yerini Yûsuf Kadir Han'a bıraktı (415-416/1025).¹³¹ Ancak kardeşleri Ali Tegin ve Ahmed'in bu duruma itiraz etmesine ek olarak Selçuklular'ın bölgedeki nüfuzlarının artışı ve Ali Tegin'den duyulan hoşnutsuzluk, Yûsuf Kadir Han ile Sultan Mahmûd'un anlaşmalarını kolaylaştırdı (415-416/1025). Yapılan anlaşma sonucunda, Ali Tegin bölgeden uzaklaştırıldı ve Selçuklu Arslan Yabgu¹³² Sultan Mahmûd tarafından Kalincâr Kalesi'ne hapsedildi.¹³³

1.6.3. Sultan Mahmûd Devrinde Diğer Olaylar

Gücünü giderek arttıran Sultan Mahmûd, Hârezm'i ele geçirmek istedi. Sultan, ilk olarak bölgenin idarecisi olan Ebû'l-Abbâs Me'mûn'u kendi adına hutbe okutması, hediyeler ve para karşılığında tabiiyetine almışsa da, Ebû'l-Abbâs'ın adamlarının bu duruma itiraz edip

¹³¹ Özaydın, "Karahanlılar", XXIV, s. 406.

¹³² Nizâmuddîn Ahmad, eserinde hapsedilen kişinin Ali Tegin olduğunu belirtmektedir. Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 15. el-Hüseynî, Arslan Yabgu'nun Sultan Mesûd tarafından ordu gönderilmesi sonrası hapsedildiğini zikretmektedir. Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, (Çev. Necati Lügal), TTK Yay., Ankara, 1943, s. 3; Ahmed b. Mahmud'da bu olayı el-Hüseynî gibi anlatmaktadır. Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, (Hzl. Erdoğan Merçil), 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, s. 7-9.

¹³³ Zahîrü'd-dîn Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, (Çev. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Kitap, İstanbul, 2018, s. 76-78; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sûrûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, (Çev. Ahmet Ateş), C. I-II, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2020, s. 86-89; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, IX, s. 292; Ebû'l Feth el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (Çev. Kıvameddin Burslan), 4. Baskı, TTK yay., Ankara, 2023, s. 3; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 85; Krş. el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 35; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 225; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü'l-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, (Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Selenge, İstanbul, 2010, s. 72-77; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2023, s. 6-8; Muhammed el-Hüseynî el-Yezdî, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye (Selçukluların Hikâyesi)*, (Çev. Mehmet Çalışkan), Selenge Yay., İstanbul, 2020, s. 35-40; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, (Çev. Mustafa Alican), Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 22; Şebânkäreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 37-39, 57; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 205-206; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, (Çev. Halil İbrahim Gök- Fahrettin Coşguner), Atıf Yay., Ankara, 2014, s. 18; Bülent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u'l-Tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısım (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 50; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 65-67; Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 14-15; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, (Hzl. Ali Öngül), Kabalcı Yay., İstanbul, 2017, s. 48-49. Ayrıca bkz. Şehâbeddin Mercânî, *Gurferü'l-Hevâkin li Urfeti'l-Havâkin (Satuk Buğra Han ve Oğulları 921-1212)*, s. 75; Barthold, *Moğol İstîlâsına Kadar Türkistan*, s. 303-305; aynı müellif, *Four Studies on The History of Central Asia*, (Trans. V-T. Minorsky), Vol. III, E. J. Brill, Leiden, 1962, s. 103; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 54-55, 63-64; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 90-91; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 14-15; aynı müellif, "Mahmud Gaznevi", VII, s. 179-180; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 70-87; Pritsak, "Karahanlılar", VI, s. 256-257; Claude Cahen, "Arslan b. Saldjûk", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. I, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 662; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 434; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 175, 190; Ali Sevim, "Çağrı Bey", *DİA*, C. VIII, TDVY, İstanbul, 1993, s. 183-184; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 33-36; Golden, "Karahanlılar", s. 488; Özaydın, "Arslan b. Selçuk", III, s. 403; aynı müellif, "Karahanlılar", XXIV, s. 407; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 151-153; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İsam Yayınları, İstanbul, 2013, s. 55-56; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 62-65.

ölümüne yol açmasıyla (408/1017) sefere çıktı. Bölgeyi tamamen egemenliği altına alan Sultan Mahmûd, idaresini ise hâcibi Altuntaş'a bıraktı.¹³⁴

Arslan Yabgu'nun tutsak edilmesi ile dört bin çadırılık bir Oğuz grubu Mâverâünnehir'de yaşadıkları sıkıntılardan dolayı Horasan'a geçmek için Gazneliler'den yardım istemişti. Sultan Mahmûd, Arslan Câzib'in itirazlarına rağmen Oğuzların Ceyhun'u geçmelerine izin verdi.¹³⁵ Ancak sayıları hızlı bir şekilde artan Oğuzlar'ın çevre halkına sıkıntı çıkarmasıyla şikayetler arttı. Sultan Mahmûd'un bölgeye asker sevk etmesiyle Oğuzlar bertaraf edildi, hayatta kalanlar ise Balhan Dağlarına, Kirmân ve Dihistân'a kaçtılar.¹³⁶

Sebüktegin döneminde tabiiyet altına alınan Gûrlular, onun ölümü sonrası Gazneliler'e karşı olumsuz bir tutumda bulunmaya başladılar. Gûr hâkimi Muhammed b. Sûrî, hâkimiyet sahasının dağlık olmasına olan güveni ile bölge halkına huzursuzluk vermeye başladı. Gûrlular'ın bu hâl ve hareketleri sonrası Sultan Mahmûd, bölgeye asker sevk etti ve Gûr bölgesini (402/1011) itaat altına alındı.¹³⁷ Bundan başka Sultan, Kusdâr bölgesini yıllık haraca

¹³⁴ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 641-646; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 208-209; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 318; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 30; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 71; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 94-98; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 9-10. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 295-299; aynı müellif, "Altüntâsh", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. I, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 424; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 56-60; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 155-162; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 178; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 463-465; aynı müellif, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 47; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 174-175; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 36-37; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 37; Coşkun Erdoğan, Harezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041), *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 50, 2013, s. 150-156; aynı müellif, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2016, s. 38-45; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 66-67.

¹³⁵ Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 79; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 2; er-Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, s. 91-92; el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 3; İbn Khallikan, *Biographical Dictionary*, III, s. 225; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 8-9; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, s. 79-81; el-Yezdî, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye*, s. 44-45; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 22; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 68-69; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 6-7; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 49. Ayrıca bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 165-169; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 37-38; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 56.

¹³⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 292; İbn Khallikan, *Biographical Dictionary*, III, s. 225. Ayrıca bkz. Dames, "Gazneliler", IV, s. 744; Barthold, *Four Studies on The History of Central Asia*, III, s. 104-105; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 64-66; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 180-181; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 169-174; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 434-435; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 190; aynı müellif, "Saldjûkids", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. VIII, E. J. Brill, Leiden, 1995, s. 938; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 38; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 37; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 62-65; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 67-68.

¹³⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 179; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 315; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 31-32; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 74-79. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 70-72; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 149; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 177; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV,

bağlayıp (402/1011),¹³⁸ Garcistan (403/1012),¹³⁹ Gürcan (420/1029) ve Taberistan Ziyarileri'ni itaat altına, Rey ve çevresini de Büveyhîler'den aldı (420/1029).¹⁴⁰

Sultan Mahmûd, 23 Rebiülâhîr 421/30 Nisan 1030 tarihinde Gazne'de 59 yaşında vefat etti.¹⁴¹ Sultan Mahmûd öldüğünde Gazneli Devleti'ni batıda Azerbaycan topraklarından doğuda Hindistan'ın yukarı Ganj vadisine, kuzeyde Hâzerm'den güneyde Hint Okyanusu sahillerine kadar uzanan büyük bir devlet haline getirdi.¹⁴²

1.7. Sultan Mesûd (422-432/1031-1040)

Sultan Mahmûd ölmeden önce topraklarını beş oğlu arasında paylaştırmıştı. Muhammed'e Gazneli Devleti'nin oturmuş eyâletleri olan Gazne, Horasan, Belh ve Kuzey Hindistan, büyük oğlu Mesûd'a ise yeni zapt edilmiş Rey, İsfahan ve Cibal verilmişti. Devlet büyükleri de Sultan Mahmûd'un ölümünün ardından vasiyeti¹⁴³ doğrultusunda Muhammed'i

s. 172; aynı müellif, "Ghûrids", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. II, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 1099; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 39; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 68-69

¹³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, IX, s. 183. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 74; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 177; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 40; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 70

¹³⁹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gaznevîyye)*, s. 88-92; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 7-8. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 150; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 177; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 40; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 70-71.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, IX, s. 287-288; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 84; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 34-35; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 104; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 204; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gaznevîyye)*, s. 118-120; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 17. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 84-85; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 181; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 454; aynı müellif, "Ziyârids", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. XI, E. J. Brill, Leiden, 2002, s. 539-540; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 39-44; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 37; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 71-74; Gençtürk, *İran Büveyhîleri (322-448/934-1056)*, s.93-96; aynı müellif, *Büveyhîler (934-1056)*, s. 108.

¹⁴¹ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, IX, s. 307; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 88; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trc. Trc.), s. 35; İbn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 335; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü'l-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, s. 82; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, s. 319; Şebânîkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 45; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 106; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 9; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 204; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gaznevîyye)*, s. 120; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 17. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 181; Spuler, "Ghaznavids", II, s. 1050; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 187; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 7; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 48-49; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 75

¹⁴² Dames, "Gazneliler", IV, s. 744; Spuler, "Ghaznavids", II, s. 1050-1051; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 181; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 169; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 7; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 49; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 37-38; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 75.

¹⁴³ İbnü'l-Esîr, Muhammed'in daha küçük olmasına rağmen veliaht ilan edilmesini, babaları Mahmûd'un Mesûd'dan hoşlanmamasından dolayı olduğunu zikretmektedir. Yine İbnü'l-Esîr'e göre Mesûd, babasının

tahta oturtular.¹⁴⁴ Muhammed tahta geçer geçmez hazineyi açtırarak maiyetine dağıttı. O, bu sayede kendine taraftar toplamaya çalışmışsa da ilerde devlet ricâlinin abisinin tarafına geçmesi ile tahttan indirilerek Teginâbâd'ın Kuktiz Kalesi'ne hapsedildi (3 Şevval 421/4 Ekim 1030).¹⁴⁵ Daha sonrasında gözlerine mil çekilerek Gûr bölgesinin doğusundaki Mendîş Kalesi'ne gönderildi.¹⁴⁶ Sultan Mesûd, Herat'da iken devlet ricâli ona itaat etmiş ve adına hutbe okutmuştu. Sultan Mesûd bundan sonra Hâcib Ali Karîb'i ve Altuntaş'ı yanına çağırdı. Hâcib Ali Karîb, Sultan Mesûd'un huzuruna çıktığında saltanat mücadelesine karıştıkları için kardeşi ile birlikte öldürüldü.¹⁴⁷ Sultan, amcası Yusuf'dan çekindiği için onu Kudsâr valisi olarak tayin edip peşine adamlar taktı.¹⁴⁸ Hârezm hâkimi Altuntaş, bu kararlarından korkarak ani bir şekilde Hârezm'e döndü.¹⁴⁹ Sultan, Kirmân'daki karışıklıkları bahane ederek Ali Nûştegin komutasında bir ordu göndererek Kirmân'ın hâkimi oldu (422/1031).¹⁵⁰ Devamında Sultan, 13 Cemazeyilevvel 422/8 Mayıs 1031 tarihinde Gazne'ye doğru yola çıktıktan sonra amcası Yusuf'a haber göndererek Gazne'ye gelmesini istedi ve Gazne yakınlarında bulunduğu amcasını

sözlerini hiç dinlemezdi ve kötü niyetli insanların ikisi arasında laf taşımasıyla babası oğlundan daha da nefret eder hale geldi. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 307.

¹⁴⁴ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 3; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 307; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 89; Krş. el-Cûcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 36; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 335; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 49-50; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 204. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 53; Dames, "Gazneliler", IV, s. 745; Muhammad Nazım, "Mes'ûd", *İA*, C. VIII, MEB, İstanbul, 1979, s. 133; Spuler, "Ghaznavids", II, s. 1051; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 455; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 7-8; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 51-52; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DA*, C. XXIX, TDVY, İstanbul, 2004, s. 346; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 90-93.

¹⁴⁵ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 3; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 308; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 335; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 51-53; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabakât-ı Akbari*, I, s. 19. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 54; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 187; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 9-11; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 52-54; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", XXIX, s. 346; *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 95-102.

¹⁴⁶ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 62-64; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 89-90; Krş. el-Cûcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 36; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 319. Ayrıca bkz. Dames, "Gazneliler", IV, s. 745; Nazım, "Mes'ûd", VIII, s. 133; Spuler, "Ghaznavids", II, s. 1051; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 54; *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 102-105.

¹⁴⁷ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 64; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 309; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 55. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 471; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 54.

¹⁴⁸ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 59. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 471; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 189; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 56.

¹⁴⁹ Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 55. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 473; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 54-55; Hunkan, "Mâverâünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutluk Ordu Devleti (1020-1041)", s. 50; Erdoğan, Hârezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041), s. 161-162.

¹⁵⁰ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 397-398; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 318; Gençtürk, *İran Büveyhîleri (322-448/934-1056)*, s. 321-322. Kirmân'ın Nûştegin tarafından ele geçirilmesinden sonra da karışıklar devam etti. Halkın şikâyetlerinin artması üzerine de Deylâmî veziri Mâfinne ile Bağdat emirinin hâcibi aninden Kirmân'a saldırdılar ve zapt ettiler. Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 398-399; Gençtürk, *İran Büveyhîleri (322-448/934-1056)*, s. 321-323.

hapsettirdi.¹⁵¹ Bu olaylar silsilesinden sonra Sultan Mesûd, Gazne'ye 8 Cemaziyelâhir 422/2 Haziran 1031 tarihinde ulaştı ve tahta oturdu.¹⁵²

Gazneli casusları, Ali Tegin'in askerî hazırlıklar yaptığı haberini vermeleri sonrası Sultan Mesûd, Ali Tegin ile savaşma görevini Altuntaş'a verdi. İki ordunun Buhara-Semerikand arasındaki Debûsiye kasabasında karşılaşması ile meydana gelen savaşta galip gelen olmadı (423/1032). Altuntaş, bu savaşta aldığı yaralar sonucunda öldü.¹⁵³ Yerine oğlu Harun tayin edildi.¹⁵⁴ Ancak Harun, Ali Tegin ve Selçuklular ile bir ittifak tesis edip, hutbeyi kendi adına okuttu. Harun, böylece bağımsızlığını ilan etmiş olsa da Gazneliler'in düzenlediği bir suikast sonucunda öldürüldü.¹⁵⁵

Hindistan'da ise Ahmed Yinaltegin, görevinde başarılı olsa da Kadı Şirazî'nin onun hakkında Gazne'ye olumsuz mektuplar göndermesi ve Ahmed Yinaltegin'in Sultan Mahmûd'un oğlu olduğunu ileri sürmesi ona karşı şüpheyle yaklaşılmasına neden oldu. Sultan

¹⁵¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 233-235; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, IX, s. 309; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 56. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 417; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 188; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 56.

¹⁵² Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 238-239; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, IX, s. 309; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 88-93; Krş. el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 36-39; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 56; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 106; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 204; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 130-134; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbarî*, I, s. 17-20. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 312; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 56-57; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 38; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 135-142.

¹⁵³ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 301. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 188-190; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 93; Golden, "Karahanlılar", s. 489; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 58; Özaydın, "Karahanlılar", XXIV, s. 407; Hunkan, "Mâverâünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutluk Ordu Devleti (1020-1041)", s. 51-56. Şebânkârî, Altuntaş'ın ölümüne Sultan Mesûd'un sebep olduğunu zikretmektedir. Ona göre Sultan Mesûd, Hârezm hududunda bulunan kalabalık Türkmenlerden dört büyük emîre, Altuntaş'ı bertaraf etmeleri yönünde bir mektup yazmış, onlar da savaşta Altuntaş'ı öldürmüşlerdir. Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 58.

¹⁵⁴ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 324; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s.135-136. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 315-317; aynı müellif, "Altûntâsh", I, s. 424; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 190; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 140-145; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 465-466; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 59; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", XXIX, s. 347; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 39; Erdoğan, *Hârezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041)*, s. 164-172; aynı müellif, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, s. 56-65; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 157-165.

¹⁵⁵ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u'l-Tevârih-i Hasenî*, s. 39; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 317-319; aynı müellif, *Four Studies on The History of Central Asia*, III, s. 106-107; aynı müellif, "Altûntâsh", I, s. 424; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 94; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 158-159; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 466; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 192; Golden, "Karahanlılar", s. 489; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 60-61; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", XXIX, s. 347; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 39; Erdoğan, *Hârezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041)*, s. 172-175; aynı müellif, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, s. Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 176-190.

Mesûd, bu olanlar sonrasında Hindistan'a ordu gönderdi ve Ahmed Yinaltegin'i öldürttü (Şevval-Zilkade 425/Eylül-Ekim 1034).¹⁵⁶

1.7.1. Selçuklular ile Münasebetler

Sultan Mesûd'un saltanatının başlangıcından beri uğraştığı yegâne sorun, Horasan'a göç eden Türkmenler olmuştur. Horasan Eyalet Dîvânı başkanı Sûrî ile Sultan Mesûd'a bir mektup¹⁵⁷ gönderen Selçuklular, Nesâ ve Ferâve vilâyetlerinin kendilerine ihsan edilmesini istediler.¹⁵⁸ Bu istek karşısında öfkelenen Sultan Mesûd, Selçuklular üzerine bir ordu gönderdi. Ancak Selçuklular bu orduyu Nesâ yakınlarında ağır bir yenilgiye uğrattı (19 Şâban 426/29 Haziran 1035).¹⁵⁹ Selçuklular bu zafer sayesinde Dihistan, Nesâ ve Ferâve'yi elde ettiler.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 399-301; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 337-338; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 40; Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 22. Ayrıca bkz. Nazım, "Mes'ûd", VIII, s. 134; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 186-187; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 461; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 188; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 15; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 61-62; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", XXIX, s. 347; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 39; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 173-176; aynı müellif, "Ahmed Yinaltegin'in Hindistan Sâlarlığı ve İsyanı", *Sosyal Bilimler Alanında Güncel Çalışmalar*, (Ed. Adem Apak), Duvar Yayınları, İzmir, 2021, s. 12-18.

¹⁵⁷ Selçuklular bu mektupta, Horasan'a gelme sebeplerini, Gazneli Devleti'nin halkı olmak istediklerini, sultanın emirleri doğrultusunda hareket edeceklerini bildirmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 364; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 57; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 63.

¹⁵⁸ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 436-437; Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 79-80; el-Hüseynî, er-Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, 92-93; *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 364; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, s. 82; el-Yezdî, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye*, s. 46; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 57; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 38-40. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 195; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 94-95; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 202; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 476; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 192; aynı müellif, "Saldjûkids", VIII, s. 938.

¹⁵⁹ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 447-451; Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 80; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 3-4; er-Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, 93-94; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 364-365; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, s. 83-85; el-Yezdî, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye*, s. 46; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 23; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 39; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 42-44; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 52. Ayrıca bkz. Nazım, "Mes'ûd", VIII, s. 134; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 195; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 95; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 212-218; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 477, aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 193; Sevim, "Çağrı Bey", XIII, s. 184; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 63-64; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", XXIX, s. 347; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 67-69; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 224-229.

¹⁶⁰ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 457; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 4; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 365. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 195; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 225; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 193; Sevim, "Çağrı Bey", XIII, s. 184; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 63-64; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", XXIX, s. 347; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 70; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 230-234.

Sultan Mesûd, bu olanlardan sonra divan üyelerinin sözünü dinlemeyip, Hindistan'a vakitsiz bir sefer düzenledi (428/1037). Ancak yaptığı bu sefer ile Selçuklular'ın iyice güçlenmesine sebep oldu.¹⁶¹ Selçuklular devam eden süreçte Merv, Serahs ve Bâverd'i istediler. Bunun üzerine Selçuklular üzerine tekrar asker sevk edilmişse de Talhâb'da yine ağır bir yenilgi alındı (Recep-Şâban 429/Mayıs 1038).¹⁶² Sultan Mesûd bu yenilgiler karşısında bizzat sefere çıktı ve Selçuklular'ı ilk olarak Ulyaâbâd'da yendi (7 Recep 430/4 Nisan 1039).¹⁶³ Daha sonrasında ise Serahs savaşında yendi (2 Şevval 430/27 Haziran 1039).¹⁶⁴ Mağlup olan Selçuklular, anlaşma yapmışsalar da buna uymadılar. Selçuklular'ın anlaşmayı bozmaları ile Sultan Mesûd tekrar harekete geçti. Ancak Dandanakan'da yapılan savaşta Selçuklular, Gazneliler'e ağır bir darbe vurdu (8 Ramazan 431/23 Mayıs 1040).¹⁶⁵ Yenilgi sonrası Gazne'ye gelen Sultan Mesûd, oğlu

¹⁶¹ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 496-503; Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 80; er-Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sûrûr*, 94; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, III, s. 226; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, s. 85; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 56. Ayrıca bkz. Nazım, "Mes'ûd", VIII, s. 134; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 197; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 97; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 242-244; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 16; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 66-67; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", XXIX, s. 347; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 243-246.

¹⁶² Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 508-510; Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 80-81; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 6-7; er-Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sûrûr*, 95; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX, s. 366-367; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, III, s. 226-227; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, s. 86-87; el-Yezdî, *el-Urâza fî'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye*, s. 47-48; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 23; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 55-57. Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 97-98; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 249-250; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 478; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 193; Sevim, "Çağrı Bey", XIII, s. 184; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 67-68; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", XXIX, s. 347; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 71-74; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 246-249.

¹⁶³ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 522-535; Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C. I, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 296-297; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 133. Ayrıca bkz. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 278-285; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 69-70; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", XXIX, s. 347; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 81; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 256-260.

¹⁶⁴ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 536-542. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 200; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 285-294; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 194; Sevim, "Çağrı Bey", XIII, s. 184; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 70-71; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", XXIX, s. 347; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 81-82; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 260-266.

¹⁶⁵ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 586-590; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam Fî Târihi'l-Ümem'de Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK Yay., Ankara, 2014, s. 7; Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 81; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 8-9; er-Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sûrûr*, 98-99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX, s. 368-369; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 94-95; Krş. el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 39; el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 5; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, s. 88-92; el-Yezdî, *el-Urâza fî'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye*, s. 49; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 24; Anonim, *Târih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 19; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 58-59; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 42-43; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 59-64; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s.

Mevdûd'u dört bin kişilik bir kuvvetle Belh'e, Selçuklular'la savaşmaya gönderdi.¹⁶⁶ Diğer oğlu olan Mecdûd'u ise, Orta İndus Vadisi'nde bulunan Multan'ı güvence altına almak için gönderdi.¹⁶⁷ Kendisi de hazinelerini, maiyetini ve kör ettiği kardeşi Muhammed'i de alarak Hindistan'a gitmek için¹⁶⁸ yola çıktı.¹⁶⁹ Ancak yolda isyan eden ordusu tarafından öldürüldü (13 Rebûlâhîr 432/21 Aralık 1040) ve askerler tarafından tahta ikinci kez Muhammed çıkarıldı.¹⁷⁰

25; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 53. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 54-55; Dames, "Gazneliler", IV, s. 745; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s. 160; Nazım, "Mes'ûd", VIII, s. 134; Claude Cahen, "Caghri-Beg Dâwûd b. Saldjûk", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. II, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 4; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 202-204; Spuler, "Ghaznavids", II, s. 1051; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 105-106; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 336-342; Lambton, "Iran", IV, s. 25; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 195; aynı müellif, "Saldjûkids", VIII, s. 938; aynı müellif, "The Steppe Peoples on The Islamic World", III, s. 37; Sevim, "Çağrı Bey", XIII, s. 184; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 75-76; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", XXIX, s. 347; Özkuzugüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 82-86; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 290-293.

¹⁶⁶ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 43; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 14; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 76; aynı müellif, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", *DİA*, C. XXIX, TDVY, İstanbul, 2004, s. 431.

¹⁶⁷ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 14.

¹⁶⁸ Sultan Mesûd, mağlup bir şekilde Gazne'ye gelirken Abdullah-i Kara Tegin ve diğerleri ona teselli verici sözler söylediler. Başlarına gelenin, Tanrı'nın kazâsı olduğunu ve Gazne'ye döndükten sonra işlerin farklı şekilde yürütülmesi gerektiğini ifade ettiler. Asıl tavsiyeleri ise, Hindistan'a gidip, oradan on bin seçme süvari ve birçok piyade askeri getirmektir. Sultan ise Hâce Abdurrezzâk'a dönerek, "Bunlar ne acayip fikirlerde bulunuyorlar, biz bunların dediklerini Merv'de tatbik etmeye kalktık, Merv elimizden gitti." dedi. Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 607. Ancak Sultan Mesûd, bu söylemlerinin aksine bir gün vezirine, "Biz Hindistan'a gitmeye karar verdik." dedi. Vezir, Sultanın bu girişimini engellemek istese de muaffak olamadı. Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 628-629. Sultanın, Hindistan'a gitmesinin sebepleri arasında muhtemelen Hindistan'da tekrardan ordu toplamak ve Selçuklular'ın Belh'i ele geçirmeleri sonrası Gazne üzerine yürüyeceklerini düşünmesi oldu. Merçil, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", XXIX, s. 431. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yılmaz-Cihan Gençtürk, "Târîh-i Beyhakî'ye Göre Çağrı Bey'in Belh Şehrini Kuşatması ve Gazne Sarayına Yansımaları", *Tarih Okulu Dergisi*, Y. X, S. XXXII, 2017, s. 973-994.

¹⁶⁹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 627-630; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 10; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 370; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 95; Krş. el-Cûcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 39; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, s. 319; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 138; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 64; Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabakât-ı Akbari*, I, s. 25. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 55; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 109; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 15-17; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 76-77; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 39; Yılmaz-Gençtürk, "Târîh-i Beyhakî'ye Göre Çağrı Bey'in Belh Şehrini Kuşatması ve Gazne Sarayına Yansımaları", s. 993; aynı müellif, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 301-303.

¹⁷⁰ Ebû Abdullah Muhammed el-Azîmî, *Azîmî Tarihi*, (Çev. Ali Sevim), 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2006, s. 4; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 10; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 371; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 95; Krş. el-Cûcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 39-40; Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, I, s. 297; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, s. 319; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 24-25; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 59; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 138-139; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 43; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gaznevîyye)*, s. 136-141; Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabakât-ı Akbari*, I, s. 26. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 55; Dames, "Gazneliler", IV, s. 745; Barthold, *Mogol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 322-324; aynı müellif, *Four Studies on The History of Central Asia*, III, s. 107-108; Nazım, "Mes'ûd", VIII, s. 134; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 204; Spuler, "Ghaznavids", II, s. 1051; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 195; aynı müellif, *The*

1.8. Sultan Mevdûd (432-441/1041-1049)

Mevdûd, babasının ölüm haberini aldıktan sonra intikam almak için hazırlıklara başladı. İlk olarak Gazne'ye geldi (432/1041), şehri itaat altına aldı ve burada kış mevsimini savaş hazırlıklarıyla geçirdi. Soğukların bitmesi ile harekete geçen Mevdûd, amcası ile Dunpûr'da karşılaştı. O, meydana gelen savaşta amcası Muhammed ve taraftarlarını mağlup ederek devletin başına geçti (3 Şâban 432/8 Nisan 1041).¹⁷¹ Sultan Mevdûd, muharebenin gerçekleştiği yere Fetihâbâd¹⁷² adını vererek bir köy ve ribât inşa ettirdi.¹⁷³ Ancak o, bu defa Mecdûd ile bir taht mücadelesine girmek zorunda kaldı. Zira Mecdûd, Multan'da kontrolü sağlayarak tahttaki hakkı için harekete geçmişti. Lahor'a gelen Mecdûd (7 Zilhicce 432/8 Ağustos 1041), bayramı burada geçirdi ve sonrasında bilinmeyen bir şekilde çadırında ölü bulundu (10 Zilhicce 432/11 Ağustos 1041).¹⁷⁴ Hükümdarlığını tehdit eden herhangi bir rakibinin kalmaması üzerine Sultan Mevdûd, devletin dış siyasetini şekillendirmeye yöneldi.

1.8.1. Selçuklular ile Mücadeleler

Selçuklular ile Horasan'ın doğusu ve Sîstan üzerinde hâkimiyet mücadelesi sürmekteydi. Bu doğrultuda Sultan Mevdûd, Sîstan'a bir ordu gönderdi (432/1041). Bu kuvvetler, şehrin hâkimi Ebu'l-Fazl tarafından mağlup edildi.¹⁷⁵ Yaşananlar üzerine Mevdûd, iki bin atlı ve on bin piyadeden oluşan ikinci orduyu Sîstan üzerine sevk etti. Fakat Ebû'l-Fazl,

Later Ghaznavids Splendour and Decay, s. 17-20; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 76-77; aynı müellif, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", XXIX, s. 347; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 39; Yılmaz, *Sultan I. Mes'ûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 303-304.

¹⁷¹ el-Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 4; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 372-373; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 90, 96; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 37, 40-41; Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, I, s. 297; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 320; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 25; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 61; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 139, 141; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 43-44; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gaznevîyye)*, s. 144; Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 27-28; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 30-32. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 55; Dames, "Gazneliler", IV, s. 745; Muhammad Nazım, "Mevdûd", *İA*, C. VIII, MEB, İstanbul, 1979, s. 162; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 205; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 99; Spuler, "Ghaznavids", II, s. 1051; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 195; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 77-78; aynı müellif, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", XXIX, s. 431; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 39-40.

¹⁷² Burası, on dokuzuncu yüzyıl başlarında gezgin Charles Masson tarafından, Balabag'ın 6,5 km güneyinde ve Celalabad'dan 20 km uzaklıkta olan bir yer olarak tanımlanmıştır. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 24.

¹⁷³ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 44; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 32. Ayrıca bkz. Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 100; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 24.

¹⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 373; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gaznevîyye)*, s. 145. Ayrıca bkz. Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 100; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 79.

¹⁷⁵ Anonim, *Târih-i Sistân*, s. 319. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 28; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 79; aynı müellif, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", XXIX, s. 431.

bu kez de Selçuklu kumandanı Ertaş'ın¹⁷⁶ yardımı ile galip geldi (Zilkade 433/Temmuz 1042).¹⁷⁷ Bu sırada Musa Yabgu şehre geldi ve gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra da Ebû'l-Fazl'ın emîrlerinden Ebû Nasr ile birlikte Horasan'a geri döndü. Ebû Nasr, bir süre sonra Sîstan'a dönmek için yola çıktı. Ancak Mevdûd'un hâciblerinden Tuğrul, onun hareketlerini yakından takip etmekteydi. Nihayetinde, onu Hindkanan vadisinde esir etti. Tuğrul, esiri yanına alarak Sîstan'ı kuşattı (Cemâziyelâhir 434/Ocak-Şubat 1043). Gazneli kuvvetleri şehre ağır zarar verdi, ancak ele geçiremedi. Sonunda Ebû'l-Fazl ve Tuğrul arasında muhteviyatı bilinmeyen bir barış anlaşması yapıldı. Böylece Sîstan, Gazneliler tarafından ele geçirilemedi ve Sultan Mevdûd'un hükümdarlığı süresince de bu durum değişmedi.¹⁷⁸

Sultan Mevdûd, yalnızca Sîstan'ı değil, Selçuklular'a kaybedilen bütün toprakları geri almak istiyordu. Bu doğrultuda Horasan'ı yakından takip ederken, Çağrı Bey'in hastalandığını¹⁷⁹ öğrendi ve ordu hazırlatarak Belh üzerine yürüdü. Ancak, Çağrı Bey'in hastalığı nedeniyle yönetimi devralan Alparslan karşısında mağlup oldu (Zilhicce 434/Ağustos 1043).¹⁸⁰ Buna karşılık Selçuklular, Büst şehrine saldırdı. Bunun üzerine Sultan Mevdûd, Büst'e asker sevk etti. Burada cereyan eden savaşı ise Gazneliler kazandı.¹⁸¹ Bu olaylar yaşanırken yeniden sağlığına kavuşup iyileşen Çağrı Bey, Ceyhun'un ötesinde bulunan ve stratejik açıdan da önemli bir şehir olan Tirmiz'e yöneldi. Oğlu Alparslan ile birlikte kuşatmayı başlatan Çağrı Bey, yardım umudu kalmayan şehir hâkimi Beyhakî'den Tirmiz'i teslim aldı.¹⁸²

¹⁷⁶ Ertaş, Selçuk Bey'in oğlu Yusuf Yınal'ın oğludur. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, C. XIII, 1958, s. 128. O, Dandanakan savaşı sonrası (432/1040-1041) Sîstan'ı ele geçirip hutbeyi Musa Yabgu adına okuttu. Ardından faaliyetlerini Sîstan ve çevresinde sürdürdü. Yararlılıklarını Hârezm seferi esnasında da gösteren Ertaş, ünlü Selçuklu düşmanı Şahmelik'i yakalayarak Çağrı Bey'e gönderdi. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Târih*, IX, s. 386-387; Ergin Ayan, "Selçukluların Şahmelik ile Macerası ve Hârezm'i Fethi", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. I, Sayı, II, 2014, s. 34; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 124. Sonrasında Gazneliler'e karşı (437/1046) yenilgiye uğradı ve (440/1048-1049) Tabes'te bir suikast sonucu öldürüldü. Anonim, *Târih-i Sistân*, s. 321; Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", s. 128-129.

¹⁷⁷ Anonim, *Târih-i Sistân*, s. 319-320. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 28-29; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 79; aynı müellif, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", XXIX, s. 431.

¹⁷⁸ Anonim, *Târih-i Sistân*, s. 320-321. Ayrıca bkz. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 79-89; aynı müellif, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", XXIX, s. 431.

¹⁷⁹ el-Hüseynî, Çağrı Bey'in hastalığının sarılık olduğunu zikretmektedir. el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 18.

¹⁸⁰ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 18-19; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Târih*, IX, s. 395. Ayrıca bkz. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı)*, C. III, 4. Baskı, TTK Yay., Ankara, 2001, s. 3; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 80; aynı müellif, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", XXIX, s. 431; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 39-40.

¹⁸¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Târih*, IX, s. 395. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 29.

¹⁸² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı)*, III, s. 3-4; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 80; aynı müellif, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", XXIX, s. 431.

Sultan Mevdûd'un Selçuklular karşısında aldığı yenilgilerden sonra Ertaş, Gazne üzerine yürüdü (437/1046). Ancak, Sultan Mevdûd'un hâcibi Tuğrul, Ertaş'ı hezimete uğrattı.¹⁸³

1.8.2. Hindistan'daki Gelişmeler

Sultan Mevdûd, tahta geçer geçmez Hindistan'daki faaliyetlerine başladı. O, kardeşi Mecdûd'un isyan etmesiyle onun üzerine ordu göndermişti. Mecdûd'un ani ölümü sonrası gönderilen ordu, Lahor'a ulaştı ve Sultan Mevdûd'un hâkimiyetini tesis etti. Buraya vali olarak atanan Fâkih Sâlihi, muhtemelen Sultan Mesûd'un ölümü ile isyan eden Karmatîler üzerine sefere çıktı. İsyancıların başı olan Ebû'l-Feth Davud'un oğlu Şeyh, güçlü Gazneli ordusuna karşı koyamayarak Sind'in güneyinde bulunan ve sığınmış olduğu Mansura Kalesi'nde teslim olmak zorunda kaldı. Multan'a vali olarak Muhammed Gâlimi atandı. İsyanı bastıran Gazneliler, Lahor'a dönerken Catlar'a ve Orta İndus'taki bazı yerlere saldırdılar.¹⁸⁴ Sultan Mevdûd'un Hindistan'da ilgilenmesi gereken başka bir mesele ise Hindli racalar oldu. Racalar birleşerek Gazneli hâkimiyetinde bulunan Hansî, Thanesar, Nagarkot ve diğer bazı yerleri aldılar (435/1043-1044). Lahor'u kuşatan racalar, şehrin yedi ay boyunca direnmesi üzerine birbirlerine düştüler ve kuşatmayı kaldırdılar. Bazı racalar Sultan Mevdûd'a tekrardan itaat ederken, diğerleri kendi topraklarına çekildi.¹⁸⁵ Sultan Mevdûd'un Hindistan'daki son faaliyeti ise, Pencâb'da devam eden isyanlarla ilgilenmek oldu. Bunun için oğullarından Mahmûd'u Lahor'a, Mansûr'u ise Peşâver'e vali tayin etti. Ek olarak, Gazne Kûtvâli Ebû Ali'yi de Hindistan'a gönderen Mevdûd, bu sayede isyanları kontrol altına alıp, bölgede hâkimiyetini güçlendirdi (440/1048).¹⁸⁶

Sultan Mevdûd, Selçuklular ve Hintliler ile mücadele etti. Selçuklular'ın yayılmasını geçici olarak durdurup, Hindistan'da devletin nüfuzunu sağlamlaştırdı. Ancak, Selçuklular ile yalnız mücadele edemeyeceğini anlaması üzerine komşu devletler ile ittifak yaptı.¹⁸⁷ Nihayet

¹⁸³ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 80; aynı müellif, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", XXIX, s. 431.

¹⁸⁴ Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 81; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 30-31.

¹⁸⁵ Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 206; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 80; Demir, *Gazneli Mes'ûd Sonrası Gazneliler'in Siyasî Tarihi (1040-1186)*, s. 35-36.

¹⁸⁶ Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 206; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 80; Demir, *Gazneli Mes'ûd Sonrası Gazneliler'in Siyasî Tarihi (1040-1186)*, s. 37-38.

¹⁸⁷ Selçuklular'a karşı bu ittifakın içinde, doğuda Karahanlılar, batıda İsfahan Büveyhoğulları vardı. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı)*, III, s. 4.

bu ittifak ile Selçuklular üzerine yürüdüğü sırada planlarını yerine getiremeden öldü (441/1049).¹⁸⁸

Sultan Mevdûd'dan sonra kısa sürelerle oğlu II. Mesûd (440/1049) ve Sultan I. Mesûd'un oğlu Ali (440/1049), Gazneli tahtına geçti.¹⁸⁹ Sonrasında 442/1050 yılının başında Gazneliler tahtına Sultan Mahmûd'un oğlu Abdürreşîd geçti. Fakat 445/1053 yılında Tuğrul adında bir Türk kumandanı, Abdürreşîd dâhil on bir şehzâdeyi öldürerek, Gazneli Devleti'nin başına geçti. Ancak onun hâkimiyeti de çok kısa sürdü ve yine bir Türk kumandanı olan Nûştegin ve iki adamı tarafından öldürüldü.¹⁹⁰ Boşalan Gazneli tahtına I. Mesûd'un oğlu Ferruhzâd geçirildi. Sultan Ferruhzâd, Selçuklular ile başarıyla mücadele etti ve 451/1059 yılında muhtemelen kolera yahut kulunç hastalığından öldü.¹⁹¹

¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih*, IX, s. 424; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 98; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 41; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 320; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 148; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 28-31. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 55; Dames, "Gazneliler", IV, s. 745-746; Nazım, "Mevdûd", VIII, s. 162; Spuler, "Ghaznawids", II, s. 1051; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 127; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı)*, III, s. 4; Bosworth, "The Steppe Peoples on The Islamic World", III, s. 43; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 81; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 40.

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih*, IX, s. 424; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 97-98; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 41; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 320; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 156; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 31. Ayrıca bkz. Dames, "Gazneliler", IV, s. 746; Spuler, "Ghaznawids", II, s. 1051-1052; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 81; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 40.

¹⁹⁰ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 10-11; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 98-100; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 41-43; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 27-28; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 320-321; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 62-63; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 208; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 149-154; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 31-32. Ayrıca bkz. Dames, "Gazneliler", IV, s. 746; Spuler, "Ghaznawids", II, s. 1052; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 82-83; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 40.

¹⁹¹ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 11; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi'l-Târih*, (Çev. Abdülkerim Özeydin), C. X, Bahar Yay., İstanbul, 1987, s. 25; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 100-102; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 43-44; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 321; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u'l-Tevârih-i Hasenî*, s. 45; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 155-156; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 32. Ayrıca bkz. Dames, "Gazneliler", IV, s. 746; Spuler, "Ghaznawids", II, s. 1052; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 70-71; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 83; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 40.

II. BÖLÜM

2. SULTAN İBRAHİM'İN SİYASÎ HAYATI (451-492/1059-1099)

Sultan Mesûd'un oğlu olan İbrahim, 424/1033 yılında Herat'ta doğdu.¹⁹² Onun dünyaya gelişi, babası Mesûd'un yerel Ziyarî hükümdarı Manûçîhr b. Kâbûs'dan birikmiş vergilerini tahsil etmek amacıyla Gürgân ve Taberistan'a düzenlediği bir sefer esnasında gerçekleşti.¹⁹³ İbrahim'in tahta geçene kadarki hayatı hakkında bilgiler sınırlıdır. Zira, onun bu süreçte hapis tutulmasından başka bir bilgi bulunmamaktadır. Elde olan verilere bakılacak olursa Ebu'l-Fazl Beyhakî, Ebû-Hanîfe-i İskâfî'nin İbrahim için söylediği şu kasideleri aktarmaktadır.¹⁹⁴ Burada onun hapsedilmesi ile ilgili bilgiler verilmektedir:

Kendisinden, az ya da çok hiçbir hata sadır olmadığı halde bu yerilesi feleğin on üç yıl zulüm ve kahrını çekti.

Sen eğer günah işlememiş masum bir yüz görmek istersen, saltanat tacının altındaki o hür simaya bak.

Bir insan on üç yıl zindana atılmış olarak cennette kalsa, o cennet bile insana cehennem olur.

O şehriyar, on üç yıl zindanda kaldı, dünyanın nimetlerinden kendine nedim edindiği sabırdan başka bir şey nail olmadı.¹⁹⁵

Böylelikle, Beyhakî'nin aktarmış olduğu on üç yıllık hapis bilgisi ve Cûzcânî'nin doğum tarihi hakkında vermiş olduğu malumat esas alınacak olursa İbrahim, hapsedildiğinde 13-14 yaşlarında idi. O, bu şekilde Bergund Kalesi'nde¹⁹⁶ ikâmet ederken, geleceği hususunda belirleyici olacak yegâne olaylardan birisi gerçekleşti. Gazneli kumandanı Tuğrul, devletin başına geçebilmek için Sebüktegin Hanedanı'nı ortadan kaldırmak istedi.

¹⁹² Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 103-104; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 45-47. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 50; Merçil, "İbrâhim b. Mes'ûd'i Gaznevî", s. 321; Paydaş, "Bilge Bir Hükümdar Gazneli Sultan İbrahim b. Mesud (450-492/1059-1099)", s. 459.

¹⁹³ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 50-51.

¹⁹⁴ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 350-355.

¹⁹⁵ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 353.

¹⁹⁶ Bu kalenin adı, Beyhakî'de Nagar, Gerdîzî'de ise Bergund olarak geçmektedir. Gardîzî, *The Ornament of Histories*, s. 111; Beyhaqî, *The History of Beyhaqî*, II, s. 362; Krş. Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 626. Coğrafi konumuna bakılacak olursa, araştırma eserlerde buranın Gazne'den çok uzak olmadığı yönünde ortak bir kanaat mevcuttur. İlâveten Hodîvala, söz konusu yerin günümüzde İryab yakınlarında Bagzan olarak isimlendirildiğini, tam tamına aynı mevki olmasa da yakınlarında olduğunu ve günümüzde Kurram Bölgesi'nde yer aldığını belirtmektedir. Kurram Bölgesi ise günümüzde Pakistan'ın kuzeybatısında yer almaktadır. Shâphûrshâh Hormasji Hodîvâlâ, *Studies in Indo-Muslim History A Critical Commentary on Elliot and Dowson's History of India as Told by Its Own Historians*, Vol. I, Bombay, 1939, s. 168; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 15.

2.1. Tuğrul'un Gasbı Meselesi (443/1052)

Kaynaklara melun, gasıp, Tuğrul Bozan olarak geçen ve Türk asıllı olduğu rivayet edilen Tuğrul, Gazneliler'e Karahanlılar tarafından gönderildi. Bu bilgi Beyhakî'de şu şekilde geçmektedir: “Türkistan'dan Arslan'ın hatunu tarafından Sultan Mahmûd'a gönderilmişti. Bu hatun, her yıl Emîr Mahmûd'a nadir bulunan bir köle ve seçme bir cariyeye göndermeyi adet edinmişti.”¹⁹⁷ Cûzcânî'ye göre o, “Çok cesur ve kahraman idi.” Beyhakî ise onu, “yüz, boy, renk, zerafet ve liyakat cihetinden bin köle arasından böylesi ancak bir tane çıkar.” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁹⁸ Tuğrul, iki yıl Sultan Mahmûd'un hizmetinde kaldıktan sonra kardeşi Yusuf'a hediye edildi.¹⁹⁹ Tuğrul, yeni hizmetinde direkt hâcibliğe yükseldi ve hoş tutuldu.²⁰⁰ Ancak sonrasında Sultan Mesûd için casusluk yapıp Yusuf'un hapsedilmesine neden oldu. Beyhakî, bu olaylardan sonra Yusuf'un Tuğrul'a şu sözleri söylediğini zikreder: “Şimdi seni ey nankör, ben seni bunun için mi besledim, büyüttüm ve evlatlarımdan kıymetli tuttum? Nihayet bunu bana yaptın öyle mi? Sen bunu nasıl yaptınsa müstahak olduğun gibi aynı bela senin başına gelecektir”.²⁰¹ Tuğrul'un yükselişi Sultan Mevdûd zamanında da devam etti ve onun kız kardeşi ile evlendi.²⁰² Ancak Cûzcânî'ye göre Tuğrul, Gazneliler'den ayrılarak Selçuklular'ın yanına gitti. Zamanla onların savaş taktiklerini öğrendi ve geri dönerek tekrardan Gazneliler'in hizmetine girdi.²⁰³ Tuğrul, Sultan Abdürreşid döneminde Hâcibü'l-hüccâblığa yükseldi ve Selçuklular üzerine sefere çıktı. O, Selçuklular'ı mağlup edip Sîstan'ı ele geçirdi. Ancak bu başarıları sonrasında gurura kapılıp desteğe gelen kuvvetleri de yanına alarak tahtı ele geçirmek için Gazne'ye yürüdü. Çaresiz kalan Abdürreşid, Gazne Kalesi'ne sığınmışsa da ele geçirildi ve on bir şehzade²⁰⁴ ile birlikte öldürüldü.²⁰⁵ Sebüktegin soyunun bu şekilde ortadan

¹⁹⁷ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 236.

¹⁹⁸ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 236; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 99-100; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 42.

¹⁹⁹ Tuğrul'un, Yusuf'a hediye edilmesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 236-237.

²⁰⁰ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 236-237.

²⁰¹ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 233-237.

²⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 441; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabakât-ı Akbari*, I, s. 32.

²⁰³ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 100; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 42-43; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdi'nin Câmi'u'l-Tevârih-i Hasenî*, s. 44.

²⁰⁴ Şehzadelerin sayısı hakkında Cûzcânî on bir, Kazvinî ise dokuz sayısını vermektedir. Cûzcânî bu şehzadelerin isimleri ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 100; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 43. Kazvinî ise, Hüseyin, Nasr, İranşah, Halid, Abdurrahman, Mansur, Hammam, Abdurrahim ve İsmail isimlerini zikretmektedir. Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 320.

²⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 442; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 100; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 43; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 320; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 27; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 63; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabakât-ı Akbari*, I, s. 31-32.

kaldırılmaya çalışılmasından üç şehzade²⁰⁶ kurtulabildi. Bunlar Ferruhzâd, İbrahim ve Şuca idi. Esasında onlarda öldürülmek istendi, ancak kale kûtvâlinin Tuğrul'un emrini dinlememesi, Tuğrul'un da Nuştegin Şerabî ve iki köle tarafından öldürülmesi bu girişimi engellemiş oldu.²⁰⁷ Böylece kırk gün süren zulümden sonra Hindistan başkumandanı Hîrhîz Gazne'ye geldi. O, kumandanlar ile şehrin ileri gelenlerini topladı ve tahta kimin geçeceği üzerine meşveret ettiler. Bu hususta Ferruhzâd ve İbrahim ön plana çıktı. Meclisin genel olarak tercihi İbrahim'di, ancak o sıralarda İbrahim'in hasta olmasından dolayı tahta Ferruhzâd çıkarıldı (9 Zilkade 443/13 Mart 1052).²⁰⁸ Kaynaklar, tahta kimin geçtiği hususunda Ferruhzâd üzerinde mutabık olmasına rağmen Şebânkâreî, Tuğrul'un öldürülmesinden sonra tahta İbrahim'in geçirildiğinden bahsetmektedir.²⁰⁹

2.2. Sultan İbrahim'in Tahta Çıkması

Tuğrul'un katliamından kurtulan İbrahim, bir süre daha Bergund Kalesi'nde hapis tutuldu. Daha sonrasında ise, Sultan Ferruhzâd tarafından Gazne'nin batısında, Arğandab ve Helmand'ı²¹⁰ besleyen nehir kaynaklarının bulunduğu Vecîristân ya da Eciristân'daki Nây Kalesi'ne nakledildi.²¹¹ Nây Kalesi, Gazneliler tarafından şehzadelerin hapis tutulması için tercih edilen güçlü bir kale idi.²¹² İbrahim, bu şekilde hapiste iken Sultan Ferruhzâd 17 Safer 451/4 Nisan 1059 tarihinde öldü.²¹³ Bunun üzerine Gazne'de bulunan büyük devlet adamları

²⁰⁶ Bu sayı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Kaynaklar iki veya üç şehzadeden bahsetmekte ve olmayan şehzadenin Şuca olduğunu belirtmektedir.

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 442-443; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 100; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 43; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 321; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 28; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 63; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 44; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabakât-ı Akbari*, I, s. 32. Ayrıca bkz. İzzetullah Zeki, "Sultan Abdürreşîd Dönemi Gazneli Devleti'ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansıması", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. X, 2019, s. 161-178.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 443; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 101; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 43-44; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 28; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 44. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 207; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 46.

²⁰⁹ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 63.

²¹⁰ Helmand Nehri, Gûzgânân bölgesinin sınırında doğar. Gûr civarında Durguş, Til ve Büst'ü geçerek akan nehir, Sîstan bölgesinde kavis yaparak akışını sürdürür. Suyun bazı kısımları tarım amaçlı kullanılırken, diğer kısımları ise Zarah gölüne akar. Nehrin toplam uzunluğu 135 fersahdır. Anonim, *Hudûd al-Âlam "The Regions of The World"*, s. 73; Hamdallâh Mustawfî, *The Geographical Part of the Nuzhat-al-Qulûb*, (Trans. Guy Le Strange), Luzac & Co., London, 1919, s. 212.

²¹¹ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 103; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 46; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 50.

²¹² Hamdallâh Mustawfî, *The Geographical Part of the Nuzhat-al-Qulûb*, s. 156; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 50.

²¹³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 25; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 45;

arasında İbrahim'in tahta geçmesi hususunda bir fikir birliği oluştu. Nihayetinde Serheng²¹⁴ Hasan, bir muhafız alayı ile birlikte İbrahim'i, Nây Kalesi'nden çıkarıp Gazne'ye getirmek için yola çıktı. Bu alay, 19 Safer 451/6 Nisan 1059 tarihinde Gazne'ye döndü. İbrahim, pazartesi günü uğurlu bir talihle Ravza-i Yemînî'de tahta oturdu ve ona bir sultan olarak hürmet gösterildi.²¹⁵ Târih-i Beyhakî'de, Ferruhzâd'ın ölümü ve İbrahim'in tahta çıkması ile ilgili şu kıta geçmektedir:

Temiz yaradılışlı bir padişah dünyadan gitti, huri yaradılışlı bir padişah tahta oturdu.

Gidene herkes üzüldü. Onun yerine tahta geçene herkes sevindi.

Eğer felek önümüzden bir çirayı kaldırıdıysa, onun yerine mum koydu.

Şah Ferruhzâd'ı kaybeden, İbrahim gibi şehriyarı buldu.²¹⁶

Beyhakî ve Cûzcânî'nin vermiş olduğu bilgilere göre o, hicrî 27, milâdî 26 yaşlarında tahta çıktı. Sultan İbrahim'in tahta geçmesi hususunda kaynaklar genel olarak mutabık olsa da farklı bilgilerde mevcuttur. Örneğin Kazvinî, Sultan İbrahim'in tahta çıkmasının selefi Ferruhzâd'ın onu veliaht ilan etmesi ile gerçekleştiğini zikretmektedir. Kazvinî aynı zamanda İbrahim'i, Ferruhzâd'ın amcaoğlu, Ferruhzâd'ı da Abdürreşid'in oğlu olarak tanımlamaktadır.²¹⁷ Ancak, diğer kaynaklarda bu veya benzeri bir bilgiye rastlanmamaktadır. Zira kaynakların ortak telakki ettiği bilgilere göre Ferruhzâd ve İbrahim, aynı babanın yani Sultan Mesûd'un oğullarıdır ve Ferruhzâd'ın ölümü sonrası tahta İbrahim geçmiştir.²¹⁸ Şebânkâreî ise, İbrahim'in, Sultan Mesûd'un oğlu olduğunu belirtirken, Ferruhzâd hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.²¹⁹

Sultan İbrahim, saltanatının ikinci günü Ferruhzâd için matem merasimini yerine getirdikten sonra babasının ve dedelerinin türbelerini ziyaret ederek dua etti. Devletin üst yönetimi de bu ziyarete yaya olarak iştirak etti ve mevkilerine göre taltif edildi. Ancak Sultan,

²¹⁴ Serheng kelimesi, “serdar, kâid, nakîb, çavuş, bekçi ve cûbdâr” gibi manalara gelmektedir. Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 215. Farsça kaynaklarda, yani Gazneliler'de serheng ve dūr-bâş kelimeleri ile ifade edilirdi. Orhan F. Köprülü, “Çavuş”, *DİA*, C. VIII, TDVY, İstanbul, 1993, s. 236. Bunların dışında genellikle de çavuş kelimesi ile tabir edilen bu zümre, sarayda hükümdarın emri altında bulunan askeri bir teşkilattı. Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 216.

²¹⁵ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 347; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 103; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 46; el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 211-212; el-Kalkaşendî, *Halifelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, s. 180; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u'l-Tevârih-i Hasenî*, s. 45. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 50; aynı müellif, “Ebrâhîm b. Mas'ûd”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. VIII, Mazda Publishers, California, 1998, s. 63; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 72.

²¹⁶ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 347.

²¹⁷ Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, s. 321.

²¹⁸ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 347; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi'l-Târih*, X, s. 25; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 103; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 46; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 156; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 32; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 137.

²¹⁹ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 63.

hiç kimseye iltifat etmedi. Söz söylemede, emir ve işaret etmede herkese hükümdarlığın ne olduğunu hal ve hareketleri ile anlattı. Buna ek olarak, aralarında birlik olmayan, her biri farklı bir fikir ve düşünceye sahip ordu efradını fevkalade lütuf ve ihsanlarla fikren ve ruhen birleştirdi. Haksızlığa uğrayanları dinleyip, herkesin hakkını teslim etti.²²⁰ Sultan İbrahim, tahta çıkış merasimlerini gerçekleştirdikten sonra devletin siyasetini şekillendirmeye yöneldi. Zira, halihazırda Gazneliler'i meşgul eden çeşitli siyasi ve toplumsal meseleler vardı. Böylece, İbrahim'in hükümdarlığında karşılaştığı ilk sorun, Ferruhzâd'ın da saltanatı boyunca üzerinde çalışmalar yaptığı, Gazneli Devleti'ndeki sosyal ve ekonomik refahın düşük olması idi. Bunu en açık biçimde gösteren husus, on birinci yüzyılın ikinci yarısında, yani Sultan İbrahim'in hükümdarlığı döneminde darp edilen bazı gümüş sikkelerde gözlemlenen kalite düşüklüğü idi. Sultan Mahmûd dönemi sikkeleri ortalama 65-66 grain ağırlığında olup, 76-77 graine ulaşan örnekleri de mevcuttur.²²¹ Sultan Mesûd dönemine ait sikkeler ise 60 ila 66 grain arasında değişirken²²², Sultan İbrahim döneminde bazı sikkeler 31 graine kadar düşmüştür.²²³ Bu gerilemenin yanı sıra Sultan, on yıl önceki iç savaştan yok olan şehirlerin yeniden inşalarını tamamlamak ve yeni yerleşim yerleri²²⁴ inşa etmek için ciddi bir politika izledi.²²⁵ Sultan İbrahim'in karşılaştığı ikinci sorun ise, Selçuklular ile yıllardır devam eden savaşlardı.

2.3. Selçuklular İle İlişkiler

Selçuklular ile yapılan mücadele sırasında doğu kanadının emîri Davud Çağrı Bey ve oğlu Alparslan, coğrafi koşulların izin verdiği ölçüde Afganistan'ın iç kesimlerine doğru ilerlediler. Böylece, Paropamisus'un batı uzantıları ile Gûr ve Hindikuş Dağları, Gazneliler ile aralarında makul bir doğal sınır oluşturdu.²²⁶

2.3.1. Selçuklular ile Barış

Sultan İbrahim'in, Selçuklular ile ilişkilerindeki tutumuna bakılacak olursa, gerçekçi bir yaklaşımının olduğu görülmektedir. Çünkü o, evvelinde kaybedilmiş toprakları geri kazanma

²²⁰ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 347-348; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 103; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 46.

²²¹ Edward Thomas, "On the Coins of the Kings of Ghazni", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol. IX, 1847, s. 307-333; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 172-173.

²²² Thomas, "On the Coins of the Kings of Ghazni", s. 335-343.

²²³ Thomas, "On the Coins of the Kings of Ghazni", s. 358-366.

²²⁴ Cûzcânî ve Bedâünî, bunlarla ilgili Hayr-Âbâd, İmen-Âbâd ve başka yerlerde birkaç kasaba daha inşa edildiğinden bahsetmektedir. Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 104; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 46; Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 52.

²²⁵ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 51.

²²⁶ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 52.

hususunda istekli biri değildi. Zira, devletin vaziyetinin buna imkan sağlayamayacağını farkında idi. Bu bağlamda, bilhassa Selçuklular üzerine herhangi bir saldırı teşebbüsünde bulunmadı. İbnü'l-Esîr'in de Sultan İbrahim'e dayandırarak aktardığı şu sözler: “Eğer dedem Mahmûd'un ölümünden sonra babam Mesûd'un yerinde ben olsaydım ülkemizin en ufak köşesi bizden ayrılmazdı; fakat şimdi onların aldığı yerleri geri almaktan acizim, çünkü oraları muazzam ordulara ve geniş ülkelere sahip hükümdarlar istilâ etti.” demesi bunu açıkça göstermektedir.²²⁷ Nihayetinde, her iki devletin devam eden savaşları bitirmek istemesi üzerine bir barış antlaşması için çaba sarf edildi. Halihazırda o zamana kadar yapılmış savaşlarda iki taraf da birbirine karşı kesin bir üstünlük sağlayamamıştı. İbnü'l-Esîr bu durumu şu şekilde zikretmektedir:

“Her iki tarafın da ileri gelenleri düşünüp taşındılar ve her iki hükümdarın da birbirlerinin topraklarını ele geçirecek durumda olmadıklarını, mallarını boş yere harcadıklarını, askerleri yorduklarını, bu arada evlerin yağmalandığını, insanların öldürüldüğünü görerek barış için seferber oldular.”²²⁸

Bunların sonucunda Sultan İbrahim ve Çağrı Bey, 451/1059 yılında barış antlaşması üzerinde mutabık kaldılar. Ebu'l-Fazl Beyhakî'nin kaleme aldığı antlaşmaya göre; her iki tarafta kendi devletin sınırları içerisinde kalacak ve birbirlerine karşı herhangi bir saldırıda bulunmayacaktı. İki devlet arasındaki sınır ise Afganistan'ın kuzeyindeki Hindikuş Dağları olacaktı. Böylece, Gazneliler ile Selçuklular arasında barış tesis edilmiş oldu.²²⁹ Gazneliler, her ne kadar geniş topraklar kaybetmiş ve bunu bir mukavele ile kabul etmiş olsa da, hala Kabil'den Büst'e kadar Doğu Afganistan bölgesini, Belucistan'ı ve Kuzeybatı Hindistan'daki geniş toprakları idare etmekteydi. Böylelikle, gücünü tam anlamıyla kaybetmeyen Gazneliler, Selçuklular ile ilişkilerini eşit şartlarda devam ettirdi.²³⁰

²²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 151.

²²⁸ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 25-26.

²²⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 25-26; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 103-104; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 46; el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 212; el-Kalkaşendî, *Halîfeli Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, s. 180; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 156-157; Celâleddîn Suyûtî, *Halîfeler Tarihi*, (Çev. Onur Özatağ), 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 429; Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 51. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 208; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 127-128; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı)*, III, s. 4-5; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 52; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 73; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 84; Sevim, “Çağrı Bey”, XIII, s. 185; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s.125.

²³⁰ Clifford Edmund Bosworth, “Ghaznavids”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. X, Encyclopaedia Iranica Foundation, New York, 2001, s. 579.

2.3.1.1. Antlaşmanın Hükümdar Açısından Muhteviyatı Üzerine Bir İnceleme

Yapılan antlaşmanın Sultan İbrahim'in saltanatı sırasında yapılıp yapılmadığı ile ilgili kaynaklar farklı bilgiler aktarmaktadırlar. el-Hüseynî, barış antlaşmasının Ferruhzâd döneminde yapıldığından bahsetmektedir. İlâveten Kül-Sarığ ve pek çok Selçuklu devlet erkânının Gazneliler tarafından esir edilmesi²³¹ sonrası, Alparslan'ın Gazneliler'e saldırarak esirler aldığı²³², bunun sonucunda Ferruhzâd'ın, Kül-Sarığ'a hil'at ediye etmek sureti ile esirleri serbest bıraktığını ve sonrasında sulh yaptıklarını zikretmektedir.²³³ Ancak, bu hususta da farklılıklar mevcuttur. Zira kaynaklar, esirlerin tek taraflı mı yoksa çift taraflı mı veya bir antlaşma çerçevesinde mi iade edildiği hususunda farklı bilgiler vermektedirler. Bunlara genel bir biçimde bakılacak olursa, el-Hüseynî'den başka İbnü'l-Esîr, esirlerin iade edilmesi hususunda onunla aynı bilgileri verirken, barış antlaşmasının Sultan İbrahim döneminde olduğunu belirtmektedir.²³⁴ Hasan-ı Yezdî, bu iki olayın da Sultan Ferruhzâd döneminde olduğunu zikrederken, el-Hüseynî'den farklı olarak esirlerin karşılıklı olarak iadesinden bahsetmektedir.²³⁵ Mîrhând, esirler hususunda Hasan-ı Yezdî ile aynı bilgileri vermekte, diğer yandan barış antlaşmasının Sultan İbrahim döneminde olduğunu zikretmektedir.²³⁶ Hândmîr, barış antlaşmasının Sultan İbrahim döneminde olduğunu belirtirken, Bedâûnî ve Nizâmuddîn Ahmed, esir değişiminin Ferruhzâd, barış antlaşmasının ise Sultan İbrahim döneminde olduğu bilgisini vermektedir.²³⁷ Firişte, Ferruhzâd döneminde karşılıklı bir esir değişiminden bahsetmekte ve bunun uygulanmasında bir antlaşmadan ziyade cömertliğin etkili olduğunu zikretmektedir. Ona göre, Gazneli Sultanı Ferruhzâd, Kül-Sarığ ve bütün Selçuklu esirlerine özgürlük verdi. Çağrı Bey ise, bu cömertliğin karşısında altta kalmamak için tüm Gazneli

²³¹ Gazneli Devleti'nin iç siyasetindeki karışıklıkları fırsat bilen Çağrı Bey, Gazne üzerine yürüdü. Ancak Hindistan başkumandanı Hîrhîz'in Gazne'ye gelip Ferruhzâd'ı tahta çıkarması ve üzerlerine gelen Çağrı Bey'i mağlup etmesi ile bu tehlike bertaraf edildi. Atabeg Kül-Sarığ ve diğer Selçuklu beyleri de bu girişim sırasında Hîrhîz tarafından esir edildi. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 443; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 86; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 127; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı)*, III, s. 4.

²³² Çağrı Bey'in Gazneliler'e mağlup olması ve Selçuklu beylerinin esir edilmesinin ardından, Alparslan babasından Gazneliler üzerine sefere çıkmak için müsaade aldı. Sonrasında Gazneliler'i mağlup etti ve pek çok Gazneli kumandanını esir aldı. Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 135-136; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 127; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı)*, III, s. 4.

²³³ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 20.

²³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 443.

²³⁵ Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 86.

²³⁶ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 155-157.

²³⁷ Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 205; Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 51; Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 32-33. Hândmîr'in bu husustaki aktarımları, onun Habîbü's-Siyer adlı eserinin Elliot tarafından İngilizce'ye tercüme edilmesi ile elde edilmiştir.

esirlerini serbest bıraktı. Firişte, barış antlaşmasının ise Sultan İbrahim döneminde yapıldığını ifade etmektedir.²³⁸

Kaynaklarda belirtilen bu bilgiler ışığında Ferruhzâd döneminde bir esir değişiminin vuku bulduğu ve bundan dolayı da bir antlaşma yapılmış olabileceği anlaşılmaktadır. Ancak, müstakil bir barış antlaşması hususunda kaynaklar Sultan İbrahim döneminin ağırlığını daha fazla hissettirmektedir. Ayrıca, araştırma eserler de²³⁹ bu mevzuda Sultan İbrahim dönemini işaret etmektedir. Bosworth, bu karışıklığı toparlamak açısından, barış müzakerelerinin Ferruhzâd'ın hükümdarlığının sonu ile İbrahim'in hükümdarlığının başlangıcı arasındaki döneme yayıldığı ya da barış antlaşmasının yeni Gazneli hükümdarı tarafından yeniden onaylanmasının gerekmiş olabileceğini belirtmektedir. Zira, yeni hükümdardan, selefinin yapmış olduğu antlaşmalara otomatik olarak uymasının beklenemeyeceği yönünde bir tahminde bulunmaktadır.²⁴⁰

Kaynaklar, antlaşmanın tarihi hususunda ihtilaflı bilgiler vermemekte ve hepsi aynı tarih üzerinde durmaktadır (451/1059). Ancak, hükümdar bağlamında bir çelişki vardır ve yukarıda da kaynakların aktardıkları karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

2.3.1.2. Evlilik Yolu ile Barışın Güçlendirilmesi

Çağrı Bey, barış antlaşması sonrası 452/1060 yılında öldü.²⁴¹ Selçuklu Devleti hükümdarı Tuğrul Bey'de 8 Ramazan 455/4 Eylül 1063'de öldü.²⁴² Bunun üzerine tahta, Çağrı Bey'in oğlu Alparslan geçti (7 Cemâziyelevvel 456/27 Nisan 1064).²⁴³ Gazneli-Selçuklu

²³⁸ Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 136.

²³⁹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 324; Dames, "Gazneliler", IV, s. 746; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 208; Spuler, "Ghaznavids", II, s. 1052; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 127-128; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 31; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamani)*, III, s. 4-5; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 52; aynı müellif, "The Political And Dynastic History of The Iranian World (A. D. 100-1271)", V, s. 53; aynı müellif, "The Steppe Peoples on The Islamic World", III, s. 43; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 83-84; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 41; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 125; Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Toharistan*, s. 165-166.

²⁴⁰ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 52.

²⁴¹ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X, s. 26; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 231; Sevim, "Çağrı Bey", XIII, s. 185.

²⁴² Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, s. 83; Nişâbüri, *Selçuknâme*, s. 87; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 20; er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, s. 110; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK Yay., Ankara, 2011, s. 121; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X, s. 41; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 228; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, s. 107; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 10; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 203; el-Kalkaşendî, *Halifelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, s. 176-177; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 21; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 87.

²⁴³ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, s. 89; Nişâbüri, *Selçuknâme*, s. 87; er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, s. 114; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 230;

ilişkileri, bu yeni hükümdar döneminde de barışçıl bir şekilde devam etti. Çünkü o, tahta çıktığında Gazne'ye elçiler gönderdi ve mevcut barış antlaşmasını sürdürdü.²⁴⁴ İki hanedan arasındaki bağı daha da güçlendirmek amacıyla, Sultan Alparslan'ın oğlu Arslanşah ile Sultan İbrahim'in kızı evlendirildi (456/1064).²⁴⁵ Böylece geliştirilen iyi ilişkiler sayesinde, Selçuklular tarafından Gazneli topraklarına karşı herhangi bir saldırıda bulunulmadı. Halk, mutlak barışın sağlanmasına çok sevindi. Zira, savaş sebebiyle ortaya çıkan sıkıntılardan kurtulmak onları pek memnun etti.²⁴⁶

Sultan İbrahim, bu ortamda savaştan zarar gören ülkesini kalkındırmak için çaba sarf etti. Örnek olarak, harap olmuş yerlerin yeniden inşası tamamlandı. Hayr-Âbâd ve İmen-Âbâd gibi yeni yerleşim yerleri inşa edildi. Bundan başka Sultan, pek çok cami, medrese, darphane ve pazar yeri inşa ettirdi. O sıralarda Gazne'de, farklı mahallelerde olmak üzere çok sayıda tahıl ambarının yanı sıra altı bin lokanta ve altı bin tahıl tüccarı bulunmaktaydı. Devletşah, Sultan İbrahim'in emri ile Allah yolunda dört yüze yakın tekke, ribat, medrese ve mescit inşa ettirdiğini zikretmektedir.²⁴⁷ Sultan'ın kendisinden başka soyluları da inşa işleri ile ilgilenmekteydi. Örnek olarak Mihter Reşid, Sultan Mahmûd'un türbesinin yakınlarında bir yere medrese inşa ettirdi. Genel olarak ise Sultan İbrahim, ülkesini düzene soktu ve eskiye nazaran halkına refah getirdi.²⁴⁸

2.3.2. Selçuklular ile Barışın Bozulması

Gazneli-Selçuklu ilişkileri olumlu bir seyir izlerken Sultan Alparslan, 10 Rebîülevvel 465/24 Kasım 1072 tarihinde beklenmedik bir saldırı sonucu öldü.²⁴⁹ Yerine, önceden veliaht

Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 88. Ayrıca bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", *DİA*, C. II, TDVY, İstanbul, 1989, s. 527; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı)*, III, s. 5.

²⁴⁴ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 133; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 77.

²⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 52; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 203. Ayrıca bkz. Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 221; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 55; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 74; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 84; Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017, s. 136-137.

²⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 26.

²⁴⁷ Devletşah b. Bahtîşâh-ı Semerkandî, *Devletşah Tezkiresi*, (Çev. Necati Lugal), C. I, 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, s. 138.

²⁴⁸ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 104; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 46; Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 52; S. Jabir Raza, "Constructional Activity of the Ghaznavids", *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. LVII, 1996, s. 883. Ayrıca bkz. Bosworth, "Ebrâhîm b. Mas'ûd", VIII, s. 64; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 84; Palabıyık, "Hindistan Tarihinde Gazneli Türk Hakimiyeti", s. 103.

²⁴⁹ Karahanlılar üzerine sefere çıkan Sultan Alparslan, Berzem Kalesi'ni kuşattı. Kale ele geçirilip, komutanı Yûsuf Berzemî esir alındı. Sorgulanmak için Sultan Alparslan'ın huzuruna getirilen Berzemî, yalanlar konuşması üzerine idamına karar verildi. Alparslan, Yûsuf'un serbest bırakılmasını emrettikten sonra onu okla vurmak

ilan edilmiş²⁵⁰ Melikşah, babasının vasiyeti gereği tahta geçti (10 Rebîülevvel 465/24 Kasım 1072).²⁵¹ Ancak, Kirmân hâkimi Kavurd Bey,²⁵² bu duruma karşı çıkarak kendisinin büyük kardeş olduğunu ve tahta en layık olan kişinin kendisi olacağı yönündeki fikirlerini Melikşah'a bildirdi.²⁵³ Esasında Kavurd'un Selçuklu tahtını elde etme hususundaki ilk girişimi bu değildi. O, Tuğrul Bey'in ölümü sonrası Alparslan'ın hükümdarlığını tanımış olsa da, sonrasında 459/1067'de²⁵⁴ ve 461/1069'da²⁵⁵ iki kez isyan etmiş ve her seferinde başarısız olmuştu. Bu defa ise 18 yaşında genç ve yeni bir sultanı alt ederek emellerine ulaşmayı uman Kavurd, Melikşah'tan tahtın asıl sahibinin oğul olacağı yönündeki mesajı alması üzerine harekete geçti.²⁵⁶ Selçuklular, bu şekilde iç işleri ile meşgul iken Karahanlılar ve Gazneliler durumdan faydalanmak istediler. Karahanlılar'ın batı kolu hükümdarı Şemsü'l-mülk Nasr derhâl harekete geçerek Tirmiz'e girdi (1 Rebîülâhîr 465/15 Aralık 1072). Ardından Belh valisi Ayaz'ın²⁵⁷

istedi. Ancak isabet ettirememesi üzerine Yusuf, Alparslan'ın üzerine çullandı ve çizmesinden çıkardığı bir kama/bıçak ile sultanı yaralayıp dört gün sonra ölmesine sebep oldu. el-Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 23; Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 90; er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, s. 118-119; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 37-38; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 78-79; Urfalı Mateos-Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 144-146; el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 43-46; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 182-184; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 137; Krş. el-Cûcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 79; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 230-231; Anonim, *Târih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 22; Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, s. 347-348; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 77; el-Kalkaşendî, *Halifelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, s. 177; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 111-112.

²⁵⁰ Sultan Alparslan, dedesi Selçuk'un mezarını ziyaret için gittiği Cend'den dönerken uğradığı Râdgân'da 458/1066 yılında düzenlettirdiği bir tören ile Melikşah'ı veliyaht ilan etti. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 59; Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 91. Ayrıca bkz. Clifford Edmund Bosworth, "Malik-Shâh", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. VI, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 273; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 76-77; Abdülkerim Özyayın, "Melikşah", *DİA*, C. XXIX, TDVY, İstanbul, 2004, s. 54.

²⁵¹ el-Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 23; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 80-81; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 440. Ayrıca bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 10; Bosworth, "Malik-Shâh", VI, s. 273; Özyayın, "Melikşah", XXIX, s. 54.

²⁵² Kavurd, Çağrı Bey'in en büyük oğludur. Kavurd ismi, Türkçe "Kurt" anlamına gelmektedir. Buna ek olarak "Kara Arslan" adıyla da anılmaktadır. Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 7-8; Abdülkerim Özyayın, "Kavurd Bey", *DİA*, C. XXV, TDVY, İstanbul, 2022, s. 73. Dandanakan savaşı sonrası toplanan kurultayda Kirmân ve civarı Kavurd'a verildi. Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 83; er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, s. 102. Ayrıca bkz. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 7; Özyayın, "Kavurd Bey", XXV, s. 73.

²⁵³ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 12; Bosworth, "Malik-Shâh", VI, s. 273; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 78-79; Özyayın, "Kavurd Bey", XXV, s. 73.

²⁵⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 62. Ayrıca bkz. Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 25-26; Özyayın, "Kavurd Bey", XXV, s. 73.

²⁵⁵ Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 26-27; Özyayın, "Kavurd Bey", XXV, s. 73.

²⁵⁶ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 12; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 28-29; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 79; Özyayın, "Kavurd Bey", XXV, s. 73.

²⁵⁷ Ayaz, Alparslan'ın en büyük oğluydu. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 149. O, babası Alparslan'ın 1066'da Melikşah'ı veliyaht tayin etmesi sonrası devleti taksiminde Belh'i uhdesinde buldu. Alparslan, günü geldiğinde Ayaz'ın, Melikşah'a isyan etmesini önlemek için ona Belh'in yanı sıra beş yüz bin dinar verilmesini emretti. Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam Fî Târihi'l-Ümem'de Selçuklular*, s. 114. Ek olarak, Ayaz'ın isyan etmesi halinde de, mevzu olan paranın onun aleyhine kullanılması talimatını

şehirde olmamasını fırsat bilen Şemsü'l-mülk, Belh'i de ele geçirdi. Ayaz, geri dönerek Belh'i geri almayı başardı (Cemâziyelevvel 465/Ocak 1073). Ancak, Tirmiz'i ele geçirmeyi başaramadı (23 Cemâziyelâhir 465/6 Mart 1073).²⁵⁸ Gazneliler de ise Sultan İbrahim, Selçuklular'ın içinde bulunduğu müşkül durum karşısında, on dört yıldır sürdürdüğü barış politikasından vazgeçti. Sultan İbrahim'in bu kararının nedeni, otuz yıl önce Selçuklular'a kaybedilmiş olan Horasan'daki Gazneli topraklarının geri alınması için bir fırsat doğmuş olmasıydı. Bu bağlamda ele geçirilmek istenen yerler, Tohâristan ve Bedahşan'ın vilayetleri olan Belh, Kunduz ya da Velvaliç ve Talekan çevresindeki eski Gazneli toprakları idi.²⁵⁹ Bu doğrultuda harekete geçen Sultan İbrahim, Kavurd'un isyan edip Rey'i işgal etmesi üzerine, kalabalık bir orduyu Melikşah'ın amcası “Emîrû'l-ümerâ” ünvanlı Osman'ın hâkimi olduğu Sakalkent²⁶⁰yada Çiğilkent üzerine gönderdi. Osman, üzerine gelen Gazneli ordusuna karşı hiçbir mukavemet gösteremediği gibi utanç verici bir şekilde maiyeti ve hazinesi ile birlikte yakalanarak Gazne'ye götürüldü (Cemâziyelevvel 465/Ocak-Şubat 1073).²⁶¹ Yaşananlar sonrasında Selçuklular, Gazneliler üzerine bir ordu sevk etti. Ancak bu ordunun kumandanı ve gerçekleşen olaylar hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. İbnü'l-Esîr'in aktardığına

verdi. el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 45-46; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı)*, III, s. 130. Ayaz, babası öldükten ve Melikşah tahta oturduktan hemen sonra (466/1073-1074) öldü. el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 93; el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 49; Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 193; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 123; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 85. Ayaz hakkında detaylı bilgi için bkz. Bülent Kaçın, “Sultan Alp Arslan'ın Oğlu Melik Şihâbü'd-Devle Ayaz İlyas”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Y. IX, S. IX, 2024, s. 31-41.

²⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 81. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 335-336; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 10-11; Bosworth, “The Political And Dynastic History of The Iranian World (A.D. 1000-1217)”, V, s. 91; aynı müellif, “Malik-Shâh”, VI, s. 273; aynı müellif, “The Steppe Peoples on The Islamic World”, III, s. 48; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 78; Özeydin, “Melikşah”, XXIX, s. 55; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 304-305.

²⁵⁹ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 52; aynı müellif, “Malik-Shâh”, VI, s. 273. Belh başta olmak üzere bu yerler, Sultan İbrahim'in hükümdarlığının başlarında yaptığı barış antlaşmasının ardından, Gazneliler ile Mâverâünnehir arasındaki irtibatın tamamen kesilmesi sonrası kesin bir şekilde Selçuklular'a kaybedildi. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 324.

²⁶⁰ Minorsky'nin İngilizce'ye tercüme ettiği *Hudûd al-Âlam* adlı eserin ön sözünü kaleme alan Barthold, bu yeri, Hindikuş Dağlarında yer alan küçük bir yer olarak tanımlamaktadır. Barthold, *Hudûd al-Âlam “The Regions of The World”*, s. 39. Bosworth'ün tanımlamasına göre şehir, Bağlan'ın güneyinde, Kabil Nehri ve Gurbend'e götüren Çehardar Geçidi'nin kuzeyinde bulunan küçük bir yerdi. Muhtemelen Gazneli-Selçuklu sınırının yakınlarında yer alıyordu. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 52-53. Sonuç olarak Sakalkent, Bağlan ve Talekan arasında yer almaktadır. Yılmaz, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, s. 49. Yine *Hudûd al-Âlam* eserinde, şehir halkının fakir olduğu, dağlarda yaşadığı ve çoğunlukla tarımla ilgilendiği belirtilmektedir. Anonim, *Hudûd al-Âlam “The Regions of The World”*, s. 109.

²⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 81-82; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 83. Ayrıca bkz. Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 11; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 53; aynı müellif, “The Political And Dynastic History of The Iranian World (A.D. 1000-1217)”, V, s. 93; aynı müellif, “Ebrâhim b. Mas'ûd”, VIII, s. 64; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 76; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 84; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 78; Merçil, “İbrâhim b. Mes'ûd'i Gaznevî”, XXI, s. 322; Özeydin, “Melikşah”, XXIX, s. 55.

göre Melikşah, önde gelen kumandanlarından Gümüştigin Bilge Bey ve emrinde gelecekte Hârezmşahlar'ın soy olarak kurucusu olacak Anûş Tegin Garçai'nin²⁶² de olduğu bir kuvveti Gazneliler üzerine sevk etti ve Sakalkent'i yağmalattı.²⁶³ Sıbt İbnu'l-Cevzî'nin aktardığına göre Gazneli askerleri, Sultan Melikşah'ın egemen olduğu topraklara saldırıya geçti. Bunun üzerine Melikşah ve kardeşi Ayaz, onlara karşı harekete geçip savaştı. Çarpışmalar esnasında yedi bin Gazneli askeri teslim olup Ayaz'ın saflarına katıldı. Takibe tutulan kalan askerler ise Gazne'ye çekildi.²⁶⁴ Ahmed b. Mahmud'a göre ise, Sultan İbrahim b. Mesûd, Melikşah'ın ülkesi üzerine yürüyüp, bazı yerleri yağmaladıktan sonra aldı. Melikşah ise bunu işittikten sonra kardeşi Ayaz'ı Gazneliler üzerine gönderdi. Ayaz, Gazneli askerleri ile savaşıp onları yendi ve bu esnada Gazneli askerlerinden yedi yüz kişi amân dileyerek Ayaz'ın hizmetine girdi.²⁶⁵ Bu anlatıların aksine bazı kaynaklar, Gazneli güçlerinin Selçuklular gelmeden Sakalkent/Çiğilkent'i yağmalayarak geri çekildiklerinden bahsetmektedir (465/1073).²⁶⁶ Melikşah'ın karşı karşıya olduğu bu sıkıntılar içerisinde en ehemmiyet verdiği konu Kavurd isyanı idi. Zira o ve Nizâmü'l-Mülk, her şeyden ziyade iç karışıklığı sonlandırmak için çabaladılar. İlk olarak, Savtegin kumandasındaki ileri Selçuklu kuvvetleri Kavurd'un öncülerini dağıttılar. Asıl savaş ise Hemedan civarındaki Kerec'de meydana geldi ve kazanan taraf Melikşah oldu (4 Şâban 465/15 Nisan 1073).²⁶⁷ Savaşı kaybeden Kavurd, Hemedan dağlarına kaçtı. Ancak yakalanıp hapsedildi ve sonrasında öldürüldü.²⁶⁸

²⁶² Anûş Tegin Garçai, Selçuklu emîrlerinden Bilge Tegin (veya Bilge Bey)'in gulâmı idi. Bilge Tegin/Bey, onu Garcistân'daki bir emîrden satın almıştı, bu yüzden Anûş Tegin Garçai denirdi. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 223; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ Hârezmşâhlar (Hârezmşâhiyân)*, s. 25. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 345. Nesebi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Erdoğan, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, s. 73; Cihan Gençtürk, "Lubb Et-Tevârih'te Hârezmşâhlar'a Dair Bilgiler", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, C. V, S. 2, 2019, s. 165-166.

²⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 82.

²⁶⁴ Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 192-193. Sıbt İbnu'l-Cevzî'nin verdiği bilgilerin aksine, Melikşah o sıralarda Kavurt isyanı ile meşgul idi. Bundan dolayıdır ki Melikşah, Sakalkent/Çiğilkent üzerine girişilen sefere iştirak etmemiştir.

²⁶⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 123.

²⁶⁶ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 11; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 84; aynı müellif, "İbrâhim b. Mes'ûd'i Gaznevî", s. 322; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 78; Abdülkerim Özaydın, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157) Siyasî Tarih, Teşkilât ve İdare*, IRCICA, İstanbul, 2023, s. 152-153.

²⁶⁷ Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 92; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 82; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 440-441; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 348; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 78. Ayrıca bkz. Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 12-14; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 29-31; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 79; Özaydın, "Melikşah", XXIX, s. 55; aynı müellif, "Kavurd Bey", XXV, s. 73.

²⁶⁸ Askerler, kazanılan zafer sonrası iktâ ve maaşlarında artış istediler. Yapılmaması takdirde Kavurd'u tahta çıkaracaklarını ima etmeleri üzerine hemen o gece öldürüldü. Halka ise yüzüğündeki zehri içmek suretiyle intihar ettiği bildirildi. Özaydın, "Kavurd Bey", XXV, s. 73-74. İbnü'l-Esîr, Melikşah'ın Kavurd'u Sa'düddevele Gevharayîn'e boğdurttuğunu zikretmektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 82.

İç işlerini düzene koyan Selçuklular, sınırlarına saldırılarda bulunan Karahanlılar ve Gazneliler ile ilgilenmek için hazırlıklara başladılar. İlk olarak Karahanlılar üzerine yürüyen Selçuklular, Tirmiz'i ele geçirdiler (Muharrem 467/Eylül 1074) ve buradan Semerkand'a hareket edip Şemsü'l-mülk'ü af dilemeye mecbur ettiler.²⁶⁹

2.3.2.1. Selçuklular'ın Gazne Üzerine Yürümesi ve Sultan İbrahim'in Selçuklu Gailisini Bertaraf Etmesi

Karahanlılar sorununu ortadan kaldıran Selçuklular, bir sonraki hedefleri olarak Gazneliler'i belirlediler. Bu doğrultuda harekete geçen Selçuklu kuvvetleri, Afganistan'ın batısındaki İsfizar'a²⁷⁰ ulaştı. Bu yer, Herat'ın güneyinde, Sistan yolu üzerinde bulunuyordu. Yani, Gazneli topraklarından oldukça uzakta idi. Bosworth'e göre Melikşah, Gazneli Devleti'nin kalbine saldırabilmek için öncelikle Sistan üzerinden Büst'e doğru yürümek, ardından da Zemîn-Dâver'i²⁷¹ geçmek zorundaydı.²⁷²

Sultan İbrahim'in casusları, Selçuklu kuvvetlerinin İsfizar'da yoğunlaştığı haberini getirmiş olmalıdır. Bu hareketliliğin haberini alan Sultan İbrahim, bütün kaynakların üzerinde hemfikir olduğu, zekice kurgulanmış bir psikolojik savaş tasarladı. Planın içeriği ve uygulanışı hakkında, kaynakların ekseriyetinin aktardıkları ile içerik olarak daha zengin olan Fahr-i Müdebber'in²⁷³ Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ adlı eserindeki anlatımı mevcuttur. Bunlara göre, Selçuklu Sultanı Melikşah, askerlerini toplamış ve Gazne'yi ele geçirmek niyetiyle İsfizar'da konaklamıştı. Bunu duyan Sultan İbrahim, Sultan Melikşah'ın başlıca kumandanlarının oluşturduğu gruba hitaben bir mektup yazdı. Sultan İbrahim, onlara teşekkür edip, aralarında

²⁶⁹ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 41-42; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 92-93. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 336; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 17-18; Bosworth, "Malik-Shâh", VI, s. 273; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 81-83; Özeydin, "Melikşah", XXIX, s. 55; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 305-306.

²⁷⁰ İsfizar, şehir adı değil, bir bölge adıdır. Tamamı mamur olan dört şehirden oluşmaktadır. Bunlar Kevâşân, Kerûh, Kûşek, Edresker'dir. En büyükleri Kevâşân, diğerleri ise birbirleri ile aynı büyüklüktedir. Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî, *Ülkelerin Yolları*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2015, s. 228, 230-231; el-Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsîm)*, s. 319; Anonim, *Hudûd al-Âlam "The Regions of The World"*, s. 104.

²⁷¹ Zemîn-Dâver, Gûr ile Büst arasındaki sınır hattında yer alan müreffeh bir bölgedir. Kendisine ait Til ve Durguş adında iki tane şehri vardır. Bunların ikisi de Gûr'a karşı sınır kaleleridir. Durguş'da çok fazla safran çıkar. Zemîn-Dâver, Büst'ün Dermişan bölgesine bitişiktir. Anonim, *Hudûd al-Âlam "The Regions of The World"*, s. 111.

²⁷² Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 53. Sistan'ın konumu hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Hümeýra Özyurt-Erol Kürkçüoğlu, "Ortaçağ Coğrafya Kaynaklarına Göre Ticaret Yolları Üzerine Sistan'ın Konumu", *Turkish Studies*, C. XIX, S. I, 2024, s. 221-232; aynı müellif, *10. ve 11. Yüzyıllarda Sistan'ın Siyasi Tarihi*, Rumeliya Yayıncılık, Ankara, 2024, s. 1-204.

²⁷³ Gerçek adı Şerif Muhammed olan Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'nın yazarı, genelde Fahr-i Müdebber olarak bilinir ve Halife Ebû Bekir Sıddîk soyundan gelmektedir. Iqbal M. Shafi, "Fresh Light on The Ghaznavids", *Islamic Culture*, (Ed. Muhammed Asad-Weiss), Vol. XII, Hyderabad, 1938, s. 190.

Melikşah'ı ele geçirmek ve onları Melikşah'ın elinden kurtarmak üzerine kararlaştırdıkları hususları gerçekleştirmek gayesi ile, Melikşah'ı Gazne üzerine yürümeye teşvik ettikleri için onlara ihsan ve bağışlar vaat etti. Sultan İbrahim, yazdırdığı bu mektubu Elfic adında birisine²⁷⁴ verdi ve o sıralarda av ile meşgul olan Melikşah'a saldırmasını²⁷⁵ emretti.²⁷⁶ Elfic, görevi gereği Melikşah'a saldırdı ve tutsak edilip, huzura götürüldü. Sultan, ona kendisini ve maksadını açıklamasını söyledi. Ancak Elfic'in hiç bir şey söylememesi üzerine dövülmesini emretti. Elfic, uzun uğraşlar sonrası, kendisine tevdi edilen mektubu Sultan'a verdi. Melikşah, mektubu okuduktan sonra kumandanlarının kendisine karşı hıyanet içerisinde olduğunu düşündü ve onların kendisinden soğumaması için mektubu kimseye göstermedi. Sultan İbrahim'in gönderdiği adamı da serbest bırakan Melikşah, oluşan bu güvensizlik ortamı nedeniyle Gazne üzerine başlattığı sefere devam etmeyerek İsfahan'a döndü.²⁷⁷

Bu hususta Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ eserine bakılacak olursa, içerik olarak farklı ve daha zengin bir metin sunmaktadır. Bu bağlamda Fahr-i Müdebbir'e göre Selçuklu Sultanı Melikşah, Gazne'ye sefere çıkmak için büyük bir ordu topladı. Bunun üzerine Sultan İbrahim, Mihter Reşid'i²⁷⁸ Melikşah'ın yanına elçi olarak gönderdi. Saygın, zengin ve cömert birisi olan Mihter Reşid, Sultan İbrahim'in verdiği birkaç deve yükü kıymetli elbiseden ziyade, ihtiyaç hasıl olursa diye bizzat birkaç deve yükü hediye ile bir miktar para hazırlattı.²⁷⁹ O, Sultan Melikşah'ın yanına vardıktan sonra onu selamladı ve kendi hazırlattıkları ile birlikte bütün

²⁷⁴ Kaynaklar, Selçuklu ülkesine gönderilen bu kişinin ismi ve vasfı hakkında farklı bilgiler vermektedir. el-Hüseynî ve Ahmed b. Mahmud "Elfic", Fahr-i Müdebbir, "Mihter Reşid", ismini verirken, İbnü'l-Esîr, Mîrhând, Hasan-ı Yezdî ve Ferishta ismi hakkında bilgi vermez. Vasfı hakkında ise, el-Hüseynî bilgi vermezken, İbnü'l-Esîr ve Hasan-ı Yezdî "casus", Fahr-i Müdebbir, Mîrhând ve Ferishta "elçi", Ahmed b. Mahmud ise "gulam" bilgisini vermektedir. el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 11-12; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 150-151; Mustafa Berkay Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a Adli Eserin İlk Yedi Bölümünün Çevirisi ve Değerlendirmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021, s. 147; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 159; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 45; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 34; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 138.

²⁷⁵ Mîrhând, Hasan-ı Yezdî, Ahmed b. Mahmud ve Ferishta, Sultan İbrahim'in, gönderdiği adamına, Melikşah'a saldırması yönünde bir emir verdiğinden bahsetmemektedir. Onların bahsine göre haberci, Melikşah avdayken ona görünecek ve yanında bulundurduğu mektubu zorla teslim etmek durumunda kalacaktı. Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 159-160; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 45; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 34-35; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 138.

²⁷⁶ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 11; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 150.

²⁷⁷ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 11; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 150-151; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 159-160; Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'u't-Tevârih-i Hasenî*, s. 45; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 34-35; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 138-139.

²⁷⁸ Fahr-i Müdebbir onu, Yemînü'd-devle Mahmud'un türbesinin yakınlarına medrese yaptırmış ve Horasan'da birçok vakıf ile hayratı bulunan, oldukça saygın, zengin, eli açık ve cömert bir kimse olarak tanımlamaktadır. Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a*, s. 147. Bosworth'e göre o, eski Çağaniyân emirlerinin, yani Âl-i Muhtâc'in soyundan gelmekteydi. Tam adı ise, Cemâlû'l-Mülk Ebû'r-Rüşd Râşid b. Muhtâc idi. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 53-54.

²⁷⁹ Iqbal, "Fresh Light on The Ghaznavids", s. 206; Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a*, s. 147-148.

hediyeleri teslim etti. Melikşah, hediyeler karşısında şaşırdı ve elçinin cömertliğini kavradı. Buna karşılık vermek isteyen Sultan, ertesi gün Reşid'in hamama gitmesini fırsat bildi ve bin Nîşâbü'rî dinarı, altın ibrik, leğen, güzel bir hil'at ve altın eyerli bir atı adamlarından birisine verip hamama gönderdi. Hediyeler Reşid'e teslim edildiyse de o, bunların tamamını hamamcıya verdi. Neden böyle yaptığı sorulduğunda Reşid, "Hamam parasıyla yıkanmak yakışmazdı." cevabını verdi. Adam, olanları Sultan'a anlattığında, "Bu adamın yaptıklarının altında kalmamak için bir şeyler yapmak gerek." dedi.²⁸⁰ Melikşah, günlerden birinde Reşid'e, civar memleketlerden gelen askerlerin oluşturduğu kalabalık ordugâhı işaret ederek, "Bundan daha büyük ve kalabalık bir ordugâhınız var mı?" diye sordu. Cevaben Reşid, "Bizim memleketimizde Lamgan adında bir şehir vardır. Orada yaşayan hacamatçılar, Gazne'ye gelip hacamat yapmak için çadırlar kurarlar. İşte o çadırlar, bu ordugâhtan daha kalabalıktır" dedi. Melikşah, sorduğu sorularla Reşid'i sıkıştırmaya çalışırken, her defasında kendinden emin cevaplarla karşılaştı. Bu sorular böylece devam etti ve sonunda Reşid, kendi toprakları üzerinde başkalarınınkinde bulunmayan şeylerin var olduğundan bahsetti. Bunların neler olduğu sorulduğunda ise o, ateş yutan, ancak zarar görmeyen bir kuştan bahsetti. Diğerleri sorulduğunda Reşid, "İnsan gibi konuşan bir kuş, kedi gibi miyavlayan ve gelinler gibi salınan bir kuş daha, bir de vücudu beyaz, yüzü siyah ve vücudu siyah, yüzü beyaz bir maymun" cevabını verdi. Sultan, Reşid'e, "Bahsettiklerinin çoğu yalandır" demesi üzerine o, eğer deliller sunarak, söylediklerinin gerçekliğini kanıtlarsa, istek ve taleplerinin Sultan tarafından karşılanıp karşılanamayacağını sordu. Melikşah da, "Kanıtlayabilirsen seve seve" cevabını verdi. Buna mukabil harekete geçen Reşid, Sultan İbrahim'den yüz eşek yükü fil armudu, bir dişi fil, iki devekuşu, birer çift dişi ve erkek tavus kuşu, bir çift papağan, bir çift konuşan ve Kur'an okuyan şarek²⁸¹ ve bir çift siyah ve beyaz maymunu derhal göndermesini istedi.²⁸² Sonrasında, sultanın, devlet ricalinin, emîrlerin ve kumandanların katıldığı bir ziyafet esnasında bunları sundu. Melikşah, gördüklerinin etkisiyle şaşkına döndü ve Reşid'in ispatına kani oldu. Devamında Reşid, "Şimdi taleplerimin yerine getirilme sırası gelmiştir." demesi üzerine Melikşah, "Üzerime düşeni yapacağım." dedi. Bunun üzerine Reşid'in "Evvela Gazne üzerine sefere çıkmaktan vazgeçin. Zira, tek türden oluşan ordunuza karşılık, on farklı türden oluşan bir ordumuz var." demesi Melikşah'ı seferden vazgeçirdi. Reşid taleplerine devam ederek, Sultan İbrahim'in oğlu Alau'd-devle Mesûd'a kız isteyerek, hanedanlar arası akrabalığı tesis edip düşmanlığı ortadan kaldırmayı amaçladı. Melikşah da bunu onayladı ve kızı olmadığından

²⁸⁰ Iqbal, "Fresh Light on The Ghaznavids", s. 206-207; Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a*, s. 148.

²⁸¹ Şarek isimli kuş, konuşabilen türler arasında yer alır. Iqbal, "Fresh Light on The Ghaznavids", s. 209.

²⁸² Iqbal, "Fresh Light on The Ghaznavids", s. 207-209; Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a*, s. 148-150.

dolayı halasını²⁸³ Alau'd-devle Mesûd'a verdi.²⁸⁴ Sultan İbrahim, bu olanlardan önce Reşid'e, Melikşah'ın bütün devlet ricaline mektuplar göndermesini, dostluk içerisinde olduklarını ve mükafatlandırılacaklarını yazmasını söyledi. Öncesinde de tüccarlara bin Nîşâbü'rî altını verip, o imparatorluktan hangi kumandan yada emîr işaretli bir mektupla gelirse altın verin demişti. Bu mektuplar yazıldı, rütbeye göre içerilerine ağırlık kondu ve ulağa verildi. Ona, Selçuklu ordugâhına gidip mektuplar ile dolu çuvalı, sultanın otağının yakınlarına fırlatması söylendi. Ulak görevini yerine getirdi ve mektuplar Melikşah'ın eline geçti. Onları okuyan Sultan, endişeye kapıldı. Nizâmü'l-Mülk, bu işlerin aldatmaca olduğunu ve yapanların akıllı devlet adamları olduğunu söyleyip, sultanı teskin etti. Ancak denemek için yapılan bir işlem sonrası, mektupların, tüccarlara teslim edilmesi ve karşılığında da para verilmesi, Melikşah'a "Ordunun düşmana teslim edildiğini kimse duymasın." dedirtti.²⁸⁵

2.3.3. Selçuklularla Evlilik Yolu ile Barışın Yeniden Tesisi

Kaynakların yukarıda aktardığına göre Sultan İbrahim, üzerine gelmekte olan Selçuklu kuvvetlerini askerî güç kullanmaksızın, diplomatik hamleler ve psikolojik üstünlük kurmaya yönelik stratejilerle durdurmayı başardı. Bu gelişmeler sırasında Sultan İbrahim, esir alınan Emîrû'l-ümerâ Osman'ı serbest bıraktı. Bununla birlikte, olayın tam olarak ne zaman gerçekleştiği bilinmemektedir. Ancak, zamanlamayı belirlemeye yardımcı olabilecek bazı veriler mevcuttur. Bu bağlamda, el-Hüseynî'nin anlatımı şu şekildedir:

Sultan İbrahim'in elçileri pek çok hediye ile geldiler ve "Mehdü'l-İrâk"²⁸⁶ ünvanlı Melikşah'ın kızı Gevher'i Melik Mesûd ile nişanlamak istediler. Sultan Melikşah da bunu onayladı. Sonrasında Melikşah, Curcan taraflarına gitti ve Emîrû'l-ümerâ Osman'ın elçisi huzuruna geldi. Çok sevinen Melikşah, neşeyle onu görmek için Serahs ve Badgis'e gitti. Emîrû'l-ümerâ Osman, huzurda yer öpmek istedi ancak hâcipler onu engelledi. Sultan, onu kucakladı, pek çok hürmet gösterdi ve ona Velvaliç (Kunduz) eyaletini bağışlayarak Melikü'l-Müeyyed Rükneddin diye hitap etti.²⁸⁷

²⁸³ el-Hüseynî, Fahr-i Müdebber'den farklı olarak, Melikşah'ın kızı Gevher'i gelin olarak verdiğini belirtmektedir. el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 40. el-Hüseynî, çelişkili olarak Sultan İbrahim'in oğlu Mesûd'un, Alparslan'ın kızı ile evlendiğini, Melikşah'ın kızı Gevher'in de Sultan İbrahim'in diğer oğlu ile evlendiğini belirtmektedir. el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 12.

²⁸⁴ Iqbal, "Fresh Light on The Ghaznavids", s. 209-211; Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a*, s. 150-152.

²⁸⁵ Iqbal, "Fresh Light on The Ghaznavids", s. 211-212; Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a*, s. 152-153.

²⁸⁶ el-Hüseynî, Gevher'in "Mehdü'l-İrâk ünvanını Rey'den Gazne'ye gönderildiği için aldığını zikretmektedir. Ahmed b. Mahmud ise, onun güzelliği sebebi ile bu ünvanı aldığını belirtmektedir. el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 40; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 35.

²⁸⁷ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 40-41.

Sultan İbrahim'in Selçuklu sorununu ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerinin kaynaklara yansımalarına ek olarak el-Hüseynî'nin yukarıdaki bahsi, Emîrû'l-ümerâ Osman'ın serbest bırakılmasının, Sultan Melikşah'ın seferden vazgeçmesi ve Gazneliler ile barış yapmak istemesi sonrası gerçekleştiğini göstermektedir. Diğer yandan, bozulan Gazneli-Selçuklu ilişkilerini düzeltmek amacıyla Sultan İbrahim'in oğlu Mesûd'un yanı sıra başka bir oğlu daha Selçuklu hanedanından bir kadın ile evlendirildi. el-Hüseynî, bir yandan Mesûd'un "Mehdü'l-İrâk" ünvanlı Melikşah'ın kızı Gevher ile evlendirildiğini belirtirken, diğer yandan bu konuyla ilgili çelişkili bilgiler de vermektedir. Yukarıdaki anlatımdan farklı olarak o, Sultan İbrahim'in oğlu Mesûd'un, Alparslan'ın kızı ile, Melikşah'ın kızı Cevher'in²⁸⁸ ise Sultan'ın diğer oğlu ile evlendirildiğini belirtmektedir.²⁸⁹ İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre bu diğer kişi, Sultan İbrahim'in oğlu Nasr'dır.²⁹⁰ Böylece, tarihi tam olarak belli olmayan bu olaylar sonrasında, Gazneliler ile Selçuklular arasındaki iyi ilişkiler evlilik yolu ile yeniden tesis edildi.²⁹¹

2.3.4. Sultan İbrahim'in Tekiş'in İsyanına Desteği

Sultan İbrahim'in, Selçuklular ile ilişkileri bağlamında gerçekleşen bir diğer olay, Melikşah'ın kardeşi Tekiş'in kendi bağımsızlığını kazanma amacıyla isyan etmesi idi. Melikşah, Ayaz'ın ölümü sonrası Belh ve Toharistan bölgesinin hâkimiyetini Tekiş'e vermişti.²⁹² O, her ne kadar merkezî otoriteye bağlılık gösteren bir tutum içerisinde olmuşsa da, ilerleyen süreçte bu durum değişti.²⁹³ Tekiş, ilk olarak 474/1081-1082'de isyan etti. Hızlı bir şekilde olaya müdahale eden Melikşah, onu Tirmiz'de kuşattı. Karşı koymanın mümkün olmayacağını anlayan Tekiş, Sultan kardeşinden bağışlanmasını isteyerek teslim oldu ve

²⁸⁸ Cevher Hâtun, muhtemelen Çağrı Bey'in oğlu Yâkûtî'nin kızı Zübeyde Hâtun ile Melikşah'ın ilk çocuğudur. Detaylı bilgi için bkz. Züriye Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hâtun", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXXVI, S. I, 2021, s. 317-334.

²⁸⁹ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 12.

²⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 402.

²⁹¹ Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 221; Bosworth, "Malik-Shâh", VI, s. 274; aynı müellif, "Ebrâhim b. Mas'ûd", VIII, s. 64; aynı müellif, "The Consolidation of The Seljuq Sultanate in Iran (1055-1118)", *History of Civilizations of Central Asia*, (Ed. M. S. Asimov- Clifford Edmund Bosworth), Vol. IV, Part. I, Unesco Publishing, Paris, 1998, s. 163

²⁹² el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 93; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 123; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 85; Özaydın, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)*, s. 155; Kaçın, "Sultan Alp Arslan'ın Oğlu Melik Şihâbü'd-Devle Ayaz İlyas", s. 23.

²⁹³ Melikşah, Rey şehrinde gerçekleştirdiği bir askeri teftiş sırasında yedi bin Ermeni'nin Türk kıyafetlerini giymek sureti ile orduya girdiğini fark etti ve onların atılmasını emretti. Nizâmü'l-Mülk, her ne kadar bu kararı engellemeye çalışmışsa da başarılı olamadı ve söz konusu Ermeniler ordudan atıldılar (Recep-Şâban 473/Ocak 1081). Başboş kalan askerler, Büşenc'de bulunan Tekiş'in yanına gittiler ve onun himayesine girmek istediler. Böylece, bağımsız bir statü kazanmak isten Tekiş, askeri olarak kuvvetini artırdı ve isyan etti. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 113; el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 68; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 87.

affedildi.²⁹⁴ Tekiş, ikinci defa ise 477/1085'de isyana kalkıştı. Kaynaklar, Melikşah'ın Musul'da bulunması ve yanındaki adamlarının onu teşvik etmesinin bu girişimde etkili olduğu yönünde kanaat bildirmektedir. Bunlara ek olarak, Sultan İbrahim'in de bu isyanı destekleyenlerden birisi olması muhtemeldir. Zira, Sıbt İbnu'l-Cevzî'nin aktardıkları bu fikri destekler niteliktedir. Sıbt İbnu'l-Cevzî, Sultan Melikşah'ın, Sultan İbrahim'e gönderdiği ve onu suçlayıcı bir üslupla yazdırdığı mektubun içeriğini şu şekilde aktarmaktadır:

“Kardeşimle neler yaptın, yani ona güya bir tür iyilik yapıp bana karşı isyan ettirdin. Ben, onu kuşatıp etkisiz bir konuma getirdim. Bu nedenle onun, senin memleketinden başka hiçbir yerden yiyecek alacak imkanı kalmamıştır. Eğer sen, ona yiyecek verilmesi hususunda engel olursan, yani ona yiyecek vermezsen o takdirde senden beklediğim gerçekleşir, yok eğer ona yiyecek verme hususunda yardım edersen aramızdaki antlaşmayı bozmuş olursun”.²⁹⁵

Sultan İbrahim, Melikşah'dan gelen bu mektuba cevaben, özür dilediğini ve üstü kapalı olsa da kardeşi ile aralarını bulup düzeltme hususunda yardımcı olacağını ilette. Bunların yanı sıra, hâcip ve emîrlerinden oluşan bir heyeti kuşatma altında bulunan Tekiş'in bulunduğu kaleye gönderdi.²⁹⁶ Bu sırada Tekiş ise, Mesûd b. Yâhız et-Türkmanî kumandasındaki Serahs Kalesi'ni kuşatmıştı. Bunda başarılı olmaya yakındı ki, Nizâmü'l-Mülk'ün Nişabur'daki adamları, onun adına Tekiş'i aldatacak bir mektup yazdılar. Tembihlenip, mütecaviz tarafa gönderilen casus, uhdesinde bulundurduğu mektup ile birlikte yakalandı. Daha sonrasında amaçlanan gerçekleşti ve endişeye kapılan Tekiş, Venec Kalesi'ne çekilmek zorunda kaldı.²⁹⁷ O, burada kapana kısılmış bir vaziyette iken, Sultan İbrahim'in elçisi, kuşatmaya iştirak eden Sultan Melikşah'ın huzuruna geldi. Elçi, Melikşah'dan Tekiş'in bağışlanmasını diledi. Melikşah, elçiye hitaben şöyle dedi: “Biz, şu an bulunduğumuz bu konumdan vazgeçip çekilecek olursak bu kez size karşı harekete geçeriz; çünkü senin emîrin, Tekiş'i bize karşı ayaklanmaya teşvik etti.” Bunun üzerine elçi, Sultan İbrahim'in söylemlerini iletme için konuştu: “Benim emîrim diyorki: ‘Ben, sen sultanla aramızda olan ahde, Gazne'den vazgeçip halkını ve mallarını Hindistan'a nakletmek zorunda kalsam da, sadık bulunuyorum ve bu ahdi sürdürüyorum. Sana karşı çıkıp seninle savaşmaktan Tanrı beni korusun, bu hususta Tanrı'ya sığınırım. Aksine ben, sana itaat

²⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 113; Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 238; Müneccimbaşî Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 87; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 48-49; Agacanov, *Selçuklular*, s. 154; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 114; Ali Öngül, “Tekiş b. Alp Arslan”, *Tarih Dergisi*, S. XXXVI, 2011, s. 325-326; Özaydın, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)*, s. 155-156; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 175.

²⁹⁵ Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 263.

²⁹⁶ Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 263.

²⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 127-128; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 145-146. Ayrıca bkz. Agacanov, *Selçuklular*, s. 154; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 114-115; Öngül, “Tekiş b. Alp Arslan”, s. 329-330; Özaydın, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)*, s. 156.

etmek suretiyle kalbindeki, benim hakkımda olan olumsuz şeyler ortadan kalkar.” Elçinin bu anlattıklarından sonra Melikşah: “Biz bu cahil köle için ahd hususuna emirinizin karışmasını istemeyiz ve bunu bertaraf ederiz; Tekiş için de emîrinizle dostluk ve yakınlığımızı bozmayı yeğlemeyiz” dedi.²⁹⁸ Tekiş ise, sığındığı Venec Kalesi’nden zorla indirildi (9 Cemâziyelâhir 478/2 Ekim 1085). Melikşah, onu oğlu Ahmed’e teslim etti ve akıbetine karar verme hususunu ona bıraktı. O da, babasının gözlerine mil çekti ve Tekiş isyanı sona erdi.²⁹⁹

2.3.5. Sultan İbrahim’in Sîstan Üzerine Ordu Sevk Etmesi

Sultan İbrahim’in hükümdarlığı döneminde, Gazneliler’in Selçuklular ile ilişkileri, barış eksenli devam etse de, zaman zaman gerginlikler de yaşanmaktaydı. Bu gelişmelerin çoğu da Sultan Melikşah’ın saltanatı süresince gerçekleşti. İki devlet arasındaki ilişkiler böylece devam edip giderken Melikşah öldü (16 Şevval 485/19 Kasım 1092).³⁰⁰ Onun ölümü sonrası, her Selçuklu tahtının değişmesinde olduğu gibi kargaşa ortaya çıktı. Bu da Sultan İbrahim’e, kaybedilen toprakları geri kazanma hususunda bir fırsat daha yarattı. Bununla ilgili, anonim Târîh-i Sistân, muhteviyatı ve mevcudiyeti hakkında bilgi vermediği bir Gazneli ordusunun, Emîr Bahâüddeve kumandasında Sîstan Şaristân’ı üzerine yürüdüğü bilgisini vermektedir (5 Safer 487/24 Şubat 1094). Esere göre, söz konusu ordu, şehri kuşattı ve iki ay gibi bir süre muhasaraya devam etti. Ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Zira kuşatma, nedeni bilinmeyen bir şekilde aniden kaldırıldı (7 Rebîülâhir 487/26 Nisan 1094).³⁰¹

²⁹⁸ Sıbt İbnu’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zamân Fî Târîhi’l-Âyân’da Selçuklular*, s. 264-265. Sıbt İbnu’l-Cevzî’nin aktardığı bu bilgilerin benzerini, Ahmed b. Mahmud’da zikretmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 147.

²⁹⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-Târîh*, X, s. 128; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, s. 257; el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 68; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 23; Müneccimbaşî Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu’d-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 91. Ayrıca bkz. Agacanov, *Selçuklular*, s. 155; Bosworth, “The Consolidation of The Seljuq Sultanate in Iran (1055-1118)”, IV/I, s. 163; Öngül, “Tekiş b. Alp Arslan”, s. 330-331; Özeydin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)*, s. 156. el-Hüseynî ve Ahmed b. Mahmud, diğer kaynaklardan farklı olarak bazı bilgiler vermektedirler. Bunlara göre el-Hüseynî, Tekiş’in Tirmiz Kalesi’ne tahassün ettiğini ve zorla indirildikten sonra öldürüldüğünü zikretmektedir. Ahmed b. Mahmud ise, el-Hüseynî gibi Tekiş’in gözlerine mil çekildiğine dair herhangi bir bilgi vermemekle birlikte, Dâmgân’daki Firuzkûh kalesine hapsedildiğini belirtmektedir. el-Hüseynî, *Ahbârü’d-Devleti’s-Selçûkiyye*, s. 43-44; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 149.

³⁰⁰ el-Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 33; Nîşâbü’rî, *Selçuknâme*, s. 66; el-Hüseynî, *Ahbârü’d-Devleti’s-Selçûkiyye*, s. 49; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-Târîh*, X, s. 181; el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 80; Kemâlüddîn İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb Min Târîhi Haleb’de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*, (Çev. Ali Sevim), TTK Yay., Ankara, 2014, s. 67; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 444-445; Gregory Abû’l Farac, *Abû’l Farac Tarihi*, I, s. 334; Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, s. 352; Şebânkârî, *Mecma’u’l-Ensâb*, s. 80; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, s. 277; Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 164-165; İbnü’l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 45; Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ Sireti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 128; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 164-165; Müneccimbaşî Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu’d-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 99.

³⁰¹ Anonim, *Târîh-i Sistân*, s. 334-335.

2.3.6. Sultan İbrahim'in Emîr-i Emîrân Muhammed b. Süleyman'ın İsyanına Desteği

Melikşah'ın oğlu Berkjaruk, taht mücadelesine devam ederken 14 Muharrem 487/3 Şubat 1094'de Halife Muktedî-Biemrillâh tarafından ona "Rüknü'd-Dîn" ünvanı verildi ve adına hutbe okundu.³⁰² Ancak, iktidar mücadelesinin bütün şiddetini koruduğu bu ortamda, Sultan İbrahim'in, Selçuklu iç işlerine yönelik müdahalesi bir kez daha vuku buldu. Çağrı Bey'in torunu olan Emîr-i Emîrân Muhammed b. Süleyman, Berkjaruk'a karşı isyan etti (490/1097). Muhammed b. Süleyman, Arslan Argun b. Alparslan'ın damadıydı. Muhtemeldir ki o, kayınpederinin intikamını almak bahanesi ile isyana kalkıştı. Zira Arslan Argun, Berkjaruk'a karşı giriştiği taht mücadelesinde başarılı bir şekilde ilerlerken, kölesi tarafından öldürülmüştü (490 Muharrem/Aralık 1096-Ocak 1097).³⁰³ Bu bağlamda harekete geçen Muhammed, ihtiyacı olan askerî kuvveti Gazneliler'den istedi. Sultan İbrahim, yaptığı yardım karşılığında Muhammed ile bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre o, verilen destek sayesinde Horasan'da ele geçirilen bütün şehirlerde, Sultan İbrahim adına hutbe okutacaktı. Bu şartlar altında, Gazneliler sayesinde fillerle destekli büyük bir ordu elde eden Muhammed, Horasan'da bazı şehirleri ele geçirdi. Arslan Argun'un ölümü sonrası Horasan Valisi olarak Belh'de kalan Sencer³⁰⁴, Muhammed'in faaliyetlerine devam ettiği sırada, bir süvari birliği ile birlikte onun üzerine yürüdü. Karşılaşacağı kuvvetten habersiz olan Muhammed, ani bir baskına uğradı. Bir saat gibi kısa süren bir savaş sonrası Muhammed, Sencer'e esir düştü. Nihayetinde huzura çıkarıldı, gözlerine mil çekildi ve yedi aydır devam eden isyan bastırıldı (490/1097).³⁰⁵

³⁰² İbnü'l-Esîr, 10 Muharrem 487/30 Ocak 1094, Celâleddîn Suyûtî ise, 18 Muharrem 487/7 Şubat 1094 tarihini vermektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 195; Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 435. Ayrıca bkz. Claude Cahen, "Barkyârûk", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. I, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 1051; Abdülkerim Özaydın, "Berkjaruk", *DİA*, C. V, TDVY, İstanbul, 1992, s. 515; aynı müellif, *Sultan Berkjaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021, s. 47-38.

³⁰³ Kaynaklar, Arslan Argun'un kölelerine kötü davrandığını ve yine bir kölesini dövdüğü esnada bıçaklanmak sureti ile öldürüldüğünü belirtmektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 219; el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 232; Müneccimbaşî Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 109.

³⁰⁴ Melikşah'ın oğlu olan Sencer, 25 Recep 479/5 Kasım 1086 tarihinde doğmuştur. Genç yaşında devlet işleri ile alakadar olamaya başlayan Sencer, Sultan Melikşah'ın ölümü sonrası meydana gelen taht kavgaları esnasında Berkjaruk tarafından Arslan Argun b. Alparslan üzerine sevk edildi. (489/1096). Bu sırada o, 10 aşında idi. Mehmet Altay Köymen, "Sancar", *İA*, C. X, MEB, İstanbul, 1979, s. 486; aynı müellif, Clifford Edmund Bosworth, "Sandjar" *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. IX, E. J. Brill, Leiden, 1997, s. 15; Abdülkerim Özaydın, "Sencer", *DİA*, C. XXXVI, TDVY, İstanbul, 2009, s. 507.

³⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 221-222; Müneccimbaşî Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 109-110. Ayrıca bkz. Mawlawî Fadîl Sanaullah, *The Decline of The Seljûqid Empire*, University of Calcutta, Calcutta, 1938, s. 100-102; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Çerçevesi içinde Sancar'ın Meliklik Devri*, (Hız. Sinan Tarıfci), TTK Yay., Ankara, 2023, s. 17-19; Bosworth, "The Political And Dynastic History of The Iranian World (A. D. 100-1271)", V, s. 106, 136; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 76; Özaydın, "Berkjaruk", V, s. 515; aynı müellif, *Sultan Berkjaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, s. 73; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s. 211-212.

2.3.7. Casusluk Meselesi

İbnü'l-Esîr, yine aynı sene, Nizâmü'l-Mülk'ün vekîl-i dâr'ı Osman'ın öldürüldüğünü zikretmektedir. Sebep olarak da, Osman'ın, Selçuklu Devleti'ne ait bazı bilgileri Sultan İbrahim'e bildirdiğini öne sürmektedir. Bu durum, daha önceden de bahsedildiği üzere Sultan İbrahim'in, casusluk ve istihbarat faaliyetlerini hükümdarlığı süresince aktif bir şekilde kullandığını gösteren başka bir örnektir. Vekîl-i dâr Osman'a gelinecek olursa o, bir müddet Tirmiz de hapsedildi. Hapisteyken de Gazneliler ile haberleşmeyi sürdürmesi üzerine öldürüldü (490/1097).³⁰⁶

el-Bundârî, Sultan İbrahim'in, hükümdarlığının sonlarına doğru, Berkyaruk'a inkıyad ettiğini belirtmektedir.³⁰⁷ el-Hüseynî ise, daha evvel yazmış olduğu eserinde, herhangi bir zaman kavramı kullanmadan Sultan İbrahim'in, Sultan Berkyaruk'un itaati altına girdiğini zikretmektedir.³⁰⁸

Sultan İbrahim'in hükümdarlığı boyunca Selçuklular ile olan ilişkilerine bakılacak olursa, saltanatının başlangıcından itibaren dengeli ve barışçıl bir politika izlediği görülmektedir. Sultan'ın bu girişimleri, devletin mevcudiyetini koruma açısından başarılı olmuştur. Bundan başka, Selçuklular'ın iç karışıklıklar gibi zâfiyete düştüğü durumlarda ise o, evvel zamanda kaybedilen toprakları geri kazanmak için harekete geçmekten de geri durmamıştır. Ancak, Sultan İbrahim'in bu denemeleri, eski egemenlik sahalarının tekrardan elde edilmesi hususunda başarılı olamamıştır. Bütün bu olanlara rağmen, Selçuklular tarafından Sultan İbrahim'e büyük bir saygı gösterilmiştir. Hamdullah Mustevfi-yi Kazvinî bu durumu, “Selçuklu padişahları ona ‘peder’ diye hitap ederlerdi. Ona mektup yazdıkları zaman tuğra vurmazlardı.” şeklinde aktarmıştır.³⁰⁹

2.4. Hindistan Seferleri

Gazneli Devleti'nin temellerini atan Alptegin'in Hindistan üzerine sefer düzenlemesi ve ardıllarının da bölgeye saldırılarını devam ettirmesi neticesinde Hindistan'ın kuzeyindeki Gazneli hâkimiyeti pekişmiş oldu. Öyle ki Lahor, zamanla kademeli olarak Gazneliler'in ikinci başkenti haline geldi.³¹⁰ Bu bağlamda, Sultan İbrahim de selefleri gibi Hindistan'a seferler

³⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, X, s. 226.

³⁰⁷ el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 232.

³⁰⁸ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 54.

³⁰⁹ Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, s. 321.

³¹⁰ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 64; Andre Wink, “The Early Expansion of Islam in India”, *The New Cambridge History of Islam*, (Edit. David O. Morgan and Anthony Reid), Vol. III, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 95.

düzenledi. Sultan İbrahim'in bu girişimlerinin çok önemli yanları vardır. Bunlardan ilki, Hindistan coğrafyasının İslâm ile tanışmasını Gazneli Devleti'nin millî bir görevi olarak görmesi ve Sultanın da bu doğrultuda hareket etmesidir. İkinci olarak ise, Sultan Mevdûd'dan sonra Gazneliler'in, saray entrikaları ve iç karışıklıklar ile fazlasıyla meşgul olmaları nedeniyle Hindistan içlerine herhangi bir sefer düzenleyememeleri ve Sultan İbrahim'in de bu hareketsiz dönemin sonunu getirmek için harekete geçmesidir.

Sultan İbrahim'in, Hindistan'a düzenlediği seferlere bakılacak olursa, bilinen ve içeriği hakkında bilgi sahibi olunanların dışında, gerçekleştiği tahmine dayalı bir seferi de vardır. Bu, Sultan İbrahim'e atfedilen ve Châhamâna/Chauhan Hanedan'ından "Virasimha"³¹¹ olarak bilinen III. Durlabha Raca'nın (457-463/1065-1070) savaşta öldüğü bir seferdir. Olay hakkında, Prithviraja Vijaya³¹² eserinden nakledildiğine göre, Durlabha Raca, "Matangalar" ile yapılan bir savaşta öldü. "Matangalar", Prithviraja Vijaya'daki tabir ile Kuzey Batı'dan gelen Müslüman istilacılarıdır. Ek olarak Jonaraja³¹³, Müslümanları "Mlechchhas" olarak açıklıyordu. Aynı zamanda kaynaklar, bu istilacıları "Turuşka" olarak da isimlendirirdi.³¹⁴ "Turuşka", eski Hint kaynaklarında Türkler'i tanımlamak için kullanılan bir isimdi.³¹⁵ Savaşa gelinecek olursa Singh, Sanskritçe bir eser olan Hammira Mahakavya'dan alıntı yaparak, yukarıda bahsedilenlerin aksine, Châhamâna/Chauhan Kralı'nın Müslümanlar ile yaşanan bir çatışmada Şihâbüddin'i ele geçirdiğini belirtmektedir. Kaynaklar, birbirinden farklı bilgiler verirken savaşın tam tarihi ve yeri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak, genel olarak Prithviraja Vijaya'nın anlatısı kabul görmekte olup, savaşın Sultan İbrahim döneminde olduğunu ve kaybeden tarafın hayatını yitirmek sureti ile Châhamâna/Chauhan Kralı olduğu vurgulanmaktadır.³¹⁶ Singh, yine Hammira Mahakavya'dan alıntı yaparak, ismi belli olmayan bir Malwa kralının, Şihâbüddin'e karşı zafer kazandığını belirtmektedir.

³¹¹ Bir ünvan olan "Virasimha", III. Durlabha Raca'yı "kahramanlar arasında bir aslan" olarak tanımlamak için kullanılmıştır. Dasharatha Sharma, *Early Chauhan Dynasties: A Study of Chauhan Political History, Chauhan Political Institutions, and Life in the Chauhan Dominions, from 800 to 1316 A.D.*, S. Chand & CO, Delhi, 1959, s. 36.

³¹² Eser, meşhur Hindu İmparatoru III. Prithviraja'yı yüceltmek ve övmek için yazılmış tarihî bir şiirdir. Aynı zamanda, Châhamâna/Chauhan Hanedanı'na ait kralların kahramanca eylemlerini kaydetmekle birlikte Hindistan tarihi açısından önemli bir eserdir. Yazarı tam olarak belli olmasa da, Keşmirli Jayanaka üzerinde durulmaktadır. Yazılış tarihi ise, miladi 1178'den sonra, 1200'den önce olarak tahmin edilmektedir. Eserin keşfi ise, Dr. Georg Bühler tarafından, 1875 yılında Keşmir'de, klasik Sanskritçe kaynakları aradığı sırada gerçekleştirmiştir. Har Bilas Sarda, *Speeches and Writings, Vedic Yantralya, Ajmer*, 1935, s. 191-193.

³¹³ Keşmirli bir tarihçi olan Jonaraja, Keşmir Sultanı Zeynü'l-Âbidîn'in hizmetinde idi. Jonaraja, Miladi 1148-1149'da Kalhana'nın, Keşmir krallarını kaleme aldığı Rajatarangini eserini yine aynı isimle Sultan Zeynü'l-Âbidîn'e kadar devam ettirdi. Jonaraja'nın, 1459'da ölümünden sonra, öğrencisi Shrivara eseri 1486 yılına kadar getirdi. Mohibbul Hasan, *Historians of Medieval India*, Meenakshi Parakshan, Meerut, 1968, s. 53.

³¹⁴ Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 35-36; Ram Brij Singh, *History of Châhamânas*, Nand Kishore & Sons Chowk, Varanasi, 1964, s. 125.

³¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 17. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 43.

³¹⁶ Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 36; Ram Brij Singh, *History of Châhamânas*, s. 125-126.

Devamında ise, Müslüman Krallığının o dönemde Malwa'ya kadar uzanmadığını, bundan dolayı da bu olayın muhtemelen Sultan İbrahim'in bir kumandanı olan Şihâbüddin'in idaresinde Châhamâna/Chauhan bölgesine yapılan bir akın olabileceğini ifade etmektedir.³¹⁷ Singh'in bahsine benzer bir şekilde Sharma, III. Durlabha Raca döneminde yaşayan Nâdol hükümdarı Prthvipala'nın bir "Turuşka" saldırısına uğradığını ve kardeşi Asaraja tarafından kurtarıldığını belirtmektedir.³¹⁸ Buradaki "Turuşka" olarak belirtilen toplumun da, yukarıda verilen bilgiler ışığında Gazneliler olabileceği üzerine bir tahmin yürütülebilir.

Bosworth, bütün bu verileri değerlendirdiğinde, III. Durlabha Raca'nın Sultan İbrahim döneminde yapılan bir savaş sonrası öldüğünün muhtemelen doğru olacağını belirtmektedir. Bununla birlikte yerli Hint kaynaklarının kullanımı açısından bazı zorlukların da olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü o, Hint kaynaklarının özellikle kesin tarih verme hususundaki eksikliklerini, Müslüman hükümdarların ya da kumandanların isimlerini vermemelerini ve çatıştıkları Müslümanların tamamının, "Turuşkalar ve Hammiralar" olarak isimlendirmelerini, kendi fikrini destekler nitelikte örnekler olarak vermektedir. İlaveten, alıntılar yapılan Prithviraja Vijaya eserinin ise rahatsız edici derecede belirsiz olduğunu ifade etmektedir.³¹⁹

2.4.1. Tabarhind ve Bûriya Kalesi'nin Fethi

Hakkında daha fazla bilgi sahibi olunan seferlere gelinecek olursa, Hashmi, Sultan İbrahim'in Selçuklular ile ilişkilerini düzelttikten sonra 465-468/1072-1076 yılları arasında Hindistan içlerini iki defa sefer düzenlediğini belirtmektedir.³²⁰ Bunlardan ilki, ele geçirilemez güçlükte olan ve duvarları içerisinde büyük bir ordu ile korunan Tabarhind Kalesi³²¹ üzerine idi. Sultan İbrahim'in kırk bin süvari ile kuşattığı kale, her ne kadar çok güçlü olarak tasvir edilse de, muhasaranın şiddetine dayanamadı ve nihayetinde düştü. Kazanılan zafer ile kayda değer bir ganimet elde edildi ve tapınaklar yok edildi.³²² Sultan'ın sonraki hedefi, Cumna Nehri'ni kayıklar ile geçerek ulaştıkları Bûriya Kalesi³²³ oldu. Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın

³¹⁷ Singh, *History of Châhamânas*, s. 125-128.

³¹⁸ Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 35.

³¹⁹ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 65.

³²⁰ Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 119.

³²¹ Pencap'ın doğusundaki topraklarda yer alan Tabarhind, Thenaser'in yüz km kadar batısında kalmaktadır. Çevirmenin notu Ravery, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, s. 457-458; D. C. Ganguly, "Ghaznavid Invasion", *The Struggle for Empire*, (Ed. R. C. Majumdar), Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1957, s. 12; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 65.

³²² Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 518-519; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 77; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 119.

³²³ Bûriya, Ambala bölgesinde Yamuna/Cumna Nehri üzerinde bulunmaktadır. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 65.

mecazi anlatımlarına³²⁴ göre savaş bir nehir³²⁵ üzerinde meydana geldi. Sultan İbrahim, etraftan ahşap tekneler toplattırdı ve her birinin üzerine iki yüzer süvari yerleştirdi. Bu yerin Raca'sı Üdü, Sultan İbrahim'e karşı güçlü bir direnç göstermişse de yenildi ve kale ele geçirildi. Raca, esir olmanın utanç verici bir durum olacağını düşünmesi üzerine, kendisini nehre attı ve boğuldu. Sultan, bu fetihlerinden sonra Gazne'ye döndü.³²⁶

2.4.2. Danghan/Dhangân ve Jalandhar'ın Fethi

Sultan İbrahim, birkaç yıl aradan sonra yeniden Hindistan üzerine fütûhata başladı. Danghan/Dhangân³²⁷ şehrini kuşatan Sultan, Raca Sair Sambara'nın teslim olarak haraç ödemeyi kabul etmesi ile Jalandhar'ın³²⁸ fethine yöneldi. Şehir, ilk saldırıda ele geçirildi ve müdafiler kılıçtan geçirildi. Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Tek bir saldırı ülkeye yıkım getirdi. Sabah yemeği vaktine gelindiğinde, geriye ne bir asker, ne de bir Brahman kalmamıştı.”³²⁹ Bu sıralarda Raca Sair Sambara, Sultan'ın yokluğunu fırsat bildi ve büyük bir ordu toplayarak isyan etti. Selmân, bu ordunun mevcudiyetini, yaya ve süvariden müteşekkil on bin kişi olarak zikretmektedir. Haberi alan Sultan, aceleyle Jalandhar'dan harekete geçti ve Raca'yı mağlup etti. Raca Üdü gibi, Raca Sair Sambara'da yenilgi sonrası kendisini nehre atarak intihar etti.³³⁰

2.4.3. Seyfü'd-Devle Mahmûd'un Hindistan Seferleri

Sultan İbrahim'in Hindistan üzerine seferlerini, 469-483/1077-1090 tarihleri arasında, oğlu Seyfü'd-Devle Mahmûd devraldı. O, Sultan'ın oğulları arasında en yetenekli ve en faal olanı idi. Muhtemelen, babasının Hint seferlerine iştirak eden Mahmûd, orada göstermiş olduğu muvaffakiyetler sayesinde Hindistan Valisi olarak atanmış olmalıdır. Nihayetinde 469/1077

³²⁴ Raca Üdü, Sultan İbrahim'in kılıcının ölüm demek olduğunu ve ondan kaçış olmadığını anladığında bir balık gibi suya atladı. Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 519.

³²⁵ Hashmi ve Bosworth, bu nehrin Yamuna/Cumna nehri olduğunu belirtmektedir. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 65; Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 128.

³²⁶ Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 519; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 77; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 119-120.

³²⁷ Hashmi, Elliot'un belirsiz olan bu yer hususunda dağların çok içinde olduğunu belirtmesini göz önünde bulundurarak, söz konusu şehrin Shimla Tepeleri'nde olabileceğini ifade etmektedir. Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 521; Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 129.

³²⁸ Bu yerin eski ismi Trigartta olup, Tahora ve Tihora şeklinde de okunmaktadır. Günümüzdeki adı ise Jalandhar olan kale, Lahor bölgesinin bir parçası olmakla birlikte Sutlec Nehri üzerinde kurulmuştu. Nundo Lal Dey, *The Geographical Dictionary of Ancient and Mediaeval India*, Vol. I, By W. Newman&Co, Calcutta, 1899, s. 94.

³²⁹ Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 520. Bu bilgiler, Elliot tarafından, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın divanının bazı kısımlarının İngilizceye çevrilmesi sayesinde elde edilmiştir.

³³⁰ Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 520; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 77-78; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 120.

yılında Sultan İbrahim tarafından tevdi edilen görev ile Mahmûd'un makamı ve rütbesi yükseltildi. Ek olarak, gösterişli hil'atlar, atlar, mücevherlerle süslü silahlar ile birlikte benzeri hediyeler gönderildi.³³¹

2.4.3.1. Agra Kalesi'nin Fethi

Seyfü'd-Devle Mahmûd, babasının Hindistan toprakları üzerindeki fetih politikasını şiddetli bir şekilde devam ettirdi. Mahmûd'un ilk hedefi Agra Kalesi'ydi³³² ve kayda değer sayıda süvari ile Lahor'dan ayrıldı. O, yol üzerindeki pek çok kaleyi göz ardı ederek istikameti doğrultusunda devam etti. Daha önce hiçbir şekilde kuşatılmamış bu kale, Gazneli ordusu tarafından şiddetli bir muhasara altına alındı. Sonraki gün Raca Caypal (Bâthâ), birliklerindeki zayıflığı fark etti ve büyük bir meblağ ödemek sureti ile bağışlanmayı talep etti. Ancak, Mahmûd, bu teklifi reddetti ve kuşatmaya devam etti.³³³ Selmân, Caypal'ın bir rüya görmesi sonrası anlaşma yapmak istediğini zikretmektedir. Aynı zamanda Mahmûd'un, Caypal'ın teklifini reddetmesini de detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Onun aktardıklarına göre Caypal, Seyfü'd-Devle Mahmûd'a haber gönderdi. Hatasını kabul ettiğini, sadakatini sunduğunu ve anlaşma yapmaya hazır olduğunu belirtti. Affedilmesi halinde de, kaleyi hazine ile dolduracağını ilettili. Mahmûd ise, bu kaleye dinî bir savaş yürütmek için geldiğini, şimdiye kadar ele geçirilmemiş bir kale aradığını ve böylece Agra Kalesi'ni bulduğunu söyledi. Başka hükümdarların sadece altın ve gümüş derdi olduğunu, kendisinin ise her şeyi verenin mağfiretinden başka bir şey istemediğini belirtti.³³⁴ Böylece, saldırılar devam etti ve birkaç gündür devam eden muhasara, Gazneliler'in kaleye tırmanması ile göğüs göğüse çarpışmaya döndü. Öyle ki, Seyfü'd-Devle Mahmûd dahi, mücadelenin en yoğun zamanında savaşa katıldı. Nihayetinde kale, yüksek miktarda ganimet ve çok sayıda fil ile birlikte Gazneliler'in eline geçti.³³⁵ Hashmi bu zaferin, Mahmûd'un Hindistan Valisi olarak atandığı yıl gerçekleştiğini belirtmektedir.³³⁶

³³¹ Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 522; Mirzâ Muhammad b. 'Abdu'l-Wahhâb of Qazwin, "Mas'ûd-i-Sa'd-i-Salmân", (Trans. E. G. Browne), *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Society 22 Albemarle Street, London, 1905, s. 711-712, 714; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 78; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 120; Sharma, *Mas'ûd Sa'd Salmân of Lahore*, 19-20.

³³² Müstahkem bir yapı olan bu kale, Yamuna Nehri'nin kıyısında kurulu idi. Nurul Hasan, "Agra", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. I, E. J. Brill. Leiden, 1986, s. 252; İdris Bostan, "Agra", *DİA*, C. I, TDVY, İstanbul, 1988, s. 450.

³³³ Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 120-121.

³³⁴ Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 523; Sharma, *Mas'ûd Sa'd Salmân of Lahore*, s. 44.

³³⁵ Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 523-524; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 78-79; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 121.

³³⁶ Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 79; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 121.

2.4.3.2. Ujjain Şehri'nin Fethi

Seyfü'd-Devle Mahmûd'un bir diğer seferi, Ujjain Şehri³³⁷ üzerine oldu (469/1077). Bu yer, Malwa Krallığı'nın ünlü tarihi başkenti idi. Şair Selman, güzergahta bulunan bin tapınağın yok edildiğini, yüzden fazla güçlü kalenin ise fillerin ayakları altında çiğnendiğini belirtmektedir. Böylece yoluna devam eden Gazneli ordusu, Malwa'da bulunanların korkup kaçmasına neden oldu. Buna ilaveten Selman, Mahmûd'un Bundelkhan'ın meşhur kalesi Kalincar'ı da muhasara altına aldığı zikretmektedir. Nihayetinde Mahmûd, hedeflediği yerleri aldı ve elde ettiği zaferlerden sonra, hizmetlerinin karşılığında ödüllendirilmek için Nisan ayında, çölleri ve nehirleri geçmek sureti ile Gazne'ye, babasının yanına gitti.³³⁸ Sultan İbrahim ise, Hindistan'a doğru dinî bir savaş yürütmek için tekrardan harekete geçti.³³⁹

2.4.3.3. Antarvedi Şehri'nin İstilas

Kaynaklar, 479-483/1086-1090 yılları arasında, Sultan İbrahim'in emri ile, oğlu Hindistan Valisi Seyfü'd-Devle Mahmûd'un, Gahadavala Hanedanı'nın dördüncü hükümdarı olan Gopala'yı yendiğini ve Antarvedi³⁴⁰ isimli şehri istila ettiğini belirtmektedirler. Gopala'nın gücü, bu mağlubiyet sonrası ciddi ölçüde azaldı ya da tamamen yok oldu.³⁴¹

Seyfü'd-Devle Mahmûd, tutuklanıp hapse atılmadan önce, bir zamanlar seferler düzenlediği yerlerin krallarından kırmızı altınlar, erkek filler ve benzeri pek çok hediyeler alır hale gelmiş idi. Öyle ki Mahmûd, toplanan fillerin çokluğundan dolayı Kanavc'a ahırlar kurdurdu ve yönetimini Chand Râi'ye verdi.³⁴² Bu durum, yerel Hindu hanedanlarının,

³³⁷ Ujjain coğrafi olarak, Narmada Nehri'nin ağzında yer alan, Barygaza (Broach) kıyı limanı ile bağlantıları olan bir iç ticaret merkezi olarak belirtilmektedir. Bununla birlikte şehir, Hindu dinî için kutsal bir yer olarak görülmekte idi. Bundaki sebeplerden biri, üç büyük Hindu tanrısından olan Şiva'nın bu şehirde bir iblis karşısında zafer kazanması ve burayı "Ujjain" yani "gururla fetheden" olarak adlandırması olarak görülmektedir. Paul E. Schellinger - Robert M. Salkin, *International Dictionary Historic Places Asia and Oceania*, Vol. V, Routledge, London and New York, 1996, s. 835; Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 121.

³³⁸ Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 524-525; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 79; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 121

³³⁹ Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 79; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 121.

³⁴⁰ Antarvedi, Yamuna ve Ganj nehirleri arasında yerleşik olan bir ülke olup, başlıca şehri Kanavc idi. Hindular için önemli bir dinî yerleşim alanı olan İndrapura, bu ülkenin sınırları içerisinde yer almaktaydı. K. D. Bajpai, *The Geographical Encyclopaedia of Ancient and Medieval India*, Vol. I, Indic Academy, Varanasi, 1967, s. 27.

³⁴¹ Durga Charan Ganguly, *History of the Paramâra Dynasty*, The University of Dacca, Dacca, 1933, s. 156; Roma Niyogi, *The History of the Ghadavala Dynasty*, Calcutta University Press, Calcutta, 1959, s. 25, 36; Jaswant Lal Mehta, *Advanced Study in the History of Medieval India*, Vol. I, Sterling Publishers, New Delhi, 1979, s. 69.

³⁴² Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 524; Niyogi, *The History of the Ghadavala Dynasty*, s. 25; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 66.

Gazneliler'in hâkimiyetini kabul etmeleri ve bu bağlamda gereken haraç ödemeleri şeklinde görülebilir.

2.4.4. Sultan İbrahim'in Yeniden Hindistan Üzerine Seferler Düzenlemesi

2.4.4.1. Ecved/Acudhan Kalesi'nin Fethi

İbnü'l-Esîr, Sultan İbrahim'in Hindistan seferlerinin bazıları hakkında bilgi vermektedir. Ona göre Sultan, Hindistan içlerine dört farklı saldırı gerçekleştirmiştir. İbnü'l-Esîr, bunlardan ilki hariç diğerlerinin tarihini bilmediğini zikretmektedir. Seferlere gelinecek olursa, Sultan İbrahim, Hindistan üzerine gazaya çıkarak Lahor'a yüz yirmi fersah uzaklıkta bulunan ve son derece müstahkem bir kale olan Ecved/Acudhan'ı³⁴³ kuşattı. Kale müdafilerinin mevcudiyeti on bin savaşçı kadardı ve bunlar Sultan İbrahim'in saldırılarına karşı dirençli bir savunma yaptılar. Ancak, Sultan'ın hücumlarına devam etmesi sonrası korkuya kapılan müdafiler, kaleyi teslim ettiler (21 Safer 472/23 Ağustos 1079).³⁴⁴

2.4.4.2. Rûbal Kalesi'nin Fethi

Fetihlerine devam eden Sultan, Hindistan ülkesinin yüksek bir mevkiinde, dağların zirvesinde kurulmuş olan Rûbal Kalesi'ni muhasara etti. Bu kalenin yeri tam olarak bilinmese de kaynaklar, coğrafi yapısı ile ilgili bilgiler vermektedirler. Bunlara sırasıyla bakılacak olursa İbnü'l-Esîr, aşağı kısmının ormanlık, arka tarafının deniz, savaş alanının ise mücadele için olanaksız bir yer olduğunu belirtmektedir. Bunlara rağmen binlerce asker ve savaş filleri ile dolu olduğunu da zikretmektedir.³⁴⁵ Mîrhând³⁴⁶, kalenin bir tarafının, gemilerin bile üzerinde gidip gelmekte zorlandığı bir deniz olduğunu, diğer tarafında ise ağaçların sıklığından güneş ışıklarının dahi geçemediği bir orman olduğunu belirtmektedir.³⁴⁷ Firişte ise, kalenin üç tarafının da nehir ile çevrildiğini, küçük bir yarımada'nın onu diğer dağlar ile birleştirdiğini ve tamamını da zehirli yılanlar ile dolu su geçirmez bir ormanın koruduğunu belirtmektedir.³⁴⁸

³⁴³ Güney Pencap'da Sutlec Nehri üzerinde bir geçiş noktası olan ve Modern ismi Pakpattan olan bu yer, Multan'dan Delhi bölgesine giden batı yönlü yol üzerinde bulunuyordu. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 63.

³⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, X, s. 109. Ayrıca bkz. Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 102-103; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 79; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 121; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 62; aynı müellif, "Ebrâhîm b. Mas'ûd", VIII, s. 64; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 84.

³⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, X, s. 109.

³⁴⁶ Mîrhând, Sultan İbrahim'in Hindistan üzerine yapmış olduğu bu seferi anlatırken, muhasara ettiği kalenin adını vermemektedir. Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 157. Ancak, verdiği bilgiler diğer kaynaklarla benzer olduğundan, aktardıklarının Rubâl Kalesi ile ilgili olduğu açıktır.

³⁴⁷ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 157.

³⁴⁸ Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 139.

Kuşatmanın koşulları, kalenin ise muhkem ve sağlam bir yapısı olmasına rağmen Sultan İbrahim, ısrarcı bir tavırla muhasaraya devam ederek pek çok savaş aleti ile kavî saldırılar düzenledi. Öyle ki Mîrhând, bu kaleden bahsederken, “Dağ yapılı filler ve ifrite benzeyen Hintlilerle dolu olan bu belde, savaş araç gereciyle, muhkemliği, sağlamlığı ve dayanıklılığı ile diğer Hint memleketleri içerisinde farklı ve özel idi. O kalenin önünde durmak ve savaşmak mümkün değildi.” şeklinde tasvirlerde bulunmaktadır.³⁴⁹ Sultan, kuşatma devam ederken, birkaç bin öncüyü ormanı temizlemeleri için görevlendirdi. Madenciler de mevcut surların içerisindeki kayaların yumuşak olması hasebiyle, zaman içerisinde kazdıkları tünellerle kale duvarlarını harabeye çevirdiler. Elde edilen bu muvaffakiyetler sonrasında müdafiler teslim oldu ve kale ele geçirildi. Sultan İbrahim ise, pek çok ganimetle birlikte Gazne’ye döndü.³⁵⁰

2.4.4.3. Dere-Nevre Şehri’nin Fethi

Sultan İbrahim’in bir diğer seferi, Dere-Nevre olarak adlandırılan bir şehir üzerine idi. Bu yerin önemini gösteren bazı bilgiler mevcuttur. Kaynakların hepsi de bu hususta aynı bilgileri vermektedirler. Bunlara göre, şehir sakinlerinin ataları, Efrâsiyâb tarafından sık sık isyan ettikleri için Horasan’dan kovulan ve Dere-Nevre’ye yerleşen bazı kavimlerdi.³⁵¹ Onlar, burada yurt tutup, bağımsız, güçlü ve müstahkem bir kale meydana getirdiler. Bunu sağlayan, neredeyse aşılması imkansız dağlar ile çevrili olmalarıydı. Bunlardan başka, komşu halklar ile iletişimlerini kestiler ve kendilerine özgü eski geleneklerini ve dinî ritüellerini korudular.³⁵² Nüfusları ise, kalabalık denebilecek düzeyde olabileceği düşünülebilir. Çünkü kaynaklar, bu hususta fikir sahibi olunabilecek bazı veriler vermektedirler. Onların aktardıklarına göre, şehir sakinleri kale içerisinde çapı yaklaşık yarım fersah olan bir gölet yaptılar ve öyle ki, içerisinde yaşayan tüm insanlar ve hayvanlar dahi bu suyu içse, gölette herhangi bir azalma olmazdı.³⁵³ Buranın ele geçirilebileceğini, hiçbir bir Hint hükümdarı düşünmediği için herhangi bir saldırıda bulunmadılar. Firişte, diğer kaynaklardan farklı olarak, Sultan İbrahim’in, dağlar

³⁴⁹ Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 157.

³⁵⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, X, s. 109; Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 157; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 139. Ayrıca bkz. Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 103; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 80; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 62; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 85. Yusuf Abbas Hashmi, bu sefer hakkında, kale ismini Rûbal olarak belirtirken, kuşatma hususunda Dere-Nevre seferi ile ilgili bilgileri vermektedir. Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 121-122.

³⁵¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, X, s. 109; Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 158; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 33; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 139.

³⁵² Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 139-140.

³⁵³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, X, s. 109; Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 158; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 33; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 140.

üzerinden ordusu ile birlikte büyük zahmet çekerek yoluna devam ettiğini ve Dere-Nevre'ye ulaştığını zikretmektedir. Bununla birlikte, burada yağmur mevsimine yakalandığını ve üç ay boyunca büyük sıkıntılar çektiğini, yağmurlar diner dinmez ise, şehrin teslimini isteyip, halkı İslâm'a davet ettiğini aktarmaktadır.³⁵⁴ Sultan, teklifinin reddedildiği haberini alması üzerine, muhasarayı yeninden başlattı. Birkaç hafta devam eden muharebelerde her iki tarafta ciddi kayıplar yaşadı. Ancak, süregelen saldırılar sonrası kale düştü. Ayrıca, pek çok ganimet elde edildi ve yüz bin kişi esir alınarak Gazne'ye götürüldü.³⁵⁵

2.4.4.4. Vere Kalesi'nin Fethi

Sultan İbrahim'in, Firişte'nin bahsetmediği, ancak Dere Kalesi'nin ele geçirilmesi hususunda verdiği bilgiler ile örtüşen bir başka seferi ise Vere Kalesi³⁵⁶ üzerine idi. Burası, Hint ülkesinde iki haliç arasında bir yerde bulunmaktaydı. Mîrhând, Sultan'ın bu sefere, putlara tapmaya ve sapkınlığa devam etmekte olan bir kavmin mevcut olduğu haberini alması üzerine çıktığını zikretmektedir.³⁵⁷ Yol üzerinde çok sayıda kayalık, yokuş ve ormanlık vardı. Firişte, İbnü'l-Esîr ve Mîrhând'ın aksine bu seferi müstakil olarak anlatmamaktadır. Muhtemelen bu sefer hususundaki bilgileri Dere kuşatmasını anlatırken kullanmış olmalıdır. Sultan, burada üç ay kaldı ve Gazneli askerleri kış mevsiminden ötürü büyük zararlar gördü. Ancak, kalenin ele geçirilmesi hususunda pes etmeyen Sultan İbrahim, muvaffak olana kadar mücadeleye devam etti. Nihayetinde kale Gazneliler'in eline geçti.³⁵⁸ İbnü'l-Esîr, seferin ne zaman gerçekleştiği ile ilgili tam tarih vermese de, Cemâziyelevvel Ayı'nı işaret etmektedir. Erdoğan Merçil ise, 473/1080 yılı baharı olarak tahmin etmektedir.³⁵⁹

Yukarıda bahsedilenlerden başka el-Ömerî, Sultan İbrahim'in 472/1079-1080 yılında, neresi olduğu ile ilgili hiçbir bilgi vermeksizin Hindistan'a bir sefer düzenlediğini ve ganimet toplayarak sağ salim döndüğünü zikretmektedir.³⁶⁰ Hândmîr ise, Sultan İbrahim'in Hindistan seferleri ile ilgili yalnızca, Selçuklular ile ilişkilerini barış ve dostluk temellerine oturturduktan

³⁵⁴ Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 140.

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 109; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 158; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 33; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 140. Ayrıca bkz. Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 103; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 62-63; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 85.

³⁵⁶ Bu kale, Pencap'ın kuzeydoğusundaki dağlık bölgede yer alıyor olmalıdır. Zira, yalnızca iki haliç arasında bulunduğu bahsedilen bu yerde, Gazneli ordusu kış soğuşundan etkilenmiş olabilir. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 63.

³⁵⁷ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 159.

³⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 110; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 159. Ayrıca bkz. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 85.

³⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 110. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 63; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 85.

³⁶⁰ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 220.

sonra, Hindistan üzerine birkaç defa sefere gittiğini ve her birinden Gazne'ye muzaffer bir şekilde döndüğünü belirtmektedir.³⁶¹

2.5. Sultan İbrahim'in Gur Seferi

Sultan İbrahim'in askerî bakımdan ilgilenmek durumunda kaldığı bir diğer husus, hükümdarlığı döneminde halihazırda metbû olarak kabul görüldüğü ülkesinin batısında yer alan Gurlular meselesi idi. Gurlular, Gazneliler tarafından Sultan Mahmûd dönemin de tabiiyet altına almıştı.³⁶² Devamında ise, Horasan ve Batı Afganistan'ın Selçuklular'a kaybedilmesi ile Gurlu toprakları iki devlet arasında tampon bölge konumuna geldi. Buna rağmen Gurlular, Gazneliler'e bağlılığını sürdürmeye devam etti. Bununla birlikte, bölgeye zaman zaman seferler de düzenleniyordu. Buna örnek, Firişte'nin aktardığına göre Sultan Mevdûd'un komutanlarından Parstegin'i Gûr üzerine göndermesi idi. Parstegin, Ebû Ali'ye karşı Yahya Gûrî'nin oğluna destek olmak için bir ordu ile sevk edildi. Adı meçhul olan ve Firişte tarafından çok güçlü olarak tasvir edilen, yedi yüz yıldır kimsenin almaya kalkışmadığı kale Gazne kuvvetleri tarafından kuşatıldı. Parstegin, kaleyi ve Ebû Ali'yi ele geçirmekle kalmayıp Yahya Gûrî'nin oğlunu da esir ederek Gazne'ye gönderdi. Sultan Mevdûd, gelen her iki esiri de öldürttü.³⁶³ Firişte'nin bu aktardıkları, içerdiği detay açısından önemli olsa da, diğer hiçbir kaynakta bu veya benzeri bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Nihayetinde Gazneliler, her ne kadar bu şekilde Gûrlular'ı kontrol altında tutmaya çalışsa da Tuğrul Bozan olayı sonrası bölgedeki Gazneli hâkimiyeti önemli ölçüde azaldı. Sultan İbrahim tahta geçtikten sonra, dış siyasetteki faaliyetleri çerçevesinde Gûr ülkesini de dizginlemeye çalıştı ve bölgeye bir sefer dahi düzenledi. Bu seferin sebebi, Gur Emîri Abbas b. Şiş'in davranış ve tutumları oldu.³⁶⁴ Emîr Abbâs, savaşçı, cesur ve acımasız birisiydi. Güçlü bir yapıya sahip olan Abbas, amcası Emîr Ebû Ali'yi hâl ederek Gur hükümdarı oldu. O, amcasının bütün mal varlığını ele geçirdi. Devam eden süreçte, ciddi ölçüde tiranlık yapan Emîr Abbas, halkı çaresiz bırakarak mal ve mülklerine zorla el koydu. Cûzcânî, onun yedi yıllık hükümdarlığında, at, deve, inek veya koyun gibi hiçbir

³⁶¹ Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 205.

³⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 179; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 315; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 31-32; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 74-79. Ayrıca bkz. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 70-72; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 149; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 177; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 172; aynı müellif, "Ghûrids", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. II, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 1099; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 39; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 68-69.

³⁶³ Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 122-123.

³⁶⁴ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 68-69; aynı müellif, "Ebrâhîm b. Mas'ûd", VIII, s. 64; S. Jabir Raza, "The Afghans and their Relations with the Ghaznavids and The Ghurids", *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. LV, 1994, s. 787.

hayvanın yavrulamadığını, gökten yağmurun kesildiğini ve bir hikayeye göre, onun tiranlığının getirdiği kötü şans yüzünden hiçbir kadının doğum yapmadığını zikretmektedir.³⁶⁵ İlâveten, Emîr Abbas'ın, Gazneli İbrahim ve Gurlu Abbas adında iki tane güçlü köpeği vardı. Bu hayvanları sürekli olarak birbirleriyle dövüştürüyordu. Eğer Gurlu Abbas adlı köpek kazanırsa şenlikler, Gazneli İbrahim adlı köpek kazanırsa eziyetler yaptırırdı. Hiç kimse de bu durum karşısında herhangi bir şey söylemeye cesaret edemezdi. Nihayet birkaç seçkin kişi ve Gurlu soylusu, Sultan İbrahim'den yardım dileyen mektuplar gönderdiler. Sultan ise bu duruma karşı kayıtsız kalmadı ve büyük bir ordu ile Gur üzerine yürüdü. Gurlular, Sultan'ın gelmesi üzerine onun tarafına geçtiler ve Emîr Abbas'ı ona teslim ettiler. Sultan İbrahim, Abbas'ı alı koyarak Gazne'ye götürdü ve orada tevkif etti. Boşalan Gurlu tahtını ise, yeni hükümdar olarak Emîr Muhammed'e bıraktı.³⁶⁶

Sultan İbrahim'in Gurlular ile ilişkilerindeki bir başka olay ise, Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî'nin efsanevi biçimde aktardığı rivayettir. Buna göre, Gurlu hükümdarları, Surî'nin soyundan gelmekte idi ve Sultan Mahmûd onu ortadan kaldırdı. Surî'nin torunu, Sultan Mahmûd'un korkusundan Hindistan'a gidip bir put haneye yerleşti. Onun da Sam adında bir oğlu vardı ve Müslüman olup ticarete yöneldi. Sam, oğlu Hüseyin ve adamları ile birlikte ucuza satın aldığı mallar ile deniz yoluyla Gur'a yöneldi. Ancak rüzgar çıktı ve gemi battı. Yalnızca Hüseyin, üç gün üç gece bir tahtaya tutunarak hayatta kaldı. Sahile vardığında hapse atıldı ancak yedi yıl sonra salındı. Gazne hududuna gelen Hüseyin, burada haramiler ile karşılaştı ve güzel yüzü sayesinde kendisine silah, at, elbise ve yiyecek verildi. Sultan İbrahim ise uzun süredir bu hırsızları aramaktaydı ve aynı gece üzerlerine yürüdü. Hepsini yakalayıp, öldürölmelerini emretti. Sıra Hüseyin'e geldiğinde, ağlayarak suçsuz yere neden öldüröldüğünü sordu. Celladında onun durumunu araştırıp Sultan İbrahim'e iletmesi ile bağışlandı. Bundan sonra o, Hâciblik mertebesine getirildi ve Sultan Mesûd b. İbrahim devrinde Gur tahtına geçirildi.³⁶⁷

2.6. Abbâsî Hilâfeti ile İlişkiler

Abbâsîler, idareleri altındaki vilayetleri, merkezden atadıkları valiler ile yönetirlerdi. Bu yöntem anlayışı ile atanan valiler, halife adına hutbe okutup, para bastırmak dışında görev yerlerinde müstakil bir hüviyet kazanmış gibi hareket ederlerdi. Bunun sonucu olarak Abbâsîler, sık sık merkezî otoriteye karşı isyana kalkışıp, istiklâl arayışına giren valiler ile

³⁶⁵ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 330.

³⁶⁶ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 331-332. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 69; aynı müellif, "Ghûrids", II, s. 1100; Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 120; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 85; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 56-57.

³⁶⁷ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 323-324.

mücadele etmek zorunda kalırlardı. Bundan başka, kendi başlarına askerî ve siyasî bir yapı oluşturmak sureti ile birtakım yerleri hâkimiyetleri altına alan topluluklar, meşrûiyet kazanmak için halifenin tasdikini alırlardı. Zira, mevzû bahis olan kişi, halife tarafından saltanat menşûru, hil'at, bayrak ve ünvan gibi hükümdarlık alametleri verildiğinde meşrû, gayrı hâlde gâsıp olarak addedilirdi. Bu ritüellerin yapılmasında ki sebep, İslâm Devleti'ndeki toprakların tamamının mülkiyet hakkının halifeye ait olması ve onun istediği kişilere bu toprakları paylaştırabiliyor olması idi.³⁶⁸

Yukarıdaki bilgiler ışığında, kendi hâkimiyetini sağlamış Gazneliler'in de halife tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu. Bu hususta Sultan Mahmûd, hutbeyi ilk kez Abbâsî halifesi el-Kadir Billâh adına okutup başarılarını bir elçi ile halifeye bildirdi. Halife el-Kadir Billâh, ona hil'at, taç, bayrak ve menşurun yanı sıra “Emînü'l-mille” ve “Yemînü'd-devle” ünvanlarını verdi (Zilkade 378/Kasım 999).³⁶⁹ Ek olarak, Emîr Mesûd'un da kendi hükümdarlığını halifeye tasdik ettirmek istemesi, Abbâsî hilâfetinin hükümdarlık bağlamında ne kadar kritik bir rolde olduğunu gösteren önemli bir anekdot olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, Sultan Mahmûd yerine veliaht olarak Emîr Muhammed'i bıraktı ve Sultan'ın ölümü sonrası bu vasiyet yerine getirilerek küçük oğul Muhammed tahta çıkarıldı. Bu gelişmeler sonrasında büyük oğul Emîr Mesûd harekete geçerek Halife el-Kâdir-Billâh'a kendisini Sultan Mahmûd'un gerçek veliahdı olarak tasdik etmesi için gerekli girişimlerde bulundu. Nihayetinde ona, babasının ölümü sonrası Halifeden istediği liva, ahit ve Sultan Mahmûd'un veliahdı olarak kabul edilebilmesi için gereken sıfatlar ve ünvanların verildiği bir mektupla bildirilmekte idi. Mesûd, bu haber sonrasında çok mutlu oldu ve mektubun kopyalarını yaptırarak, tebaasının da halifenin naibi ve Sultan Mahmûd'un gerçek veliahdının kim olduğunu öğrenmesi için İsfahan, Harezm, Cibâl, Târem, Gurgân, Taberistan, Nişâbûr ve Herat şehirlerine gönderdi.³⁷⁰

Sultan İbrahim'in tahta geçişinde yahut hükümdarlığı dönemine ilişkin, yukarıda anlatılanlara benzer bir olaya dair bilgi bulunmamaktadır. Sultan İbrahim'in saltanatı müddetince (451/1059-492/1099), Abbâsîler'de üç farklı halife görev yaptı. Bunlar, sırasıyla Kâim-Biemrillâh (422/1031-467/1075), Muktedî-Biemrillâh (467/1075-487/1094) ve

³⁶⁸ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 70-71.

³⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 122; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 331; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 314; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 51-52; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 4. Ayrıca bkz. Dames, “Gazneliler”, IV, s. 744; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 290; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s. 157; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 45; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 138; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 20-21; Kafesoğlu, “Mahmud Gaznevi”, VII, s. 175; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, s. 47; Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 46; aynı müellif, “The Early Ghaznavids”, IV, s. 169; aynı müellif, “Sâmanids”, VIII, s. 1028.

³⁷⁰ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 16; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 52-53; Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 97-98.

Müstazhir-Billâh (487/1094-512/1118) idi. Sultan'ın, bu Abbâsi halifeleri ile ilişkilerine dair özel herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu durum, Abbâsiler ile ilişkilerin devam etmediği anlamına gelmemektedir. İlâveten muhtemeldir ki Gazneli Devleti, siyasî tarihi boyunca Abbâsîler ile ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir.³⁷¹ Bu tahmini destekleyecek bazı olgular ve ibareler de bulunmaktadır. Bunlara bakılacak olursa, ilk olarak yukarıda bahsedilen İslam devletleri hükümdarlarının meşrûiyet edinme durumu örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte Hindistan içlerine Alptegin ile başlayan³⁷², halefleri ile de devam eden gazâ ve cihad faaliyetleri de dikkate değerdir. Bu faaliyetler kapsamında, ele geçirdikleri yerlerde İslâm'ı yayma çabaları³⁷³, aşırı Şîilere karşı Sünnî İslâm'ın savunuculuğunu yapmaları³⁷⁴, kazanılan zaferlerin haberlerini hilâfet merkezine bildirmeleri ve ganimetlerden de birtakımını yine aynı yere göndermeleri³⁷⁵, Sultan İbrahim dönemine kadar bu uygulamaların yapıldığını ve muhtemelen onun da kendi girişimleri sonrasında bunları tekrarlamış olabileceği varsayımını güçlendirmektedir.

Her ne kadar Sultan İbrahim hakkında, Sultan Mahmûd veya Sultan Mesûd'da olduğu gibi halife tarafından hükümdarlıkla ilgili herhangi bir tasdik bulunmasa da, Halife Kâim-Biemrillâh tarafından kendisine gönderilmiş bir zafernâme mevcuttur. Bu belgenin gönderilme sebebi ise, isyancı el-Besâsîrî'nin³⁷⁶ nihayet Bağdat'da öldürüldüğünü duyurmaktır.³⁷⁷

³⁷¹ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 78.

³⁷² Bununla ilgili bilgi için bkz. Yukarıda, s. 8.

³⁷³ Bununla ilgili bilgi için bkz. Yukarıda, s. 17, 19.

³⁷⁴ Bununla ilgili bilgi için bkz. Yukarıda, s. 18, 32.

³⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 265-267; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 82; Krş. el-Cûzânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 32; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 316; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 36; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 97-98; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 204; el-Kalkaşendî, *Halîfelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, s. 171; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 15-16. Ayrıca bkz. Beveridge, *A Comprehensive History of India*, I, s. 48-49; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s. 158; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 115-121; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 176-178; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 50-54; Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevî", VII, s. 180; Bosworth, "The Early Ghaznavids", IV, s. 179; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 26-27.

³⁷⁶ Tam adı, Ebû'l-Hâris Arslan b. Abdullah el-Muzaffer el-Besâsîrî idi. Büveyhî emirlerinden Bahâüddeve'nin azatlı bir memlûk olan el-Besâsîrî, ilerleyen süreçte Bağdat askerî valisi oldu. Devrin halifesi Kâim-Biemrillâh ile anlaşmazlık içerisine girdi ve ona karşı isyan ederek Fâtımî halifesi Müstansır-Billâh'dan yardım istedi. Kabul gören bu teklif sonrası, ondan aldığı kuvvet ile, anlaşmazlıkların nedeni olan Selçuklular ile mücadeleye girişti. Nihayetinde iç savaş tehlikesi geçiren Selçukluların çekildiği Bağdat'ı, Kâim-Biemrillâh'ı kovmak sureti ile ele geçirdi (Zilkade-Zilhicce 450/Ocak 1059) ve Hutbeyi Fâtımî halifesi adına okuttu. Ancak, sonraları Fâtımî halifesi ile de arası açıldı ve Selçuklular tarafından yakalanarak öldürüldü (11 Zilhicce 451/18 Ocak 1060). el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 13-15; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 8-9; İbn Khallikan, *Biographical Dictionary*, (Trans. by William Mac-Guckin de Slane), Vol. I, Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, Paris, 1843, s. 172-173; İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî (Devlet. İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016, s. 207-208. Ayrıca bkz. Marius Canard, "Al-Basâsîrî", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. I, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 1073-1075; Erdoğan Merçil, "Besâsîrî", *DİA*, C. V, TDVY, İstanbul, 1992, s. 528-529.

³⁷⁷ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 78.

Bosworth, Sultan İbrahim'in Abbâsîler ile olan ilişkilerindeki belirsizliği, bazı tarihî anekdotları inceleyerek ele almıştır. Bu bağlamda ona göre, Halife Kâim-Biemrillâh tarafından Hristiyan kâtibi Ebû Saîd el-Alâ b. Mavsîlâyâ'ya yazdırılan söz konusu ihtişamlı zafernâme Sultan İbrahim'e gönderildi. Ancak bu belge, Gazneli-Abbâsî ilişkileri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bundan ziyade, Halifenin Sultan İbrahim'i çağdaşı diğer hükümdarlar arasında önemli bir yere konumlandırmış olması ve bu nedenle ilgili belgeyi göndermiş olması ihtimalini düşündürülebilir.³⁷⁸ Bosworth, bu belgedeki başka bir hususa daha dikkat çekmektedir. O da, belgenin başlığında el-Kalkaşendî'ye göre, Adudu'd-Devle Alparslan ve Gazne hâkimi olarak nitelendirdiği Sultan İbrahim'e gönderildiğinin belirtilmesi idi. Eğer bu bilgi doğru ise, Selçukluların Halife'den, Gazneliler ile olan ilişkilerin kendileri üzerinden sağlanmasını istemiş olabileceği düşünülebilir. Zira, güçlü bir hükümdar özellikle komşu ve tâbileriyle ilgili hilâfet merkezinin onlar ile kendileri üzerinden iletişime geçmesini isteyebilirdi. Selçuklular'da halihazırda Irak'tan Gazne'ye kadar olan İran topraklarının idaresini ellerinde tutmaktaydı ve bunu Halife'den isteyecek güçteydi. Ancak, bunu Gazneliler'e dayatıp dayatamayacakları hususu, olma olasılığı daha az olarak düşünülebilir. Bu durumun örneklerini, Gazneliler'de çok daha güçlü oldukları zamanlarda göstermişlerdi. Örnek olarak, Hârezmşâh Me'mûnîler'inden Ebû'l-Abbâs Me'mûn, halifeden direkt olarak gelen hil'at, ünvan ve hükümdarlık sembollerini almaktan çekinmişti, çünkü Sultan Mahmûd'un bu durumdan rahatsız olmasından korkmuştu (404-405/1014).³⁷⁹ Başka bir örnek ise, halifenin Karahanlılar ile yalnızca Gazneliler aracılığı ile görüşeceğini Sultan Mesûd'a taahhüt etmesi olarak gösterilebilir (422/1031).³⁸⁰ Bosworth'ün bu tespitleri, devletler arası hiyerarşinin, halife ile kurulan ilişkilerdeki yansımalarını anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır.

Sultan İbrahim döneminde Halife ile ilişkilere bir diğer örnek ise, Sultan'ın hükümdarlığı müddetince aldığı pek çok ünvanı idi. Bu ünvanlar başka bir başlık altında detaylı bir şekilde incelenecektir. Ancak buradan çıkarılması gereken sonuç, Sultan İbrahim'e bu ünvanların Halife tarafından verilmiş olması gerektiğidir. Bundan başka, Sultan İbrahim'in oğlu Seyfü'd-Devle Mahmûd, Hindistan içlerinde düzenlediği başarılı seferlerden sonra, dönemin halifesi tarafından "Sânî Emîru'l-Mü'mînîn ve İzzü'l-Mille" ünvanları ile ödüllendirildi.³⁸¹ Vaktin Halifesinin kim olduğuna gelinecek olursa, Seyfü'd-Devle Mahmûd'un Hindistan'a vali

³⁷⁸ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 78.

³⁷⁹ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 635-636. Ayrıca bkz. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 295; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 79.

³⁸⁰ Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 313; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 79.

³⁸¹ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 79-80; Sharma, *Mas'ûd Sa'd Salmân of Lahore*, s. 20.

olarak tayin edilmesi 469/1076-1077 tarihinde gerçekleşmişti. Hindistan üzerine seferlerini de bu vakitten sonra yapan Mahmûd, ünvanlarını Halife Muktedî-Biemrillâh 467-487/1075-1094'dan almış olmalıdır.



III. BÖLÜM

3. SULTAN İBRAHİM'İN AİLESİ, ÖZEL HAYATI VE SİYASETİ

3.1. Sultan İbrahim'in Ailesi

Sultan İbrahim'in ailesine dair bilgiler, kaynaklarda sınırlı ve dağınık bir şekilde yer almaktadır. Öyle ki, kimi zaman bir olayın fâili olarak karşımıza çıkan herhangi bir aile ferdi, kimi zaman da yalnızca tarihi bir anekdotun parçası olmaktan öteye gitmez. Bununla birlikte mevcut veriler, Sultan'ın ailesinin iç ve dış siyasî faaliyetlerde ne denli rol aldığını anlamak açısından önem arz etmektedir. Böylelikle Sultan İbrahim'in ailesine ilişkin değerlendirmeye geçilecek olursa, onun eşlerine dair mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Çocukları ile ilgili olarak ise, Cûzcânî'nin aktardığı bilgiler, bu hususta elimizdeki yegâne kayıtlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Cûzcânî'nin, *Tabakât-ı Nâsirî* adlı eserinin, farklı tercümelerinde çocukları ile ilgili çeşitli bilgiler verilmektedir. Bunlara göre, eserin İngilizce tercümesinde, Sultan İbrahim'in kırk kızı ve otuz altı oğlu olduğu belirtilmektedir. Türkçe tercümesinde ise, kırk kızı ve otuz oğlu olduğu aktarılmaktadır.³⁸² İlâveten, eserin İngilizce'ye tercümesini yapan Henry George Raverty, bu sayıların kırk oğul ve otuz altı kız olacağı yönünde tahminde bulunmaktadır.³⁸³ Bir başka farklılık ise, Sultan İbrahim'in oğullarının isimleri meselesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bunları incelemek gerekirse, Türkçe tercümede oğulların isimleri şu şekilde sıralanmaktadır:

“Sultan İbrahim'in çocuklarının ismi Mahmûd, İshak, Yûsuf, Nasr, Ali, Şehzâd, Hûrşîd Melik, Hûb Çehr, Âzâdmîhr, Melik Çehr, Âzâd Çehr, Fîrûzşâh, Tûrân Melik, Melikzâd, Şemsü'l-mülk Şîr Melik, Melik Şîr Mesûd, İrân Melik, Geyhânşâh Cihânşâh, Mîrrânşâh, Toğânşâh, Arslânşâh, Tuğrulşâh, Kutluğşâh, Müeyyedşâh, Sultânşâh, Melikşâh, Hüsrevşâh, Ferâhşâh, Behrâmşâh, Devletşâh ve Tağalşâh idi.”³⁸⁴

İngilizce tercümede ise, yukarıdakilere ek olarak, “Âzâd Melik, Emîr Şah, Ne Fîrûze, Tehemten Şah, Melikdâd, Yağan Şah veya Tağan Şah ve Türkân Şah” isimleri karşımıza çıkmaktadır.³⁸⁵

³⁸² Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 105; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 47.

³⁸³ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 105.

³⁸⁴ el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 45.

³⁸⁵ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 105-106.

3.1.1. Sultan İbrahim'in Oğulları

3.1.1.1. Seyfü'd-Devle Mahmûd b. İbrahim

Seyfü'd-Devle Mahmûd, Sultan İbrahim'in en yetenekli ve becerikli oğlu idi.³⁸⁶ Aynı zamanda, her ne kadar kaynaklarda tam olarak belirtilmese de, muhtemelen Sultan'ın en büyük oğlu idi. Zira Cûzcânî'nin, Sultan'ın oğullarını sıralarken en başta Mahmûd'un ismini vermesi ve Halife'nin ona tevcih ettiği ünvanlar, bu tespiti güçlendirici niteliktedir.³⁸⁷ Bunların dışında, onun ne zaman doğduğu ve ileride alacağı görevlerdeki faaliyetlerine kadar geçen süreç ile ilgili hakkında herhangi bir şey bilinmemektedir. Emîr Mahmûd b. İbrahim, Hindistan içlerine düzenlediği başarılı seferlerden sonra, dönemin halifesi Muktedî-Biemrillâh (467/1075-487/1094) tarafından “Sânî Emîru'l-Mü'minîn (Müminlerin Emîrinin İkincisi) ve İzzü'l-Mille (Ümmetin Gururu, Onuru)” ünvanları ile ödüllendirildi.³⁸⁸ Bunlardan başka, Seyfü'd-Devle ünvanına da sahip olan Emîr Mahmûd, kaynaklarda en çok bu şekilde anılmaktadır. Söz konusu ünvanı kimden ve ne zaman aldığı ise tam olarak belli değildir. Ancak, bu hususta fikir sahibi olunabilecek bazı veriler mevcuttur. Bunları birer birer incelemek gerekirse, ilk olarak Seyfü'd-Devle ünvanının anlamını ele almak daha doğru olacaktır. Bu kelime, (Seyfü'd-Devle) “Devletin Kılıcı”³⁸⁹ anlamına gelmektedir ve herkese verilen bir ünvan değildir.³⁹⁰ Nizâmü'l-Mülk, Seyfü'd-Devle ünvanının Türk ordusu emîrlarına verilmesi gereken ünvanlar arasında olduğunu belirtmekle birlikte, ünvanların önemini vurgulayıcı şu kelimeleri zikretmektedir:

“Artık ünvanlar çoğalmıştır. Çoğalan her şeyin değeri de düşer; itibarı kalmaz. Padişahlar ve halifeler ünvanlar hususunda iyi hitap da bulunmuşlardır. Zira, memleketin şereflerinden biri ünvanı korumak, biri de herkesin rütbe ve derecesini korumaktır.”³⁹¹

³⁸⁶ Iqbal Husain, *The Early Persian Poets of India*, s. 31; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 80; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 120; Sharma, *Mas'ûd Sa'd Salmân of Lahore*, 19.

³⁸⁷ Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 129; Sharma, *Mas'ûd Sa'd Salmân of Lahore*, 19.

³⁸⁸ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 79-80; Sharma, *Mas'ûd Sa'd Salmân of Lahore*, s. 20.

³⁸⁹ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 105.

³⁹⁰ Abbâsî Hilafeti ile Şîî Fâtımîler, aralarında artan dîni otorite mücadelesi sırasında, ünvan dağıtma uygulamasını birbirlerine karşı üstünlük kurmak için kullanıyorlardı. Clifford Edmund Bosworth, “The Titulature of the Early Ghaznavids”, *Oriens*, Vol. IV, Brill, 1962, s. 213. el-Birûnî, neredeyse herkese dağıtılan ünvanlar için Abbâsîler'i şu şekilde eleştirmektedir: “Abbâs oğulları, dost düşman demeden kendilerine yardımcı olanlara çeşitli sahte ünvanlar tevdi edip, hepsine ‘devle’ kelimesi içeren lâkaplar dağıtınca kendi devletleri erimeye başladı. Hatta bu konuda o kadar aşırıya gittiler ki, saraya ait olanlarla diğerlerini birbirinden ayırt etmek için çift ünvanlar tevdi etmek zorunda kaldılar.” el-Birûnî, bu durumun ileride daha da kötü bir hal aldığını ve ünvan sahibi bir kişiye hitap etmenin uzun sürmesi yüzünden bıkkınlık getirdiğini dile getirmektedir. Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Birûnî, *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul, 2011, s. 166.

³⁹¹ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 105.

Seyfü'd-Devle ünvanı, Gazneliler'de Sultan Mahmûd'a da verilmişti ve o sıralarda Sultan, henüz emîr idi. Sultan Mahmûd'un bu ünvanı alması olayı, torunun da nasıl almış olabileceğini anlamamız hususunda önemli bir anekdot olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, Sâmânîler'in Horasan Sipehsâlârı Ebû Ali Sîmcûrî ve müttefiki Fâik, Emîr II. Nûh'a karşı birleşerek Buhara'ya hâkim olmak istediler. İçerisinde kaldığı durum karşısında desteğe ihtiyaç duyan Emîr II. Nûh, Sebüktegin'den yardım talep etti. Sebüktegin'in de bunu kabul etmesi ile meydana gelen savaşı Emîr II. Nûh ve müttefiki Sebüktegin kazandı (15 Ramazan 384/23 Ekim 994). Emîr II. Nuh, Sebüktegin ile oğlunun göstermiş olduğu büyük askerî başarılar karşılığında, Sebüktegin'e "Nâsîru'd-Dünya ve'd-Din", oğlu Mahmûd'a ise "Seyfü'd-Devle" ünvanına ilaveten Horasan Sipehsâlârlığı'nı tevdi etti.³⁹²

Nizâmü'l-Mülk'ün aktarımlarına ek olarak, Sultan Mahmûd'un Seyfü'd-Devle ünvanını nasıl aldığı ile ilgili olan anekdot, Emîr Mahmûd b. İbrahim'in de aynı şartlar altında bu ünvanı almış olabileceğini göstermektedir. Zira, Sultan İbrahim'in 465-468/1072-1076 yılları arasında Hindistan içlerini düzenlediği seferlere iştirak edip yararlılıklar gösteren Emîr Mahmûd, muhtemelen bu sayede Hindistan Valisi olarak atandı (469/1076-1077).³⁹³ Sonrasında Hindistan içlerine doğru fütûhâta başlayan Emîr Mahmûd, valiliği müddetince sırasıyla Agra Kalesi'ni ve Ujjain Şehrini ele geçirdi.³⁹⁴ Antarvedi üzerine de sefer düzenleyen Emîr, şehir hâkimi Gopala'ya ağır bir darbe vurdu.³⁹⁵ Emîr Mahmûd'un bu başarıları, halihazırda onun hakkında pek çok şiir yazan Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'a, iki şiir daha kaleme aldırdı. Bu şiirlerin muhteviyatı, Emîr Mahmûd'un lâkapları hususundaki belirsizlikleri gidermek açısından önemlidir.

"Ey Emîrü'l-Mü'minîn'in, 'Sadık Dostu/Sânî Emîru'l-Mü'minîn' ünvanını bahşettiği yüce kişi. Senin şânın da onun lütfu gibi durmaksızın artsın.

³⁹² Gardîzî, *The Ornament of Histories*, s. 74-76; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 88-89; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 75; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 28-29; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 310; el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 201; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 43-44; Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 15; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 4. Ayrıca bkz. Dames, "Gazneliler", IV, s. 743; Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 280-281; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 30-31; Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 133; Habib, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, s. 15; Lambton, "Iran", IV, s. 24; Frye, "The Sâmânîds", IV, s. 157-158; Bosworth, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, s. 103-104; aynı müellif, *The Ghaznavids Their Empire*, s. 44; aynı müellif, "The Early Ghaznavids", IV, s. 168.

³⁹³ Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 522; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 65; aynı müellif, "The Political And Dynastic History of The Iranian World (A.D. 1000-1217)", V, s. 94; Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 120; Sharma, *Mas'ûd Sa'd Salmân of Lahore*, 19-20.

³⁹⁴ Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 523-525; Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 121

³⁹⁵ Niyogi, *The History of the Ghadavala Dynasty*, s. 25; Mehta, *Advanced Study in the History of Medieval India*, I, 1979, s. 69.

Evvelce senin ‘Devletin Kılıcı/Seyfü’ d-Devle Mahmûd’ ünvanın vardı, şimdi ise Emîrû’l-Mü’minîn buna ‘Ümmetin Gururu-Onuru/İzzü’l-Mille’ ünvanını da ekledi”³⁹⁶

Bu şiirler, Emîr Mahmûd’un Seyfü’ d-Devle ünvanını daha önceden aldığını açıkça göstermektedir. Öte yandan, bu ünvanın kim tarafından verildiği hususunda doğrudan bir bilgi bulunmamakla birlikte, yukarıda da örnekleri verildiği gibi ve Gazneli Devleti teşkilatında ki teamüller gereği³⁹⁷, devrin halifesi³⁹⁸ tarafından verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Seyfü’ d-Devle Mahmûd, gücünün zirvesinde iken birden bire Sultan İbrahim tarafından Nây Kalesi’nde hapsedildi. Nizâmî Arûzî Semerkandî, bu olayı şu şekilde açıklamaktadır:

Garezkâr bir kimse, 472/1080 yılında Sultan İbrahim’in önüne bir iddia koydu. Buna göre, Sultan’ın oğlu Seyfü’ d-Devle Mahmûd, Melikşah’a hizmet etmek için Irak’a gitmek niyetinde idi. Sultan İbrahim, bunu öğrenmesi üzerine çileden çıktı ve ani bir şekilde oğlunu yakalatarak bir kaleye hapsedtirdi. Oğlunun maiyetini de tutuklattıran Sultan, aralarında bulunan Mes’ûd-i Sa’d-i Selmân’ı da Nây Kalesi’ne gönderdi.³⁹⁹

Sultan İbrahim’in, Seyfü’ d-Devle Mahmûd’u tutuklatmasının sebebi, Selçuklular’ın halihazırda ülkesinin bazı kesimlerini ele geçirmiş olmaları, kalan yerlerin zaptını da arzuladıklarını bilmesine karşın endişeleri, ve oğlunun da benzer bir faaliyete girişmeden önce tedbir alma gereği duyması olabilir.⁴⁰⁰

Nizâmî Arûzî’nin bu hususta vermiş olduğu bilgiler, başka kaynaklar tarafından doğrulanamamaktadır. Öyle ki, diğer kaynakların hiçbir bilgi vermediği yerde, Nizâmî Arûzî’nin vermiş olduğu tarih dahi doğru olarak görülmemektedir. Eseri İngilizce’ye çeviren Edward G. Browne, XVIII. anekdot da 472/1080 tarihini verir. Ancak bu tarih, onun kendi düzeltmesidir. Zira Browne’un dipnotta bahsettiği şekilde, yazma eserlerin tamamı 572/1177 yılını vermektedir ve bu durum bariz bir şekilde yanlıştır.⁴⁰¹ Seyfü’ d-Devle Mahmûd’un, 472/1080 yılında hapsedildiği bilgisi de muhtemelen doğru değildir. Çünkü, o sıralarda vazifesine devam etmekte ve Hindistan üzerine seferlerini sürdürmekte idi. Bosworth, bu sebeple söz konusu tarihin erken olduğunu ve 480/1088 olarak düzeltilmesi gerektiğini ifade

³⁹⁶ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 80.

³⁹⁷ Gazneli Devleti’nde sultanın oğulları ‘Emîr’ ünvanını kullanmakta idiler. Buna ek olarak sultan, oğulları için halifeden ünvan talep ederdi. Oğullar, bu ünvanları kullanır, hâkimiyet sahalarında hutbede halife ve sultanın isimleri sonrasında zikrettirirdi. Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihi’ne göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, s. 128.

³⁹⁸ Seyfü’ d-Devle Mahmûd’un Gazneli Devleti siyasetinde aktif rol aldığı dönemdeki halifeler, Kâim-Biemrillâh (422/1031-467/1075) ve Muktedî-Biemrillâh (467/1075-487/1094) idi.

³⁹⁹ Nizâmî-i-Arûdî of Semerkand, *Chahâr Maqâla* (“Four Discourses”), (Trans. Edward G. Browne), Luzac&Co., London, 1921, s. 49-50; Krş. Nizâmî Arûzî Semerkandî, *Çehâr Makâle*, (Çev. Esin Eren Soysal), Demavend Yay., İstanbul, 2016, s. 63.

⁴⁰⁰ Ateş, “Mes’ûd b. Sa’d b. Salmân”, VIII, s. 141-142.

⁴⁰¹ Nizâmî-i-Arûdî, *Chahâr Maqâla*, s. 49; Mirzâ Muhammad, “Mas’ûd-i-Sa’d-i-Salmân”, s. 731-732.

etmekle birlikte, 483/1090 yılının da göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁰² Bosworth'ün bu fikrini destekleyen verilerin başlangıç noktası, Seyfü'd-Devle Mahmûd'un, yerel Hindu hanedanlıklarına hâkimiyetini kabul ettirmesi ve onlardan toplanan vergilerin idâresi için Chand Râi adında birini görevlendirmesi olarak öne çıkmaktadır. Devamında ise, tarihi verilerden çok farklı tahminler ve varsayımlar bu fikri yönlendirmektedir. Bunlara sırasıyla bakılacak olursa Ganguly, Chand Râi'yi, on birinci yüzyılın sonlarında Kanavc'ın hükümdarı olan Ghadavala hanedanına mensup Candradeva ile özdeşleştirmektedir.⁴⁰³ Niyogi, bu varsayımı ele alarak Candradeva'nın, Gazneli Devleti'nin hizmetine girerek geleceği hususunda şansını artırmak istemiş olabileceğini belirtmektedir. Zira Candradeva, Gazneli ordusu çekildikten sonra, Kanavc'ı zorla ele geçirmiş ve buradaki egemenliğini Gazne Devleti'ne ancak vergi ödemek ile kabul ettirebilmiş olabilir.⁴⁰⁴ İlaveten, 483/1090 yılından itibaren Ghadavala hanedanındaki yazıtlarda, "Turuskadanda" adlı bir vergiden bahsediliyor olması, bunun Candradeva tarafından Gazneli Devleti'ne verilmesi taahhüt edilen bedel olduğunu göstermektedir.⁴⁰⁵ Niyogi, her ne kadar bu varsayımları ele almışsa da, bunların doğru olmadığını zikretmektedir. Ona göre tahminlere dayanan bu husus, herhangi bir kaynak tarafından doğrulanamamakta, Chand Râi hakkında ise Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın bahsi dışında herhangi bir şey bilinmemekte ve böylece onun daha yüksek bir mevkiye gelmesi olanaksız olarak görünmektedir.⁴⁰⁶

Yukarıda sunulan bilgiler ve varsayımlar doğrultusunda araştırma kaynaklar, Seyfü'd-Devle Mahmûd'un hapsedilme tarihi ile ilgili 480/1088 yılı üzerinde durmaktadır.⁴⁰⁷ Bu vakitten sonra, muhtemelen Sultan İbrahim'in en büyük oğlu olan Seyfü'd-Devle Mahmûd hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Onun tahta geçemediği açıksa da, akıbetine dair hiçbir şey bilinmemektedir.

3.1.1.2. Nasr b. İbrahim

Cûzcânî'nin aktardıklarına göre, hakkında yalnızca anekdot seviyesinde bilgi sahibi olduğumuz, Sultan İbrahim'in oğullarından bir diğer isim Nasr'dır. Onunla ilgili kaynaklara yansıyan tek veri, Sultan Melikşah'ın kızı ile evlenmiş olması idi. Bu olaya bakılacak olursa

⁴⁰² Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 66-67.

⁴⁰³ Ganguly, *History of the Paramâra Dynasty*, s. 156.

⁴⁰⁴ Niyogi, *The History of the Ghadavala Dynasty*, s. 36-37.

⁴⁰⁵ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 67.

⁴⁰⁶ Niyogi, *The History of the Ghadavala Dynasty*, s. 37-38.

⁴⁰⁷ Mirzâ Muhammad, "Mas'ûd-i-Sa'd-i-Salmân", s. 732-733; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 81; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 66-67; Ateş, "Mes'ûd b. Sa'd b. Salmân", VIII, s. 141; Kurtuluş, "Mes'ûd-i-Sa'd-i-Salmân", XXIX, s. 352.

Sultan İbrahim, tahta geçer geçmez Selçuklular ile barış yapmıştı (451/1059).⁴⁰⁸ Devam eden süreçte, Alparslan'ın tahta geçmesi ile de Gazneli-Selçuklu münasebetleri, dostane bir şekilde devam etti. İki devlet arasındaki iyi ilişkiler, Sultan İbrahim'in Sakalkent/Çiğilkent üzerine ordu sevk edip ele geçirmesi ile bozuldu (Cemaziyelevvel 465/Ocak-Şubat 1073).⁴⁰⁹ Bu gelişmeler doğrultusunda Melikşah da Gazne üzerine yürüdü. Ancak Sultan İbrahim, üzerine gelmekte olan Selçuklu kuvvetlerini savaştan durdurmayı başardı. Yaşananlar sonrasında bozulan ilişkiler birden fazla evlilik ile yeniden tesis edilmeye çalışıldı. Bu evliliğin muhteviyatı ile ilgili el-Hüseynî, Sultan İbrahim'in oğlu Mesûd'un, Alparslan'ın kızı ile, Melikşah'ın kızı Cevher'in ise Sultan'ın diğer oğlu ile evlendirildiğini belirtmektedir.⁴¹⁰ İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre bu diğer kişi, Sultan İbrahim'in oğlu Nasr idi.⁴¹¹ Böylelikle, tarihi tam olarak belli olmayan bu olaylar sonrasında, Gazneliler ile Selçuklular arasındaki iyi ilişkiler evlilik yolu ile yeniden tesis edildi.⁴¹² Nasr hakkında bilinen başka bir olay ise onun ölümü meselesi idi. Nedeni ve tarihi bilinmemekle birlikte, İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre Alau'd-devle Mesûd, hükümdar olduktan sonra kardeşi Nasr'ı öldürttü. Bundan dolayı Sultan, Nasr'ın dul kalan karısı Melikşah'ın kızı Cevher'in Selçuklu ülkesine gitmesini engellemek için Gazne dışına çıkmasını yasakladı ve onunla bizzat kendisi evlendi.⁴¹³

3.1.1.3. Alau'd-Devle Mesûd b. İbrahim

Sultan İbrahim'in oğullarından bir diğeri, hakkında en çok bilgi sahibi olunan ve Sultan'ın ölümü sonrası Gazne tahtına geçen Alau'D-devle Mesûd idi. Cûzcânî, onun Gazne'de 453/1062 yılında doğduğunu zikretmektedir.⁴¹⁴ Alau'D-devle Mesûd, kaynaklara ilk olarak,

⁴⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 25-26; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 103-104; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 46; el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, s. 212; el-Kalkaşendî, *Halîfelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, s. 180; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 156-157; Celâleddîn Suyûtî, *Halîfeler Tarihi*, (Çev. Onur Özatağ), 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 429; Al-Badaoni, *Muntakhabu't-Tawarikh*, I, s. 51. Ayrıca bkz. Bayur, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, I, s. 208; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 127-128; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamani)*, III, s. 4-5; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 52; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 84; Sevim, "Çağrı Bey", XIII, s. 185; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, s.125.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 81-82; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 83. Ayrıca bkz. Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, s. 11; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 53; aynı müellif, "The Political And Dynastic History of The Iranian World (A.D. 1000-1217)", V, s. 93; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 84; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 78; Merçil, "İbrahim b. Mes'ûd'i Gaznevî", XXI, s. 322; Özyayın, "Melikşah", XXIX, s. 55.

⁴¹⁰ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 12.

⁴¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 402.

⁴¹² Bosworth, "Malik-Shâh", VI, s. 274; aynı müellif, "The Consolidation of The Seljuq Sultanate in Iran (1055-1118)", IV/I s. 163; Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 221.

⁴¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 402.

⁴¹⁴ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 107; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 49.

Melikşah'ın kızıyla evlenme hadisesi ile çıkmaktadır. Bu hususta el-Hüseynî'nin anlatımı şu şekildedir: “Sultan İbrahim’in elçileri pek çok hediye ile geldiler ve ‘Mehdû’l-İrâk’ ünvanlı Melikşah’ın kızı Gevher’i Melik Mesûd ile nişanlamak istediler. Sultan Melikşah da bunu onayladı.”⁴¹⁵ İbnü’l-Esîr, Nizâmü’l-Mülk’ün bu düğün ve gelinin damadın ülkesine gönderilmesi için hazineden yüz bin dinar çıkardığını belirtmektedir.⁴¹⁶ Bu evliliğin tarihi ile ilgili Bosworth, 475/1083 yılında olma ihtimali üzerinde dururken, tam olarak bilinemediğini de belirtmektedir.⁴¹⁷ İlaveten, Seyfü’d-Devle Mahmûd’un hapsedilmesinden sonra, Alau’d-Devle Mesûd’un Hindistan Valisi olarak atanmış olması gerektiğini zikretmektedir.⁴¹⁸ Onun ilerideki hükümdarlığının dışında, muhtemelen Hindistan Valiliği görevini de üstlenmiş olması, Gazneli Devleti bünyesinde çeşitli idarî görevler aldığını göstermesi açısından önemlidir. Alau’d-Devle Mesûd, devam eden süreçte babası Sultan İbrahim’in ölmesi (5 Şevval 492/25 Ağustos 1099) üzerine, Cûzcânî’nin aktardıkları ele alındığında 38 yaşında Gazneli Devleti hükümdarı oldu (492/1099).⁴¹⁹ Kaynakların ekseriyeti, Alau’d-Devle Mesûd’un çokça erkek kardeşinin olması ve özellikle aralarında Seyfü’d-Devle Mahmûd gibi aktif ve güçlü bir rakibi bulunmasına rağmen, tahta geçmesi sürecinde herhangi bir mücadele yaşadığından bahsetmemektedir. Ancak İbn Baba, bunların tam aksine bir iç karışıklıktan söz etmekte ve detaylı olmasa da şunları aktarmaktadır:

“Sultan İbrahim, dünyanın en uzak köşelerindeki gözlerin odak noktası haline geldi. Onun cömertliği çok rağbet görmekteydi ve yardım isteyenler onun için uzaklardan geliyordu. O, bütün servetini hayır işlerine harcadı, tâki Allah’ın kaçınılmaz hükmü 492/Eylül-Ekim 1099 yılında onun üzerine inene kadar. Sultanın farklı annelerden birkaç oğlu vardı ve bunlar kendi aralarında tahta kimin geçeceği hususunda mücadele ettiler. Adil Emîr Mesûd b. İbrahim, rakiplerine üstünlük sağladı ve imparatorluğun bütün eyaletlerinde otoritesini kurdu.”⁴²⁰

Sultan Alau’d-Devle Mesûd, tahta geçtikten sonra Zâbulistan ve civar memleketlerde bazı idarî ve malî düzenlemelerde bulundu. Bunlara göre, önceden konulmuş adaletsiz

⁴¹⁵ Bu husustaki en detaylı bilgiyi için bkz. el-Hüseynî, *Ahbârü’l-Devleti’s-Selcûkiyye*, s. 40; ayrıca diğer kaynaklar için bkz. Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 107; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 49; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 321; Şebânkârî, *Mecma’u’l-Ensâb*, s. 63; Mîrhând, *Ravzatü’s-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 161; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 143.

⁴¹⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-Târîh*, X, s. 151.

⁴¹⁷ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 83.

⁴¹⁸ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 67.

⁴¹⁹ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 82; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 85.

⁴²⁰ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 143.

vergilerin tamamını kaldırdı.⁴²¹ Babası Sultan İbrahim dönemindeki bütün melikleri, emîrleri ve büyükleri farklı memleketlere gönderdi.⁴²²

Gazneli Devleti'nin Sultan Alau'd-Devle Mesûd dönemindeki dış siyaseti, babasının hükümdarlığında olduğu gibi mücadelelerle geçti. Bu bağlamda Sultan Alau'd-Devle Mesûd'un ilk faaliyeti Gur siyasetini şekillendirmek oldu. Sultan İbrahim'in müşkül duruma düştüğü sırada sahip çıkarak hâciblik mertebesine getirdiği Hüseyin'i, Sultan Alau'd-Devle Mesûd, Gur tahtına geçirdi (493-1100).⁴²³ Onun Selçuklular ile ilişkileri, Gurlular'da olduğu gibi tek bir olaya indirgenecek düzeydedir. Buna göre, Sencer'in, Berkyaruk'a karşı Muhammed Tapar'ı desteklemek için Bağdat'a gitmesi ile hasıl olan Horasan'daki otorite boşluğu, Batı Karahanlı hükümdarı Kadir Han Cıbrıl'ın bu vaziyetten faydalanmak istemesine neden oldu. Aynı zamanda, Sencer'in emîrlerinden ve geçmişte Tekiş b. Alparslan'ın memlûkü olan Gündoğdu gizlice Kadir Han'a mektuplar gönderip, onu Horasan'a bir sefer düzenlemek üzerine teşvik ediyordu.⁴²⁴ Nihayetinde Kadir Han Cıbrıl harekete geçti ve Emîr Gündoğdu da Sencer'in yanından ayrılarak ona katıldı. Her ne kadar bu ikili aralarında ahit yapsa da durumları değiştiren en önemli olay, Sencer'in Kadir Han Cıbrıl'ı yakalayıp öldürmesi oldu (2 Şâban 495/22 Mayıs 1102).⁴²⁵ İbnü'l-Esîr, Emîr Gündoğdu'nun sonraki faaliyetleri hakkında iki rivayetten bahsetmektedir. İlki, Gündoğdu, Kadir Han ile birlikte esir edildi. Devamında ise Kadir Han'ın öldürüldüğü haberini aldıktan sonra canını kurtarmak için bir kanala girip kaçmaya çalıştı. Nihayetinde üç yüz süvarisi ile birlikte Gazne'ye ulaştı. İkincisi ise, Sencer, Kadir Han'ı esir ettikten sonra Tirmiz'i kuşattı. O vakitte Tirmiz'de bulunan Gündoğdu, Sencer'den eman diledi ve şehri ona teslim etti. Sencer'in de onu ülkesinden kovması ile Gazne'ye gitti. Sultan Alau'd-Devle Mesûd, Gündoğdu'yu güzel karşıladı ve önemli bir mevkiye getirdi.⁴²⁶ Bu sıralarda Sultan Alau'd-Devle Mesûd, devlete isyan eden Gazne'ye kırk fersah uzaklıktaki Sarp Otan Dağları'nda yaşayan bir kavim üzerine sefer düzenlemeye karar verdi. Gazneli askerleri yaşanan mücadelelerde muvaffak olamadı ancak Gündoğdu yalnız

⁴²¹ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 106; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 49; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 143. Ayrıca bkz. Iqbal, "Fresh Light on The Ghaznavids", s. 204.

⁴²² Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 106; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 49.

⁴²³ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 323-324. Ayrıca bkz. Bosworth, "Ghûrids", II, s. 1100; Öntürk, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, s. 61.

⁴²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 283; el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 235. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 83-84.

⁴²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 284; el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 235. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 84; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, s. 273.

⁴²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 284.

başına ileri atılıp zafer kazandı. Elde ettiği ganimetleri de Sultan Alau'd-Devle Mesûd'a gönderdiyse de, Sultan tarafından kabul edilmedi ve kendisine bağışlandı. Bu durum askerler arasında huzursuzluk çıkardı ve Sultan'a onun herhangi bir yeri ele geçirmesinden endişe duyduklarını söylediler. Sultan'ın da onlara hak vermesi ile Gündoğdu'nun bertaraf edilmesi hususunda istişare ettiler. Çıkan sonuçta, Gündoğdu bir kaleye vali tayin edilecek ve orada tevkif edilecekti. Bu düsturda plan işletilmeye çalışıldıysa da, Gündoğdu bu durumu fark etti ve yoluna malını mülkünü yakarak devam etti. Herat yakınlarına kadar varmış bulunan Gündoğdu orada öldü.⁴²⁷ Bunlardan başka Sultan Alau'd-Devle Mesûd, Gazneli Devleti için büyük bir önem arz eden Hindistan üzerine de bazı tasarruflarda bulundu. İlk olarak oğlu Şîrzâd'ı Hindistan Valisi olarak atadı. Ona yardımcı olarak da Ebû Nasr Farsî'yi⁴²⁸ görevlendirdi.⁴²⁹ Sultan Alau'd-Devle Mesûd'un Hindistan seferleri ile ilgili Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Kanavc üzerine bir saldırıdan bahsetmektedir. Ona göre Kanavc, Hint topraklarının başkenti, yerliler için ise çok kıymetli bir yer olarak görülmekteydi. Sultan, Türklerden ve diğer milletlerden topladığı bir ordu ile söz konusu yere sefere çıktı. Bu seferde Hint Racası Mulhi ele geçirilip ayaklarına zincir, boynuna tasma takılmak sureti ile Gazne'ye götürüldü.⁴³⁰ Bundan başka Cûzcânî'nin de bahsettiği bir sefer mevcuttur. Buna göre, Sultan Alau'd-Devle Mesûd'un hâcibi Toğantegin, Gang Suyu'ndan geçip Hindistan'ın içlerine doğru saldırıya geçti. Cûzcânî'nin bu anlatımında vurguladığı yer, Sulan Mahmûd'dan başka hiçbir ordunun Hâcib Toğantegin'in gittiği yerlere ulaşamadığıdır.⁴³¹ Firişte, Cûzcânî'ye ek olarak, Toğantegin'in Lahor valiliğine atandığını, pek çok zengin şehri ve tapınağı zenginlikleri ile ele geçirdiğini ve zaferle Lahor'a döndüğünü belirtmektedir.⁴³² Hashmi, bu seferin amacının Sultan Alau'd-Devle

⁴²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 284-285. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 84.

⁴²⁸ Ebû Nasr Farsî, Gazneli Devleti'nde bir memur, kumandan ve şairdi. Onun soyu, doğum ve ölüm tarihi belirsiz olmakla birlikte, ailesinin geçmişte Lahor'a yerleştiği ve Gazneli Devleti'ne hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Ebû Nasr Farsî, Sultan Alau'd-devle Mesûd tarafından Hindistan Valisi olan Şîrzad'ın yardımcılığına atandı. Görevlerini başarılı bir şekilde idare ederken, Sultan Alau'd-devle Mesûd'un gözünden düştü ve Sultan Arslanşah devrinde öldü (509-511/1116-1117). Mirzâ Muhammad, "Mas'ûd-i-Sa'd-i-Salmân", s. 733-739; Iqbal Husain, *The Early Persian Poets of India*, s. 37-38; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 67-68; aynı müellif, "Abû Nasr Fârsî", *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1985, s. 350-351.

⁴²⁹ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 106; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 49; Mirzâ Muhammad, "Mas'ûd-i-Sa'd-i-Salmân", s. 722; Iqbal Husain, *The Early Persian Poets of India*, s. 37; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 90.

⁴³⁰ Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 526; Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 134.

⁴³¹ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 107; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 49.

⁴³² Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 143.

Mesûd'un Kanavc'dan geri çekilmesinden sonra, yeni Raca'nın inatçı bir tavır sergilemesi ve Hâcib'i onu cezalandırmak için göndermesi olarak zikretmektedir.⁴³³

Sultan Mesûd, haya ve keremde çok ileriye gitmiş, ahlâklı, adaletli, ve insaflı bir hükümdar idi. Devrinde ona Mes'ûd-i Kerîm denirdi.⁴³⁴ Sultan bundan başka, Alau'd-Devle⁴³⁵, Celâlu'd-Dîn⁴³⁶, Celâ-lu'd-Devle,⁴³⁷ Alâu'd-Dîn⁴³⁸, es-Sultânu'l-Adil Mevlâ's-Selâtîn Nizâmu'd-Dîn⁴³⁹ ve es-Sultanu'l-A'zam Meliku'l-İslâm⁴⁴⁰ lakaplarına da sahipti.⁴⁴¹ Sultan'ın devrinin halifesi el-Müstazhir-billâh b. el-Muktedî idi.⁴⁴² On altı yıl hükümdarlık yaptı ve Şevval 508/Mart 1115'de öldü.⁴⁴³

Cûzcânî, Sultan Alau'd-devle Mesûd'un çocuklarını şu şekilde sıralamaktadır:

“Muhammed, Şirzâd, Melik Arslan, Ferruhzâd, Ali, Behram Şah, Melik Çehr, Melik-Zâd, Mahmûd, Sultan Melik ve Cemşid Melik.”⁴⁴⁴

Bunlardan üçü, Şirzâd, Arslan ve Behram Şah ileride Gazne Sultan'ı oldu.

3.1.2. Sultan İbrahim'in Kızları

3.1.2.1. Sultan'ın Kızlarından Birinin İmâm Abdu'l-hâlık-i Cûzcânî ile Evlenmesi

Sultan İbrahim'in çocuklarının izdivaçları, yalnızca ailevi bir mahiyet taşımamakla birlikte, aynı zamanda dönemin siyasal ve toplumsal dinamiklerini yansıtan olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Sultan İbrahim'in de bu hususlara olan yaklaşımları ve izlediği yöntemleri, hanedan içerisinde işleyen siyasetin kavranmasına yardımcı olmaktadır.

Böylelikle, yukarıda bahsi geçen hususla ilgili Cûzcânî, Sultan İbrahim'in kızları ile ilgili olarak her birinin büyük seyyidlerle ve meşhur âlimlerle evlendirildiğini zikretmektedir.

⁴³³ Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 136.

⁴³⁴ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 106; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 48-49; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 63.

⁴³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, X, s. 284; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 321.

⁴³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, X, s. 151; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 33.

⁴³⁷ Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 161.

⁴³⁸ Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 55.

⁴³⁹ Stanley Lane Poole, “The Coins of The Muhammadan Dynasties in The British Museum”, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, (Ed. Reginald Stuart Poole), Vol. II, British Museum, London, 1876, s. 174.

⁴⁴⁰ Poole, “The Coins of The Muhammadan Dynasties in The British Museum”, II, s. 175.

⁴⁴¹ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 127.

⁴⁴² Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 106; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 48; el-Kalkaşendî, *Halîfelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, s. 189.

⁴⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, X, s. 401; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 107; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 49; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 321; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 63; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 161; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 33; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 144.

⁴⁴⁴ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 107; Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 135.

Öyle ki, bu kızlardan biri, Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî'nin üçüncü ceddinin hanımı idi.⁴⁴⁵ Esasında Cûzcân'lı olan müellifin ailesi, büyük dedeleri Abdu'l-hâlık-i Cûzcânî'nin Gazne'ye gelip yerleşmesinden sonra bir daha Cûzcân'a dönmemişlerse de lâkaplarını muhafaza etmişlerdir. Abdu'l-hâlık-i Cûzcânî'nin Gazne'ye gelme sebebi ise, Sultan İbrahim'in kırk kızından biri ile evlenmekti.⁴⁴⁶ Cûzcânî, bu evliliği ve gerçekleşen olayı şu şekilde zikretmektedir:

“Tâhir-i Âbâd-ı Gaznî'nin de vefat etmiş olan İmâm Abdu'l-hâlık-i Cûzcânî, Cûzcân'da bir rüya gördü. Bu rüyada gâibden bir ses ona ‘Hemen kalkıp Gazne'ye git ve evlen.’ Uyanınca bu uykusunun şeytanın işi olabileceğini düşünerek şüpheye düştü. Ancak üç gün üç defa sürekli bu rüyayı gördü. Bunun üzerine o rüyanın etkisiyle Gazne'ye geldi. O kızlardan biri ile evlendi.”⁴⁴⁷

İmâm Abdu'l-hâlık-i Cûzcânî'nin bu melikeden İbrahim adında bir oğlu oldu. Buradan yola çıkarak İbrahim, Mevlânâ Minhâcî'd-dîn Osman'ın babası idi. Mevlânâ Minhâcî'd-dîn Osman ise, Mevlânâ Sirâcî'd-dîn-i Ucûbetü'z-zamân'ın babası olup, o da, Tabakât-ı Nâsirî'nin müellifi Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî'nin babası idi.⁴⁴⁸ Böylelikle, Gazne Hanedanı ile Cûzcânî ailesi, evlilik yolu ile akrabalık tesis etmiş oldu.⁴⁴⁹

Sultan İbrahim'in kızlarının, büyük seyyidlerle ve meşhur âlimlerle evlendirildiği bilgisini destekleyen İmâm Abdu'l-hâlık-i Cûzcânî anekdotu dışında, Sultan'ın kızları ile ilgili başka bir kayıt, Alparslan oğlu Arslanşah ile yapılan evlilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1.2.2. Sultan'ın Kızlarından Bir Diğerrinin Arslanşah b. Alparslan ile Evlenmesi

Sultan İbrahim, evlilik müessesini, devletler arası iyi ilişkiler kurmak ve yürütmek açısından oldukça faal bir şekilde kullanmıştır. Buna örnek, oğulları Mesûd ve Nasr'ın izdivaçları olarak görülmektedir. Sultan'ın, çocukları bağlamında siyasî evliliklerde yalnızca gelin almakla kalmayıp, kız verdiği de kaynaklara yansımaktadır. Bu durum şu şekilde gerçekleşmiştir. Çağrı Bey, Gazneli Devleti ile imzalanan barış antlaşması sonrası 452/1060

⁴⁴⁵ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 104; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 47.

⁴⁴⁶ M. Fuad Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, (Hzl. Yahya Kemal Taştan), Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 263.

⁴⁴⁷ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 104; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 47.

⁴⁴⁸ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 104-105; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 47; Köprülü, *Tarih Araştırmaları I*, s. 263.

⁴⁴⁹ Khaliq Ahmad Nizami, *On History and Historians of Medieval India*, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1983, s. 76.

yılında öldü.⁴⁵⁰ Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in de 8 Ramazan 455/4 Eylül 1063 tarihinde ölmesi üzerine⁴⁵¹ boşalan tahta, Çağrı Bey'in oğlu Alparslan geçti (7 Cemâziyelevvel 456/27 Nisan 1064).⁴⁵² Gazneli-Selçuklu ilişkileri, bu yeni hükümdar döneminde de barışçıl bir şekilde devam etti. Zira o, tahta çıktığında mevcut antlaşmanın devamını dilediğinden Gazne'ye elçiler gönderdi.⁴⁵³ Sultan İbrahim'in de aynı tutumda olması ile iyi ilişkilerin seyri korundu. İki hanedan arasındaki bağı daha da güçlendirmek amacıyla, Sultan Alparslan'ın oğlu Arslanşah ile Sultan İbrahim'in kızı evlendirildi (456/1064).⁴⁵⁴ Böylece geliştirilen iyi ilişkiler sayesinde Selçuklular tarafından Gazneli topraklarına karşı Sultan Alparslan döneminde herhangi bir saldırıda bulunulmadı.

3.2. Sultan İbrahim'in Vezirleri

Hükümdardan sonra devletin en önemli şahsiyeti vezir idi. Gazneliler de vezirler, evvelinde devletin çeşitli kurumlarında çalışmış eğitimli kimselerdi. Bu bağlamda Gazneliler de vezirlik görevini genellikle İran asıllı kimseler üstlenmiştir. Zira bu kişiler okuma-yazma ve idarî işlerde daha mahir oldukları için tercih edilmekteydi. Ayrıca, Gazneliler de vezirlik için seçilecek kimsenin nesebi de dikkate alınırdı.⁴⁵⁵

Sultan İbrahim'in hükümdarlığı dönemine ilişkin devlet teşkilatına dair çok az bilgi bulunmaktadır. Bununla birlikte, kaynaklarda yer alan bilgiler ışığında bazı vezirlerin adları tespit edilmekte ve biyografileri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

⁴⁵⁰ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 26; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 231; Sevim, "Çağrı Bey", XIII, s. 185.

⁴⁵¹ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, s. 83; Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 87; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 20; er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, s. 110; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 121; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 41; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 228; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, s. 107; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 10; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 203; el-Kalkaşendî, *Halifelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, s. 176-177; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, s. 21; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 87.

⁴⁵² Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, s. 89; Nîşâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 87; er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr*, s. 114; Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, Vol. III, s. 230; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, s. 88.

⁴⁵³ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 133; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 77.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 52; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 203. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 55; Hashmî, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 221; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 84; Kaçın, *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*, s. 136-137.

⁴⁵⁵ M. Hanefî Palabıyık, "Gazneliler Devleti'nde Teşkilat ve Kültür", *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, C. III, S. XLV, 2002, s. 36.

3.2.1. Ebû Bekir b. Ebî Sâlih

Sultan İbrahim dönemi vezirlerinden ilki, Ebû Bekir b. Ebî Sâlih olarak kaynaklarda zikredilmektedir. Ebû Bekir b. Ebî Sâlih, Ferruhzâd'ın ikinci ve son, Sultan İbrahim'in ise ilk veziri idi.⁴⁵⁶ Onun geçmişine bakılacak olursa, ilk olarak Lahor Valisi'nin vekili olarak görülmektedir. Zira Fâkih Sâlihi, Lahor Valisi olduktan sonra kendisine vekil olarak Ebû Bekir b. Ebî Sâlih'i atamıştı.⁴⁵⁷ Devam eden süreçte, Ebû Bekir b. Ebî Sâlih, Lahor Valisi oldu. Ancak, bu periyotta (435-446/1044-1055)⁴⁵⁸ ne Fâkih Sâlihi'nin akıbeti, ne de Ebû Bekir b. Ebî Sâlih'in ne zaman Lahor Valisi olduğu ile ilgili herhangi bir şey bilinmemektedir. Hashmi, muhtemelen onun Lahor'da ne kadar süre kaldığı ile ilgili bilgi sahibi olunabilecek Hândmîr'in aktarımlarını yanlış olarak addetmektedir. Zira, Hândmîr'in ifade ettiğine göre, Ebû Bekir b. Ebî Sâlih'in, Lahor'daki faaliyetleri otuz yıl sürmüştü. Hashmi, kendi görüşünün gerekçesini ise, Fâkih Sâlihi'nin Lahor Valisi olarak atandığı yılın (433/1044) onun ölüm tarihi olarak kabul edilmesi durumunda dahi, Ebû Bekir b. Ebî Sâlih'in Gazne'ye vezir olarak geldiği (446/1055) tarih ile arasının on iki yıl olduğunu belirterek göstermektedir.⁴⁵⁹

Ebû Bekir b. Ebî Sâlih'in Gazneli Devleti'ne vezir olarak atanması ise şu şekilde gerçekleşti. Ferruhzâd, hükümdarlığındaki ilk veziri Hasan b. Mehran'ı, iki yıllık görev süresi sonrası azledip, hapse attırmıştı. Devamında yerine, Lahor Valisi Ebû Bekir b. Ebî Sâlih'i, Gazne'ye çağırarak vezir olarak tayin etti (446/1055). Yeni vezir, uzun bir müddet devam ettirdiği eski görevi sayesinde, askerî ve idarî yönden tecrübeli bir devlet adamı haline gelmişti. İlâveten, bu süreçte kamu hizmetleri ve hayır işlerinde de etkin rol almıştı. Bu vasıflara sahip Ebû Bekir b. Ebî Sâlih, Ferruhzâd'ın hükümdarlığının sonuna kadar vezirliğine devam etti.⁴⁶⁰

Sultan İbrahim'in tahta çıkmasından sonra, Ebû Bekir b. Ebî Sâlih'in görevinde herhangi bir değişiklik olmadı ve vazifesine devam etti. Ancak o, hala görevinin başında iken, nüfuzundan rahatsız olan Türk kumandanları ve saray muhafızları tarafından öldürüldü. Bu olayın ne zaman gerçekleştiği hususunda kesin bir tarih bilinmezken, Sultan İbrahim'in hükümdarlığının ilk yıllarında olabileceği düşünülmektedir. Bosworth, Ebû Bekir b. Ebî

⁴⁵⁶ Clifford Edmund Bosworth, "Abû Bakr b. Abî Sâleh", *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1985, s. 261.

⁴⁵⁷ Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 81; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 30-31.

⁴⁵⁸ Bu zaman dilimleri, Fâkih Sâlihi'nin Lahor Valisi olarak atandığı tahmin edilen tarih ile (435/1044), Ebû Bekir b. Ebî Sâlih'in vezir olarak atandığı tarihi (446/1055) göstermektedir. Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 81; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 31; aynı müellif, "Abû Bakr b. Abî Sâleh", I, s. 261.

⁴⁵⁹ Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 114.

⁴⁶⁰ Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 111-112; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 48; aynı müellif, "Abû Bakr b. Abî Sâleh", I, s. 261.

Sâlih'in ölümüne Sultan İbrahim'in göz yummuş olabileceğini ifade etmektedir. Zira Bosworth'e göre, henüz tahta çıkmış olan ve ona bunu sağlayan ordu kumandanlarına kendisini hala bağımlı hisseden Sultan, onlara karşı vezirini korumanın olanaksız olacağını düşünmüş olabilir.⁴⁶¹

3.2.2. Ebû Sehl Hocendî

Sultan İbrahim, ilk veziri Ebû Bekir b. Ebî Sâlih'in öldürülmesinden sonra, hükümdarlığındaki ikinci veziri olarak Ebû Sehl Hocendî'yi tayin etti. Ebû Sehl Hocendî'nin geçmişi ile ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak elde olan bilgilere göre, Sultan Mesûd'un saltanatında debîr, Sultan Ferruhzâd'ın hükümdarlığında ise o zamana kadar mensubu olduğu devlet kurumlarından, Dîvân-ı Risâlet'in başına geçtiği görülmektedir.⁴⁶² Bahsi geçen dîvân, devletin iç ve dış, yani bütün yazışmalarını hazırlamak ve idare etmekle yükümdü bir kurumdur. Başındakilere ise, Sâhib-i Dîvân-ı Risâlet denmekteydi. Bizzat Ebu'l-Fazl Beyhakî'nin görev yapmış olduğu bu kurum, yine onun tabirine göre Gazneli Devleti'nin dört büyük dîvânından birisi olarak görülmekteydi.⁴⁶³ Bu kurumun kendine has kuralları vardır ve bunlar sayesinde Ebû Sehl Hocendî hakkında fikir sahibi olunabilmektedir. Örnek olarak, Sâhib-i Dîvân-ı Risâlet'lerin ekseriyeti İran asıllı olmakla birlikte aynı yerde yetişmiş olmalıydılar.⁴⁶⁴ En önemlisi ise, kişinin o zamana kadar edindiği tecrübenin seviyesi idi. Buna misal, Sâhib-i Dîvân-ı Risâlet Ebû Nasr Muşkân'ın ölümü sonrası yerine Debîr Beyhakî atanmak istenmiş, ancak o sıralarda kırk beş yaşlarında olması, genç olarak addedilmesine ve görevin Ebû Sehl Zuzenî'ye⁴⁶⁵ verilmesine yol açmıştır.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 112; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 71; aynı müellif, "Abû Bakr b. Abî Sâleh", I, s. 261.

⁴⁶² Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 122; Clifford Edmund Bosworth, "Abû Sahl Kojandi", *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1985, s. 370.

⁴⁶³ Nuhoglu, *Beyhaki Tarihi'ne göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, s. 246.

⁴⁶⁴ Bununla ilgili olan anlatı için bkz. Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 254-255.

⁴⁶⁵ Ebû Sehl Zuzenî, sırasıyla Sultan Mahmûd, Sultan Mesûd ve Sultan Mevdûd zamanlarında bürokratik görevler üstlenerek Gazneliler'e hizmet etti. Sultan Mahmûd'un ölümü sonrası, Emîr Mesûd'un yanına gitti ve çokça değer gördü. Mesûd'un Sultan olması ile gücünü daha da artırdı ve devamında ordunun başına getirildi. Ancak, devlet içerisinde entrikalarla meşgul oldu ve Ebû Nasr Muşkân, Vezir Hasenek, Hârezmşâh Altuntaş gibi kimselerin aleyhinde faaliyetlerde bulundu. Emîr Muhammed'in taht kavgası sırasında askerler ve ileri gelenlere dağıttığı mal ve mülkleri geri alması üzerine nefret edilen birisi haline geldi. Dandanakan Savaşı sonrası gelişen olaylar ile birlikte tahta geçen Sultan Mevdûd'un hizmetine girdi ve muhtemelen 440-450/1050-1059 yılları arasında öldü. Daha detaylı bilgi için bkz. Gholâm-Hosayn Yüsofi, "Abû Sahl Zūzanî", *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1985, s. 373-374.

⁴⁶⁶ Nuhoglu, *Beyhaki Tarihi'ne göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, s. 251.

Yukarıda verilen bilgilere ek olarak, Ebû Sehl Hocendî'nin, Sâhib-i Dîvân-ı Risâlet görevini yaptığı tam olarak belli değildir. Zira Hashmi, Beyhakî'yi kaynak göstererek, Ebû Sehl Hocendî'nin Ferruhzâd dönemindeki yazışmalar ile ilgilenen kurumun başına geçtiğini belirtmektedir.⁴⁶⁷ Ancak, Târîh-i Behakî'de, Gazne Sâhib-i Berîd'i Ebû'l-Kâsım Nûkî'nin oğlu Ebû Bekr'in, Sultan Ferruhzâd zamanında Dîvân-ı Risâlet makamına oturduğu aktarılmaktadır (451/1060).⁴⁶⁸ Bosworth ise, eserin farklı nüshalarında bu konuyla ilgili, çevirmenlerin çeşitli yorumlamalarını kendi tercümesindeki açıklamalar kısmında ele almıştır. O, nüshalardaki farklılıkları belirttikten sonra, vezirler üzerine yazılmış olan Akîlî'nin Âsârü'l-Vüzerâ eserini kaynak göstererek, Ebû Sehl Hocendî ya da Coneydî'nin, Sultan Ferruhzâd'ın hükümdarlığından sonra kardeşi Sultan İbrahim döneminde vezirlik yaptığını belirtmektedir.⁴⁶⁹

Ebû Sehl Hocendî ile ilgili son olarak, vezirliğini Sultan İbrahim'in gözünden düşmesi sonucu kaybettiği ve ardından tutuklanarak kör edildiği bilinmektedir. Buna ek olarak, hangi gerekçe ile gözden düştüğü ve bu olayların ne zaman gerçekleştiği belirsizliğini korumaktadır.⁴⁷⁰

Diğer vezirler hususunda ise Hashmi, haklarında bilgi vermese de sıralı olarak Mesûd Rahji ve Bihrûz b. Ahmed isimlerini vererek Sultan İbrahim'in vezirleri olduklarını belirtmektedir.⁴⁷¹

3.2.3. Bihrûz b. Ahmed - Muhammed b. Bihrûz

Iqbal, Ebû'l Ferec Rûnî'nin şiirlerinde bahsettiği saray ve devlet adamlarını incelediği eserinde, Bihrûz b. Ahmed'in, Sultan İbrahim'in meşhur vezirlerinden biri olduğunu, cömertliği ile büyük saygınlık kazandığını ve Sultan'ın sarayının ünlü bir mensubu olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Bihrûz'un oğlu Muhammed'in, Sultan İbrahim'in büyük güvenini kazandığını da eklemektedir.⁴⁷² Bosworth, Bihrûz b. Ahmed ile oğlu Muhammed'in vezirliği hususundaki belirsizliğini ele alarak bazı çıkarımlarda bulunmaktadır. Onun aktardıklarına göre, vezirler üzerine Kirmânî, Akîlî ve Hândmîr'in yazmış olduğu eserlerde dördüncü bir vezire rastlanmamaktadır. Ancak, bu zatlar hakkında Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Osman Muhtârî ve Senâ'î tarafından şiirler yazılmıştır. Öyle ki bu şiirlerden Muhammed b. Bihrûz'un ünvanının Nizâmü'l-Mülk olduğu anlaşılmaktadır. Ek olarak, Avfî'nin Cevâmî'u'l-Hikâyât adlı eserinde,

⁴⁶⁷ Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 122.

⁴⁶⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 254-255.

⁴⁶⁹ Beyhaqî, *The History of Beyhaqî*, III, s. 114.

⁴⁷⁰ Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 82; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 122; Bosworth, "Abû Sahl Kojandî", I, s. 370.

⁴⁷¹ Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 122.

⁴⁷² Iqbal Husain, *The Early Persian Poets of India (A. H. 421-670)*, Patna University Press, Patna, 1937, s. 41-42.

Hâce Bihrûz b. Muhammed'in vezir olacağının bir rüya ile kendisine haber verildiği zikredilmektedir. Muhammed b. Bihrûz'un ne zaman vezir olduğu ve ne kadar süre yaptığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmasa da, muhtemelen Sultan İbrahim'in ilk on dokuz yılında, yani Abdülhamid b. Ahmed b. Abdülsamed Şîrâzî henüz vezir olarak atanmadan önce olması gerektiği düşünülmektedir.⁴⁷³

3.2.4. Abdülhamid b. Ahmed b. Abdülsamed Şîrâzî

Sultan İbrahim'in son veziri, Abdülhamid b. Ahmed b. Abdülsamed Şîrâzî oldu. O, Gazneli Devleti'ne hizmet etme geleneği olan bir aileye mensuptu. Ailenin kökleri Şîraz'dan gelmekte olup, soylarının Abbâsîler'e dayandığı, Abdülhamid b. Ahmed b. Abdülsamed Şîrâzî'yi öven şiirlerde söylenmektedir.⁴⁷⁴ Ailesine gelinecek olursa, babası Ahmed Şîrâzî'nin, Sultan Mesûd ve Sultan Mevdûd dönemlerinde vezirlik yaptığı bilinmektedir. Ahmed Şîrâzî'nin babası Ebû Tâhir ise, Sâ mânî Devleti'nde nesebi gulâm olan bir kumandanın yanında bürokratik yapmıştı. Yani, Abdülhamid b. Ahmed b. Abdülsamed Şîrâzî'nin ailesinde kuşaklardır süre gelen idari yapı, onun yönetici cihetinden gelişmesine imkân sağlamış olmalıdır.⁴⁷⁵

Abdülhamid b. Ahmed b. Abdülsamed Şîrâzî, Sultan İbrahim'in en meşhur veziri idi. Zira, adaletin dağıtılması, zulüm ile haksızlıkların ortadan kaldırılması ve dinin arındırılmasındaki muvaffakiyetleri, babasını geride bıraktığı ile ilgili methiyelere nâil olmasını sağladı. İlâveten, halkın faydalanması için hizmet verecek birkaç yapının inşası da ona atfedildi. Döneminde, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, kendisine, Sultan İbrahim ile aralarını bulması için şiirler yazdı. Bundan başka, Seyyid Hasan ve Ebû-l Ferec Rûnî, Abdülhamid b. Ahmed b. Abdülsamed Şîrâzî'nin başarılarını öven şiirler kaleme aldı.⁴⁷⁶

Sultan İbrahim'in hükümdarlığının sonuna kadar vezirliğine devam eden Abdülhamid b. Ahmed b. Abdülsamed Şîrâzî'nin vazife devriyesi yirmi iki yıl idi (470-492/1078-1099). Onun Gazneli Devleti'ndeki vezirliği Sultan İbrahim ile sona ermedi. Bilakis, Sultan III. Mesûd'un da on altı yıl vezirliğini yaptı (508/1115). Devamında, Sultan III. Mesûd'un ölümü

⁴⁷³ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 72-73.

⁴⁷⁴ Iqbal Husain, *The Early Persian Poets of India*, s. 41; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 72; aynı müellif, "Abd-al-Hamid b. Ahmad b. Abd-al-Samad Şîrâzî", *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1985, s. 110.

⁴⁷⁵ Clifford Edmund Bosworth, "Ahmad Şîrâzî", *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1985, s. 660.

⁴⁷⁶ Iqbal Husain, *The Early Persian Poets of India*, s. 41; Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 82; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 122; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 72.

ile taht kavgaları meydana geldi ve muvaffak olan taraf Behram Şah oldu (509/1116).⁴⁷⁷ Abdülhamid b. Ahmed b. Abdülsamed Şirâzî, onun hükümdarlığının ilk yıllarında, muhtemelen önceki sultan Arslanşah'a yakın, yahut destekçisi olduğu gerekçesi ile öldürüldü (512/1118).⁴⁷⁸ Onun vezirliği zamanındaki faaliyetleri dışında Gazneli Devleti'nde sürdürmüş olduğu neredeyse kırk yıllık vezirliği, öneme haiz bir kişi olarak addedilmesinde önemli belirteçler olarak görülmektedir.

3.3. Sultan İbrahim Dönemi Şairler

Gazneli Devleti'nde resmî dil Arapça iken edebî dil Farsça idi.⁴⁷⁹ Gazneliler, hükmettikleri topraklarda Sâmânîler'in ardılı olmaları sebebiyle onlar gibi Farsçayı himaye ettiler. Gazneli dönemi, Fars edebiyatı açısından parlak bir dönem idi. Öyle ki başkent Gazne bir edebî merkez olma özelliği kazanmış ve çeşitli bölgelerden buraya pek çok şair ve yazar yönelmiştir. Bundaki başlıca nedenlerden biri, Gazneli hükümdarlarının Farsça şiir yazan şairleri koruması idi.⁴⁸⁰ Sultan İbrahim'in de aynı şekildeki tutumu sayesinde sarayında pek çok şair hizmet etmiştir. Nizâmî Arûzî Semerkandî, bunların bazılarının isimlerine eserinde yer vermektedir.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Gerçekleşen taht kavgası ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 112; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 63-64; er-Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, s. 164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X, s. 401-404; el-Bundârî, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, s. 235-236; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 107-109; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 50-51; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, s. 167-168; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 321-322; el-Yezdî, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye*, s. 104; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, s. 72; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 63-64; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 162-166; Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 207-208; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, s. 35-36; Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 55-56; Münecçimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, s. 137-138. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 89-98; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 86-88; aynı müellif, "Behram Şah", *DİA*, C. V, TDVY, İstanbul, 1992, s. 357.

⁴⁷⁸ Hashmi, *Political, Cultural and Administrative*, s. 82; aynı müellif, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 122-123; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 71-72; aynı müellif, "Abd-al-Hamid b. Ahmad b. Abd-al-Samad Şirâzî", I, s. 110.

⁴⁷⁹ M. Hanefî Palabıyık, "Gazneliler'de İlmî Faaliyetler", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y. I, S. I, 2001, s. 47-72.

⁴⁸⁰ Ali Çavuşoğlu, *Türk İslâm Edebiyatı (Kitaplar, Türler, Devirler ve Şahsiyetler)*, Kimlik Yayınları, Kayseri, 2015, s. 35-36.

⁴⁸¹ Bkz. Nizâmî-i-Arûdî, *Chahâr Maqâla*, s. 30; Krş. Nizâmî Arûzî Semerkandî, *Çehâr Makâle*, s. 43.

3.3.1. Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân

Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, muhtemelen 438-441/1046-1049 yılları arasında Lahor'da doğdu.⁴⁸² Babası Sa'd-i Selmân, Gazneli Devleti'nde müstevfî olarak görev yaptı⁴⁸³ ve Lahor'da görev aldı. Bu durumun, onun Gazneli hizmetine girmesinde kolaylık sağladığı düşünülmektedir. Zebihullâh-i Safâ, Selmân'ın şair olarak ortaya çıkışının Sultan İbrahim'in hükümdarlığı dönemine (451-492/1059-1099) denk düştüğünü ve Gazneli sarayına da babasının tavsiyesi ile girmiş olabileceğini belirtmektedir. İlâveten Safâ, tarih olarak ise, Selmân'ın Seyfû'd-Devle Mahmûd'un hizmetine girdiği 469/1076 yılını işaret etmektedir.⁴⁸⁴ Selmân, Gazneli sultanlarına övgü dolu şiirler yazdı ve bu sayede çokça saygı gördü. Ancak, daha sonraları on dokuz yıl süren bir hapis hayatı yaşadı (480-500/1087-1106). Onun hapsedilme nedeni, maiyeti altında bulunduğu Seyfû'd-Devle Mahmûd'un babası Sultan İbrahim'in emri ile tutuklanması ve böylelikle onun beraberindekilerinde aynı akıbeti yaşaması idi. Selman, bizatihi ifadesinde yedi yılının Sû ve Dihek Kalelerinde, üç yılının da Nây Kalesi'nde geçtiğini zikretmektedir.⁴⁸⁵ Şair, mahkûmiyet halinde dahi Sultan İbrahim ve onun saray ileri gelenlerinden olan Ali Has ve oğlu Muhammed Has, Ebû Rüşd Râşid Has, vezir Bihrûz b. Ahmed ve oğlu Muhammed b. Bihrûz ve vezir Abdülhamid b. Ahmed b. Abdülsamed Şirâzî'ye güzel kasideler yazıp bağışlanmasını istedi. Nihayet Sultan'ın yakınlarından Amîdu'l-Mulk İmadudu'd-devle Ebû'l-Kâsım-i Has, Selmân için şefaatte bulundu ve muvaffak oldu.⁴⁸⁶ Serbest kalan Selmân, Sultan İbrahim'in ölümü üzerine tahta geçen Alau'd-devle Mesûd'un Hindistan Valisi olarak tayin ettiği oğlu Şirzad'ın vekili Ebû Nasr Farsî tarafından Lahor'a bağlı yerlerden biri olan Çâlender'e vali olarak atandı. Ancak o, Ebû Nasr Farsî'nin gözden düşmesi

⁴⁸² Mirzâ Muhammad, "Mas'ûd-i-Sa'd-i-Salmân", s. 701; Husain, *The Early Persian Poets of India (A. H. 421-670)*, s. 71, 76; Zebihullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 198; Jan Rypka, *History of Iranian Literature*, (Ed. Karl Jahn), D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1968, s. 196; Clinton, "Mas'ûd-i Sa'd-ı Salmân", VI, s. 783; Ateş, "Mes'ûd b. Sa'd b. Salmân", VIII, s. 141-142; Sharma, *Persian Poetry at the Indian Frontier Mas'ûd Sa'd Salmân of Lahore*, s. 19-25; Rıza Kurtuluş, "Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân", *DİA*, C. XXIX, TDVY, İstanbul, 2004, s. 352; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 113.

⁴⁸³ Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, babasının yapmış olduğu hizmeti şiirlerinde, "Bendenizin babası Sa'd b. Selmân, tam altmış yıl hizmet etti, kimi zaman etrafta vali, kimi zaman da saray ileri geleni idi" şeklinde ifade etmektedir. Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 521; Mirzâ Muhammad, "Mas'ûd-i-Sa'd-i-Salmân", s. 702; Zebihullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 198.

⁴⁸⁴ Safâ, tarih olarak ise, Selmân'ın Seyfû'd-Devle Mahmûd'un hizmetine girdiği 469/1076 yılını işaret etmektedir. Zebihullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 198.

⁴⁸⁵ Nizâmî-i-Arûdî, *Chahâr Maqâla*, s. 50; Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 521; Mirzâ Muhammad, "Mas'ûd-i-Sa'd-i-Salmân", s. 722-723. Ayrıca bkz. Zebihullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 198-199; Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 196; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 114-115.

⁴⁸⁶ Mirzâ Muhammad, "Mas'ûd-i-Sa'd-i-Salmân", s. 711, 722-723; Husain, *The Early Persian Poets of India (A. H. 421-670)*, s. 102-104; Zebihullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 199; Ateş, "Mes'ûd b. Sa'd b. Salmân", s. 142.

ve onun dostu olması hasebiyle sekiz yıl hapsolacağı Merenc Kalesi'ne gönderildi.⁴⁸⁷ Bu hapisten de önde gelenlerden birisi olan Sikketü'l-Mülûk Tâhir b. Ali b. Müşkan'ın yardımı ile 500/1106 yılında çıkan şair 515/1121⁴⁸⁸ yılında öldü.⁴⁸⁹

3.3.2. Osmân Muhtârî-yi Gaznevî

Tam adı Ebû Ömer Sirâcuddîn Osmân b. Ömer Muhtârî-yi Gaznevî olan şair, Gazneli sarayının on birinci yüzyıl sonları ile on ikinci yüzyılın ilk yarısındaki önemli şairlerindendir. Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Muhtârî hakkında Devletşah, onun Gazne'de doğduğunu, Şeyh Senâî'nin akrabası olduğunu ve Sultan İbrahim döneminde Gazne'de yaşadığını zikretmektedir.⁴⁹⁰ Araştırmacılar, onun 467-468/1074-1076 yılları arasında doğduğunu ifade etmektedirler.⁴⁹¹ Şair, adını başlarda “Osman” olarak yazmışsa da sonralarında “Muhtârî” mahlasını kullanmıştır. Bu adı, hakkında kaside yazdığı Ebû Nasr Muhammed Müstevfî'nin kendisine vermiş olduğu “Muharü's-şuarâ” ünvanından almış olması muhtemeldir.⁴⁹² Muhtârî, yirmili yaşlarında Sultan İbrahim'in sarayına şair olarak girdi ve “seyyidü's-selâtin” dediği hükümdar hakkında kasideler yazdı.⁴⁹³ Ancak Mesiami, her ne kadar şairin Sultan İbrahim döneminde doğduğunu söylese de, divanında onun hakkında şiirler kaleme almadığını belirtmektedir. İlaveten Mesiami, şairin ilk şiirlerini 490-492/1097-1100 yılları arasında Sultan İbrahim'in oğlu Alau'd-Devle Mesûd'a atfetmiş olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹⁴ Sultan İbrahim'in ölümü sonrası Muhtârî, tahta geçen Alau'd-Devle Mesûd'un şairlere değer vermemesi üzerine kariyerine başladığı Gazne Sarayı'nda tutunamayarak Kusdar'a gitti. Orada Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân ve şehir hâkimi Muhammed b. Hâtib için kasideler söyledi. Devamında Belh'e giden şair, şehrin ileri gelenlerine kasideler yazıp, Sîstan hâkimi Nasr b. Halef'e

⁴⁸⁷ Mirzâ Muhammad, “Mas'ûd-i Sa'd-i Salmân”, s. 722, 733-739; Husain, *The Early Persian Poets of India (A. H. 421-670)*, s. 105-108; Zebîhullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 199; Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 196; Clinton, “Mas'ûd-i Sa'd-i Salmân”, s. 783; Ateş, “Mes'ûd b. Sa'd b. Salmân”, s. 142; Sharma, *Mas'ûd Sa'd Salmân of Lahore*, s. 24; Kurtuluş, “Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân”, s. 352; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 115.

⁴⁸⁸ Elliot, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın ölümü ile ilgili 520/1126 ve 525/1131 yıllarını vermektedir. Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 518.

⁴⁸⁹ Nizâmî-i Arûdî, *Chahâr Maqâla*, s. 51; Zebîhullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 199; Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 196; Ateş, “Mes'ûd b. Sa'd b. Salmân”, s. 142; Sharma, *Mas'ûd Sa'd Salmân of Lahore*, s. 25; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 116-117.

⁴⁹⁰ Devletşah *Devletşah Tezkiresi*, I, s. 137; Julie S. Meisami, “Mukhtârî”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. VII, E. J. Brill, Leiden, 1993, s. 535; Mürsel Öztürk, “Muhtârî”, *DİA*, C. XXXI, TDVY, İstanbul, 2020, s. 56; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 121; C. M. Çekici, “Gazneliler Sarayına Mensup Şair Ömer Osman Muhtârî-yi Gaznevî”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. IX, S. IV, 2022, s. 1606.

⁴⁹¹ Meisami, “Mukhtârî”, VII, 1993, s. 535; Mürsel Öztürk, “Muhtârî”, s. 56.

⁴⁹² Zebîhullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 200; Meisami, “Mukhtârî”, VII, s. 535; Öztürk, “Muhtârî”, s. 56.

⁴⁹³ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, I, s. 137; Öztürk, “Muhtârî”, s. 56; Çekici, “Gazneliler Sarayına Mensup Şair Ömer Osman Muhtârî-yi Gaznevî”, s. 1607.

⁴⁹⁴ Meisami, “Mukhtârî”, VII, s. 535.

kasideler gönderdi.⁴⁹⁵ Buradan da üç yıl kaldığı Kirman'a giden Muhtârî, Selçuklu hükümdarlarını metheden kasideler söyledi. Bu sıralarda o, Alau'd-Devle Mesûd'un Hindistan'daki başarılarını öven bir fetihnâme kaleme aldı ve geri dönmek için Sultan'a gönderdi. Kabul görmeyen bu arzu, ancak Alau'd-Devle Mesûd'un ölümü ile gerçekleşebildi. Şair, Sultan Arslanşah tarafından iyi karşılanırsa da 511/1117'de Behramşah'ın tahta çıkması ile gözden düştü. Böylece en son durağı olacak Horasan'a geçti ve muhtemelen burada 513-515/1118-1121 yılları arasında öldü. Muhtârî, şairliği süresince Hünernâme-i Yemînî ve Şehriyârname adında iki adet eser kaleme aldı.⁴⁹⁶

3.3.3. Ebû Hanîfe-yi İskâfî

Gazne Sarayı'ndaki şairler arasında anılan bir diğer isim ise Ebû Hanîfe-yi İskâfî idi. Şair hakkındaki yegane bilgileri, onunla ilk defa 461/1059'da henüz gençken buluşan çağdaşı Beyhakî vermektedir. Beyhakî'nin "üstât" ve "fakih" ünvanlarını verdiği İskâfî, esasında bir din âlimi ve edebiyatçı olarak şöhretini kazanmıştı. İskâfî'nin eserleri, Sultan Ferruhzâd döneminde (444-451/1053-1059) şairlere pek değer verilmediği için Sultan İbrahim tahta çıkana kadar Gazne Sarayı'nın dikkatini çekemedi.⁴⁹⁷ Beyhakî, eserini yazarken Ebû Hanîfe-yi İskâfî'den Sultan Mahmûd'un vefatı, Emîr Muhammed'in tahta çıkması ve Sultan Mesûd'un saltanatı ele geçirmesi hakkında bir kaside yazmasını istedi. Beyhakî, devamında onun Sultan İbrahim ile ilişkisini şu şekilde zikretmektedir:

Bu zat çok güzel bir kaside yazdı. Bunu okuduğum vakit kendi kendime, "Bu adam hiçbir padişahı, bir maaş ve caize almadığı halde bu kadar güzel şiir söylerse, eğer bir padişah buna ilgi gösterse kim bilir ne kadar güzel şiirler söyleyecek." dedim, böyle bir fal açtım ve içimden böyle bir temennide bulundum. Fal gerçek oldu, bu gönülden geçen temenni hâsıl oldu. Sultan İbrahim tahta geçmeden önce, zindanda iken fakih Ebû Hanîfe'nin kendi yazısı ile birkaç kitabını görmüş, onun yazısını ve sözlerini beğenmiş ve onlardan tefeül ederek zindandan kurtulacağını keşfetmiş idi. Hakikaten tahta geçtiği vakit, Ebû Hanîfe'yi araştırdı, buldu, kendisinden bir şiir söylemesini istedi. Ebû Hanîfe bir şiir söyledi ve caize aldı. Benim falım çıktı. Sonra bir kaside daha söylemesini istedi. Yedi yıldan beri caize, lütuf ve ihsanlardan mahrum kalan diğer şairler de şiirler söylediler, caizeler ve ihsanlar aldılar. Fakat bunlar

⁴⁹⁵ Meisami, "Mukhtârî", VII, s. 535; Öztürk, "Muhtârî", s. 56; Çekici, "Gazneliler Sarayına Mensup Şair Ömer Osman Muhtârî-yi Gaznevî", s. 1608.

⁴⁹⁶ Zebîhullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 200-201; Meisami, "Mukhtârî", VII, s. 535-536; Öztürk, "Muhtârî", s. 56-57; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 121.

⁴⁹⁷ J. T. P. De Bruijn, "Eskâfî, Abû Hanîfa", *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. VIII, Mazda Publishers, California, 1998, s. 601.

arasında Ebû Hanîfe, hepsinden daha çok teveccühe mazhar oldu, fevkâlade kasideler söyledi.⁴⁹⁸

Beyhakî'nin yukarıdaki aktarımları, onun Sultan İbrahim döneminde saray şairleri arasına girdiğini göstermektedir. Şairin günümüze kadar gelen şiirleri, Sultan Mesûd ve Sultan İbrahim'i öven dört kaside, birkaç rubaî, kıt'a ve dağınık halde bulunan toplam 266 beyittir.⁴⁹⁹

3.3.4. Ebu'l-Ferec b. Mesûd-i Rûnî

Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın çağdaşı ve meslektaşı olan Ebu'l-Ferec b. Mesûd-i Rûnî, Gazneliler döneminin önde gelen şairlerinden birisi idi. Onun doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte nerede doğduğu hususunda da farklı bilgiler mevcuttur. el-Bedâûnî, onun Rûnî ismini Lahor yakınlarındaki Rûn adında bir köy ile ilişkilendirmektedir. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda yaşamış bulunan el-Bedâûnî, yukarıdaki sözlerine ilaveten söz konusu yerleşimin harabe halinde olduğunu ve hiçbir şeyin kendi zamanına gelmediğini zikretmektedir.⁵⁰⁰ Ancak bazı araştırma eserler, Rûnî'nin Nîşâbur yakınlarında bir köy olan Rûna'dan geldiğini belirtmektedirler.⁵⁰¹ Rypka ise, şairin Lahor'da doğduğunu ve ailesinin Rûna asıllı olduğunu belirterek bu ikilemi gidermektedir.⁵⁰² Burada da, Ebu'l-Ferec b. Mesûd Rûnî'nin ailesinin Lahor'a nasıl geldiği meselesi ortaya çıkmaktadır. De Brujin, bu hususu on birinci yüzyıl başlarında Gazneliler'in Pencap'taki fetihleri sonrasında bölgeye gelen Horasanlı yerleşimciler içerisinde onun soyundan kişilerin bulunması ile açıklamaktadır. Ebu'l-Ferec b. Mesûd Rûnî, şairlik kariyerine Lahor'da, Sultan İbrahim'in büyük oğlu Seyfû'd-Devle Mahmûd'un vali olması ile (469/1076-1077) onun sarayında başladı. De Brujin, şairin Seyfû'd-Devle Mahmûd ve Alau'd-Devle Mesûd'un valiliği müddetince (480-492/1087-1099) onların yanındaki konumunu sağlamlaştırdığını belirtmekle birlikte, her ne kadar Sultan İbrahim'i öven şiirler kaleme almış olsa da Gazne Sarayı'na girdiği ile ilgili herhangi bir belirti olmadığını ifade etmektedir.⁵⁰³ Ancak, onun Gazne Sarayı'nda şairliğe başladığı yahut sonrasında geçtiği ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır.⁵⁰⁴ Ebu'l-Ferec b. Mesûd-i Rûnî, şairliği ile getirdiği yeni tarz ile kendisinden sonraki şairleri de etkiledi. Öğrencisi olan Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân ile

⁴⁹⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 349-350.

⁴⁹⁹ Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 106.

⁵⁰⁰ Al-Badaonî, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 54.

⁵⁰¹ M. Siddiqi, "Abu'l-Faraj Rûnî", *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1983, s. 283; J. T. P. De Brujin, "Abu'l-Faradj b. Mas'ûd Rûnî", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. XII, E. J. Brill, Leiden, 2004, s. 21; Rıza Kurtuluş, "Rûnî", *DİA*, C. XXXV, TDVY, İstanbul, 2008, s. 245; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 108.

⁵⁰² Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 197.

⁵⁰³ De Brujin, "Abu'l-Faradj b. Mas'ûd Rûnî", XII, s. 21.

⁵⁰⁴ Rıza Kurtuluş, "Rûnî", s. 245; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 108.

dostlukları olan şair onun şiirlerinde övülmüştür. Bunların dışında Rûnî, divan işleri ile de ilgilenmişse de kendisini çekemeyenler yüzünden görevinden edildi ve zor günler yaşadı. Şair, şiirlerinde Sultan Mahmûd, Alau'd-Devle Mesûd, Seyfû'd-Devle Mahmûd ve bazı kişileri daha şiirlerinde övmektedir. Ne zaman öldüğü ise tam olarak bilinmemektedir.⁵⁰⁵

3.3.5. Senâî-yi Gaznevî

Tam adı Ebû'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî olan şair, Gazne'de doğdu. Senâî'nin doğum tarihi ile ilgili farklı fikirler mevcuttur. Bunlara göre, Bruijn 479-480/1087, Savi 464/1072), Yıldırım ise 473/1080 yılını vermektedir.⁵⁰⁶ Genel olarak bakılacak olursa, on birinci yüzyılın ikinci yarısında dünyaya gelen şair, o dönemde edebiyat ve bilim merkezleri arasında yer alan Gazne'de eğitim gördü. Arap edebiyatı, İslâm hukuku ve diğer dinî bilim dallarından eğitim alan Senâî, aynı zamanda tıp, astronomi ve felsefi alanlarda da kendisini geliştirdi.⁵⁰⁷ Bunların dışında, asıl tanınmasını sağlayacak Fars edebiyatı ve Fars şiirindeki gelişimi onun Gazne Sarayı'ndaki şairler arasına girmesini sağladı.⁵⁰⁸ Senâî, Sultan İbrahim döneminde doğup, eğitim aldıysa da onun sarayındaki şairler arasına girip girmediği belli değildir. Devletşah, Senâî'nin Sultan İbrahim'e bir kaside yetiştirmek için harekete geçtiğini ancak "Lay-har" denilen bir divanenin lafları yüzünden bundan vazgeçtiğini zikretmektedir.⁵⁰⁹ Araştırma kaynaklara bakılacak olursa Savi, onun Sultan İbrahim'i metheden şiirleri olduğunu belirtirken Safâ, Senâî'nin Divan'ında övmüş olduğu en eski sultanın Mesûd b. İbrahim olduğunu ifade etmektedir. Ek olarak Yıldırım, şairin övdüğü sultanları sıralarken Sultan İbrahim'e yer vermemektedir.⁵¹⁰ Bruijn ise, şairin 480/1087'de doğduğunu göz önünde bulundurarak edebî kariyerinin 492/1099'dan önce başlamış olamayacağını belirtmektedir.⁵¹¹ Senâî, Gazne'de dönemin sultanlarına övgü dolu şiirler yazıp onlar ile yakınlaşmak istediye de bunu başaramadı ve Alau'd-devle Mesûd'un hükümdar olmasından hemen sonra Gazne'den ayrıldı. Sonrasında sırasıyla Belh, Herat, Serahs ve Nîşâbur gibi şehirlerde ikamet etti. Tam kesin olmasa da kaynaklarda bu sıralarda Hacca gittiği ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Senâî,

⁵⁰⁵ Siddiqi, "Abu'l-Faraj Rûnî", I, s. 283-284; De Brujin, "Abu'l-Faradj b. Mas'ûd Rûnî", XII, s. 21; Rıza Kurtuluş, "Rûnî", s. 245; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 109-110.

⁵⁰⁶ J. T. P. De Brujin, "Senâî", *Encyclopaedia Iranica*, Published May. 17, 2012, <https://www.iranicaonline.org/articles/sanai-poet/>, (E. T. 8 Ekim 2025); Saime İnal Savi, "Senâî", *DİA*, TDVY, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 502; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 122.

⁵⁰⁷ Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 122.

⁵⁰⁸ Zebihullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 208; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 122-123.

⁵⁰⁹ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, I, s. 139-140.

⁵¹⁰ Zebihullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 208; Savi, "Senâî", s. 502; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 129.

⁵¹¹ De Bruijn, "Senâî", <https://www.iranicaonline.org/articles/sanai-poet/>.

bu geçen sürede methiyeci üslubunu değiştirdi ve şiirin tasavvufi yönüne eğilim gösterdi. Bu şekilde Horasan'da şöhretini artıran şair, 518-521/1124-1127 yılları arasında Gazne'ye döndü.⁵¹² Gerçekleşen bu olayın nedeni tam olarak bilinmese de Bruijn, onun Sultan Behram Şah tarafından davet edildiğini ifade etmektedir.⁵¹³ Gazne'ye dönen Senâî, tasavvufi şiirlerine devam edip Hadikatü'l-hakika adlı eserini tamamlamaya çalıştı. Şairin bundan başka eseri olarak, Seyru'l-'ibâd ile'l-me'âd, Tarîku't-tahkîk, Kârname-yi Belh, 'İşknâme, 'Aklnâme, Tahrîmetu'l-kalem ve yirmi bin civarında beyitten oluşan Dîvân'ı mevcuttur.⁵¹⁴ Senâî'yi Gaznevî, Bruijn ve Savi'ye göre 11 Şâban 525/9 Temmuz 1131, Safâ ve Yıldırım'a göre ise 535/1140 tarihinde Gazne'de öldü.⁵¹⁵

3.3.6. Râşidî

Râşidî'ye dair bilgiler, yalnızca Nizâmî Arûzî Semerkandî'nin Gazneli hanedanını öven şairleri sayarken onun adını da zikretmesiyle sınırlıdır.⁵¹⁶ Onun şiirleri günümüze ulaşamamıştır. Ancak, Râşidî'nin Sultan İbrahim'in saray şairlerinden biri olduğu ve Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân ile birlikte şiir yarışmalarına katıldığı anlaşılmaktadır. Bundan başka Selmân, Seyfû'd-Devle Mahmûd'a yazdığı şu kaside de Râşidî'den bahsetmektedir:

“Ben, Râşidî'nin bir ayda yazdığı her kasideye, derhal çok daha iyi bir doğaçlama ile karşılık verdim. Fakat sana olan saygımdan, ey Şah, Allah'a yemin ederim ki, onu hem şöhretinden hem geçiminden mahrum bırakırdım.”⁵¹⁷

Râşidî hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamaktadır.

3.3.7. Atâ b. Yakûb

Hakkınca çok az şey bilinen Atâ b. Yakûb, Sultan İbrahim döneminde sarayın katip ve şairlerinden birisi idi. “Atâî-yi Râzî” ve “Nâkûk” olarak da bilinen mesleğinin seçkinleri arasında olan şair, hem Arapça hem de Farsça şiirlerden oluşan dîvânlar kaleme aldı. Şair, resmî kariyerinin büyük bir kısmını Hindistan'da geçirdi. Sonrasında ise görünüşe göre gözden düştü. Çünkü Sultan İbrahim tarafından görevinden alındı ve sekiz yıl boyunca Lahor'da hapsedildi.

⁵¹² Zebihullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 209-210; Savi, “Senâî”, s. 502; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 123.

⁵¹³ De Bruijn, “Senâî”, <https://www.iranicaonline.org/articles/sanai-poet/>.

⁵¹⁴ De Bruijn, “Senâî”, <https://www.iranicaonline.org/articles/sanai-poet/>; Zebihullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 210; Savi, “Senâî”, s. 503; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 125-129.

⁵¹⁵ De Bruijn, “Senâî”, <https://www.iranicaonline.org/articles/sanai-poet/>; Zebihullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 210; Savi, “Senâî”, s. 502; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 124.

⁵¹⁶ Nizâmî-i-Arûdî, *Chahâr Maqâla*, s. 30; Krş. Nizâmî Arûzî Semerkandî, *Çehâr Makâle*, s. 43.

⁵¹⁷ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 75-76.

Şairin burada yaşadığı sıkıntılar, muhtemelen kendisi ile benzer kaderi paylaşan Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ı yakınlıktırdı. Nitekim Selmân, 491/1098'de ölen Atâ b. Yakûb için bir ağıt dahi yazdı.⁵¹⁸ Şair, Şâhnâme taklidi Berzûnâme adında bir eser mevcuda getirdi ve bu çalışmasında Firdevsî'nin ele almadığı Rüstem hanedanını konu edindi.⁵¹⁹

3.4. Sultan İbrahim'in Şahsiyeti

Sultan İbrahim, hakkında kaynakların tamamının mütevâfık olduğu dindar ve takvâ sahibi bir hükümdardı. İbrahim, gençliğinde şehvetli arzularını bastıran, ahlakı ve özverisi ile dikkat çekici birisi idi.⁵²⁰ Bunun yanında bazı müellifler ona çeşitli sıfat yakıştırmaları yaptılar. Örnek verilecek olursa Cûzcânî, onun âlim, âdil, fâzıl, Allah'tan korkan, şefkatli, âlimlerle dost, dinperver, dindar ve büyük bir padişah olduğunu zikretmektedir.⁵²¹ Kazvinî ve Şebânkâreî, Sultan İbrahim'in temiz îtikadlı, saf niyetli, sünnî dindar bir insan olduğunu, hayır hasenat işleriyle uğraştığını ve camiler, tekkeler, ribatlar, köprüler, kanallar yaptırdığını aktarmaktadır.⁵²² Devletşah bu hususta sayı vererek, Sultan İbrahim'in Allah yolunda dört yüze yakın tekke, ribat, medrese ve mescit inşa ettirdiği bilgisini vermektedir. Bununla birlikte, Sultan'ın devletin imar ve ihyâsı için faaliyetlerinin yanı sıra şahsi zevki doğrultusunda köşk, manzara, ve saltanata ait yapılar için bir tuğla dahi yere koymadığını zikretmektedir.⁵²³ İbnü'l-Cevzî ise, Sultan İbrahim'in kendisi için bir köşk bina ederken mutlaka öncesinde bir mescid, medrese yahut hankâh yaptırdığını ifade etmektedir.⁵²⁴ İbnü'l-Esîr, Mîrhând, Hândmîr ve Firişte; Sultan İbrahim'in Receb, Şâban ve Ramazan aylarını muhakkak oruçlu geçirdiğini belirtmektedir.⁵²⁵ İlâveten, yine bazı müellifler onun güzel el yazısı olduğunu ve her yıl bir

⁵¹⁸ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 76; aynı müellif, "Abu'l-'Alâ' 'Atâ", *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1983, s. 252; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 112.

⁵¹⁹ William L. Hanaway, Jr., "Borzû-Nâma", *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. IV, Routledge & Kegan Paul, London, London and New York, 1990, s. 380; Adnan Karaismailoğlu, "Berzûnâme", *DİA*, C. V, TDVY, İstanbul, 1992, s. 526; Yıldırım, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, s. 112.

⁵²⁰ Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 137.

⁵²¹ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 103; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 46-47.

⁵²² Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, s. 321; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 63.

⁵²³ Devletşah, *Devletşah Tezkîresi*, I, s. 138.

⁵²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 307; Mohammad Qasim İbadi, *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018, s. 188.

⁵²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih*, X, s. 25; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 156-157; Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 205; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 137.

Kur'an istinsah ederek çok sayıda hazine ile birlikte Mekke'ye gönderdiğini aktarmaktadır.⁵²⁶ Bu hususta Firişte, Sultan İbrahim'in güzel yazısı ile yazmış olduğu iki adet Kur'an'ın Mekke, Medine kütüphanelerinde bulunduğunu ve bunların Sultan tarafından halifeye hediye olarak gönderildiğini ifade etmektedir.⁵²⁷ Günümüzde ise, Sultan İbrahim'in adını taşıyan bir Kur'an İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. Söz konusu mushaf, çok cüzlü bir yapıya sahip olsa da yalnızca sekizinci cüzü bugünlere ulaşmıştır. Ketebe kaydına göre Kur'an'ın müstensihisi olan Osman b. Hüseyin el-Verrâk el-Gaznevî, muhtemelen mushafı Sultan İbrahim'in emri ile Gazne'de istinsah etti.⁵²⁸ Sultan İbrahim'in dinî yönünü en iyi yansıtan anlatılardan birisi de, Beyhakî'nin çağdaşı olan ve aynı zamanda Gazne Sarayı şairleri arasında bulunan Ebû Hanîfe-yi İskâfî'nin Sultan'a ithafen yazdığı kasidedir. Öneme haiz olan bu kasidedeki bazı mısralar şöyledir:

“O, büyük babası ve babası gibi ve büyük olasılıkla onlardan daha çok Allah'ı zikredip şükreder.

O, halkın kalbinde padişaktır, kendi âleminde ise bir dervîştir. Bir padişah böyle olursa o memleket sıkıntı görmez.”⁵²⁹

Bosworth'e göre, İbrahim'in çağdaş şiirlerde Sultan-ı Radi, Radiyyu'd-Din olarak yani din açısından hoş karşılanan kişi olarak geçmesi, Sultan'ın hükümdarlığında dinî yönünü daha da geliştirmek istemiş olabileceğini göstermektedir.⁵³⁰

Dinî yönünün yanı sıra Sultan İbrahim, halkının refahını temin etmek ve yaşam şartlarını iyileştirmek hususunda da sorumluluk bilincine sahip âdil bir hükümdardı. Sultan'ın bu doğrultudaki icraatlarına bakılacak olursak, yaşlı bir kadının evine el konulması üzerine ona tazminat ödemesi, belirli bir bölgeden vergi alınmamasını kabul etmesi ve Gazne'de taş kırıcı olarak çalışan bir işçinin yükünü hafifletmesi gibi uygulamalar, onun yukarıda belirtilen ilkelerine ne kadar riayet ettiğini göstermesi açısından önemlidir.⁵³¹ Bunlardan başka Devletşah, Sultan İbrahim'in geceleri Gazne mahallelerinin etrafında dolaştığını, dul kadınlara ve muhtaçlara kendi eliyle yemek ve altın verdiğini, yine onun zamanında Gazne'de göz ilacı, eşrîbe ve bütün hastalıkların devalarını kendi hazinesinden gördüğünü zikretmektedir.⁵³² Bir

⁵²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, X, s. 151; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 160; Nizâmuddin Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, I, s. 32-33; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 137; Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 51.

⁵²⁷ Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 137.

⁵²⁸ Alya Karame, *Qur'ans from the Eastern Islamic World between 4th/10th and 6th/12th Centuries*, (Degree of Doctor of Philosophy), The University of Edinburgh, Edinburgh, 2016, s. 108-109.

⁵²⁹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 353.

⁵³⁰ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 74.

⁵³¹ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 74.

⁵³² Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, I, s. 138.

diğer örnek, Nizâmü'l-Mülk'ün “padişah insaflı ve adil olunca, reâyânın işi hep sükun bulur” diyerek anlattığı Gazne'deki ekmek sorunu hikayesidir. Nizâmü'l-Mülk'ün anlatısına göre; Gazne şehrindeki ekmekçiler gitgide dükkanlarını kapatmaya başladılar. Böylece ekmeğin pahalılaşması ve halkın sıkıntı çekmesi üzerine Sultan İbrahim'e giden halk, ekmekçilerden dert yandı. Sultan, bütün ekmekçileri hazır etmelerini emretti ve neden ekmek sıkıntısı çıkarmış olduklarını sordu. Cevaben ekmekçiler, “bu şehre getirilen buğdayı, sizin has ekmekçileriniz satın alıyorlar, ambar ediyorlar ve fermanın böyle olduğunu söylüyorlar, bir men yük satın almamıza bırakmıyorlar” dediler. Bundan sonra Sultan, has ekmekçileri getirmelerini ve filin ayakları altına atmalarını emretti. Ölülerini ise fillerin hortumlarına bağlayıp şehirde dolaştırdılar. Ekmekçilerden dükkanlarını açmayan herkesin başına aynı şeyin geleceğini de dellallar ile ilan ettiler. Ambarları açtılar buğday dağıttılar ve ertesi gün akşam namazına kadar her bir dükkanda kimsenin satın almadığı kadar ekmek yığınları oluştu.⁵³³ Bu anlatıya benzer ama daha uzun bir anekdota Fahr-i Müdebbir'in aktardıklarında karşılaşılmaktadır. Buna bakılacak olursa, Gazne'de kıtlık baş gösterip fiyatlar arttı. Şehir sakinlerinin çoğu evlerini terk edip başka şehirlere gitti. Sultan İbrahim, cuma geceleri sarayının balkonuna çıkar, gece boyu namaz kılıp şehrin ahvalini incelerdi. Yine bir cuma gecesi sarayının balkonuna çıktığında her gece duyduğu kurraların Kur'an okuyuşunu, sûfîlerin ilahilerini duymadı ve kandillerinin ısıltılarını göremedi. Endişelenen Sultan, bu durumu hizmetçilerine sorduğunda onlardan, bir haftadır un ve yağın bulunmadığını ve bu yüzden şehirde kıtlık baş gösterdiğini, halkın da başka şehirlere gittiğini öğrendi. Ertesi gün devlet erkânını toplayan Sultan, onları azarlayarak bu durumun ayıp olduğunu ve her şeyden öte Melikşah'ın ayıplamasından çekindiğini söyledi. Devlet erkânı ise, sorunun çözülmesi emrini veren Sultan'a, Hazinekar Şerif Ebu'l Ferec⁵³⁴ ismini dillendirerek, bu meseleyi çözecek kifayete sadece onun sahip olduğunu belirttiler. Böylelikle Sultan İbrahim tarafından ona yirmi bir yerin vazifesi verildi. Sultan'ın Ebu'l Ferec'e itimadı tamdı, zira süt kardeşi oldukları gibi Kur'an, edebiyat ve yazmayı birlikte öğrendiler. Aynı zamanda Nây Kalesi'ndeki günlerini de birlikte geçirdiler. Sultan'ın ne zaman bir sıkıntı olsa çözen Ebu'l Ferec, hemen Gazne'ye çağrıldı. Huzura geldiğinde el öpme şerefine nail olan Şerif, Sultan İbrahim'in söz konusu sorunun çözülmesi üzerine isteklerini dinledikten sonra işe koyuldu. Ertesi gün Ebu'l Ferec, falanca mahalleye buğday çuvallarının getirileceği bilgisini bütün uncu ve ekmekçilere duyurulmasını emretti. İki yüz at ve deve üzerindeki tellallar bu emri yerine getirdi. O zamanda Gazne'de altı bin ekmekçi ve altı bin uncu vardı.

⁵³³ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 32-33.

⁵³⁴ Şerif Ebu'l Ferec, Fahr-i Müdebbir'in baba tarafından büyük dedesi idi. Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a*, s. 122.

Her birine onar eşek yükü buğday dağıtıldı ve şehirde ekmek bolladı. Öyle ki, sabah yetmiş dirhem eden bir men ekmek, akşam namazında elli, ertesi gün otuz, diğer gün ise on yedi dirheme kadar düştü. Durumu haber alan Sultan İbrahim, “Şükürler olsun hizmetimde endişelerimi giderip, beni bu büyük tasadan kurtaran bir adam var” diye Allah’a şükür etti. Daha sonrasında ise Sultan, ulaklarına talimat vererek civar şehirlere dağılan halkını geri döndürttü. Şerif Ebu’l Ferec’e ise, bu üstün hizmetinin ardından her bir görevi için birer hil’at giydirmek isteyen Sultan, mütevazı Şerif’den her üç görev için bir hil’atın daha uygun olacağı cevabını alması sonrasında, ona yedi adet hil’at hediye etti.⁵³⁵ Sultan İbrahim’in bu sorunu devlet erkânı ile istişare ederek çözmesi, onun yönetiminde danışmaya ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim, Sultan İbrahim’in en güvenilir danışmanlarından biri olarak Ebû’l-Kâsım Husayrî’den bahsedilmektedir.⁵³⁶

Sultan İbrahim’in dîne olan duyarlılığı, merhameti ve halkına olan sorumluluk bilinci yüksek düzeyde idi. Bütün bunların dışında Sultan, idare anlayışında kararlı ve emirlerinin eksiksiz biçimde uygulanmasına büyük önem veren bir hükümdardı. Örnek olarak, Sultan İbrahim günün birinde, tesadüfen o sıralarda inşası devam eden bir saray için ağır taş taşıyan bir esiri gördü. Bu duruma acıyan Sultan, esirin taşı yere bırakmasını emretti ve ona özgürlüğünü verdi. Söz konusu taş, halkın kullandığı bir güzergah üzerinde bulunuyordu ve geçenlere sıkıntı çıkarıyordu. Ancak herkes Sultan’ın emrine karşı çıkılamayacağını biliyordu ve kimse taşın yerini değiştirmek için ona dokunamıyordu. Yine günün birinde, bir saray görevlisinin atı bu yoldan geçerken tökezledi. Görevli, bu olay sonrasında Sultan İbrahim’e taşın yerini değiştirmek için ima da bulunsa da Sultan görevliye, “Ben o taşın orada kalmasını emrettim. O taş, savaşın felaketlerini gösteren bir anıt ve benim bu kötülüklere karşı olan hislerimin anısı olarak orada kalmalıdır” cevabını verdi. Devam eden Sultan, “Bir hükümdar için, yanlışlıkla verdiği emri sürdürmesindeki ısrarcılığı, sözünden dönmesinde daha iyidir” diye ekledi.⁵³⁷ Sultan’ın yukarıda belirtilen anekdottaki gibi kesin ve kararlı bir hükümdar olması onun askerî alanda da benzer bir tutum sergilediğini düşündürmektedir. Her ne kadar Sultan İbrahim dönemi askerî faaliyetler hakkında bazı bilgilere sahip olunsu da, Bosworth’e göre onun ordulara bizzat komuta edip etmediği ile ilgili mevcut veriler çok sınırlıdır. Ek olarak o, söz konusu verilerin izlenim düzeyinde olup tarih içermemesinin konuyla ilgili belirsizlikleri daha da artırdığı yönünde fikir sunmaktadır. Bosworth’ün bahsettiği veriler, genel olarak Sultan’ın Hindistan seferlerini aktaran kaynakları işaret etmektedir. Nitekim Sultan İbrahim’in

⁵³⁵ Kara, *Âdâbu’l-Harb Ve’ş-Şecâ’a*, s. 121-125.

⁵³⁶ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 74.

⁵³⁷ Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 140-141.

ordularına bizzat kumandanlık ettiği ile ilgili bilgilere burada rastlanmaktadır. Bu husustan başka Fahr-i Müdebbir, Sultan'ın en sevdiği silahların mızrak ve yay olduğunu zikretmektedir.⁵³⁸

Bosworth'ün, Sultan İbrahim'in kişiliğine dair yukarıda aktarılan anekdotların ardından yaptığı şu değerlendirme, Sultan'ı daha iyi anlamak bakımından önemlidir. Buna göre Sultan İbrahim, her ne kadar dönemin şairleri ve sonrasındaki edebi yazarlar tarafından dinin dostu, halkının çobanı, sanatçıların ve genel olarak İslam hükümdarlarının ideal bir örneği konumuna getirilse de, kolaylıkla fark ediliyor ki Sultan İbrahim ne saf bir dindar ne de kendi imajını yansıtmaya takıntılı bir fanatikti. Sultan, yalnızca sağduyulu ve gerçekçi bir hükümdardı. Tahta çıktıktan sonraki Selçuklu politikası buna en iyi örnektir. Sultan İbrahim'i, babası ve dedesi gibi sert bir hükümdardı şeklinde tasvir etmek yanlış olmaz. Zira Sultan'ın hizmetkarlarından beklediği sorgusuz sualsiz mutlak itaat idi.⁵³⁹ Sultan İbrahim'in sert idari uygulamalarına Firişte'nin anekdotu dışında bir diğer örnek, Cûzcânî'nin bahsettiği adaletsiz toplanan vergiler ve yanlış padişahlık yasaları idi. Sultan Alau'd-Devle Mesûd, tahta geçtikten sonra Zabulistan ve civar memleketlerde bazı idarî ve malî düzenlemelerde bulundu. Bunlara göre, önceden konulmuş adaletsiz vergilerin tamamını kaldırdı.⁵⁴⁰ Söz konusu vergiler, her ne kadar Hindistan seferlerinde ganimetler elde edilmiş olsa da, Sultan İbrahim döneminde devletin idari ve askerî giderlerinin yüksekliği nedeniyle konmuş olmalıdır. Keza bu giderlere, hakkında belirgin bir bilgi olmasa da şüphesiz Sultan'ın sürdüğü ihtişamlı hayat, yüksek maaşlı ve iyi donanımlı seçkin askerlerden oluşan bir muhafız birliği ve seleflerinin sürdürdüğü gibi ilmî ve edebî çevrenin masrafları da dahil olunca, yeni vergilerin tahsis edilmesi anlaşılabilir bir vakadır.⁵⁴¹ Bosworth'ün değerlendirmesinde Sultan İbrahim'in ihtişamlı hayatı ile ilgili belirgin bir bilgi yoksa da, İbnü'l-Cevzî, bu hususta önem arz eden bazı bilgileri Sultan Berkıyruk tarafından Sultan İbrahim'e elçi olarak gönderilen Kiyâ el-Herrâsî'den⁵⁴² aktarmaktadır. Buna göre Kiyâ

⁵³⁸ Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a*, s. 181; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 58.

⁵³⁹ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 80.

⁵⁴⁰ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 106; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 49; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 143. Ayrıca bkz. Iqbal, "Fresh Light on The Ghaznavids", s. 204.

⁵⁴¹ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 80-81.

⁵⁴² Tam adı Ebu'l-Hasan Şemsü'lislâm İmâdüddîn Âlî b. Muhammed b. Âlî el-Herrâsî et-Taberî olan âlim, genelde lakabı doğrultusunda Kiyâ olarak bilinirdi. Söz konusu kelime, Farsça'daki anlamı ve Taberistan'daki kullanımı gereği yalnızca toplumun önde gelenleri ve saygın âlimler için kullanılırdı. Kiyâ, (5 Zilkade 450/24 Aralık 1058)'de Taberistan'da doğdu. On sekiz-yirmi yaşlarında Nişâbur'a giden Kiyâ, burada Nizâmîye Medresesi'nde derslere katıldı. Burada Gazzâlî ile sınıf arkadaşı olan Kiyâ, ondan sonra en iyi öğrenci olarak kendisini gösterdi. Devamında gelişimini devam ettiren Kiyâ, Şâfî mezhebini benimseyip, Eş'ariyye akidesinin savunucu oldu. Münazara sanatında çağdaşları arasında en iyilerden biri olarak ün kazandı. Bunun yanında müderrislik, kadılık ve elçilik görevleri de ifa eden Kiyâ, 1 Muharrem 504/20 Temmuz 1110 tarihinde Bağdat'ta vefat etti. İbn Khallikan, *Biographical Dictionary*, (Trans. by William Mac-Guckin de Slane), Vol. II, Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, Paris, 1843, s. 229-232; George Makdisi, "Al-Kiyâ Al-Harrâsî",

el-Herrâsî, Sultan'ın yanına vardığında onun Nizâmiye Medreselerinin revakı⁵⁴³ büyüklüğünde bir kabinde oturduğunu, insan uzunluğunda olan bu kabinin kapısının gümüşten yapıldığını ve tavanının kırmızı altınlarla kaplı olduğunu gözlemlemektedir. İlaveten Herrâsî, Sultan'ın altın kaplı tahtına ve etrafında bulunan mücevherler ile donatılı heykellere, altın kaplı direklere, çokça değerli taş ve nice şaşırtıcı nesneye tanık oldu.⁵⁴⁴ Bu anekdot, Sultan İbrahim'in zenginliğini ve meclisinin muazzamlığını göstermesi açısından mühimdir. Ek olarak, Sultan İbrahim'in siyah renkteki çetri üzerinde de mücevherler ile süslenmiş bir şahin vardı.⁵⁴⁵ Bu hususta Bosworth, Sultan İbrahim'in Selçuklulardan etkilenecek bayrağı üzerine bir aslan motifi yerleştirdiğini ve bunu Ebu'l-Ferec b. Mesûd-i Rûnî'nin bir mısrasını örnek göstererek belirtmektedir. Mısraya gelince:

“Bir bayraktaki aslan motifi gibi kendini beğenmiş cesurun kalbi yoktur; tıpkı bir ceylanın boynuzu gibi ağacının dalı meyvesizdir.”⁵⁴⁶

3.5. Sultan İbrahim'in Ünvanları

Ünvan, terim olarak hükümdarların, vezirlerin, eyalet valilerinin, başkumandanların vb. resmî görevlilerin sıfatlarını ifade eder. Kullanım açısından ise, Türkler tarafından çok eskiden beri kullanılagelen bir gelenek halini almıştır.⁵⁴⁷ Gazneliler de ise Sebüktegin ile başlayan bu uygulama, Sultan Mahmûd zamanında önem kazanmış ve seleflerine intikal etmiştir. Bundaki sebep, dönemin hükümdarlarının ünvan edinme hususundaki karşılıklı rekabetleri olmuştur. Örnek olarak, Sultan Mahmûd'un Karahanlı hükümdarını hedef göstererek onun halife tarafından üç ünvan almasına karşın kendi ünvanlarını artırmak amacıyla halifeden talepte bulunması gösterilebilir.⁵⁴⁸ Sultan İbrahim'in ünvanlarına gelinecek olursa, çeşitli kaynaklarda ve paralarda kendisine ait farklı sıfatlara karşılaşılmaktadır. Bunlara göre eserlerde, el-

The Encyclopaedia of Islam New Edition, Vol. V, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 234; Abdülkerim Ünal, “Kiyâ el-Herrâsî”, *DİA*, C. XXVI, TDVY, İstanbul, 2002, s. 126.

⁵⁴³ Genellikle bir binanın avlusunda ya da dış cephelerinde yer alan revak, çatısı sütunlarla desteklenmiş, yarı kapalı, uzunlamasına bir mekân halindedir. Üstü düz dam, tonoz ya da kubbelerle örtülü olabilen bu yapıda, desteği sağlayan dizi halindeki sütunlar kemerler ile birbirine bağlanır. Selçuk Mülâyim, “Revak”, *DİA*, C. XXXV, TDVY, İstanbul, 2008, s. 22.

⁵⁴⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 306; İbadi, *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)*, s. 188.

⁵⁴⁵ Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 160.

⁵⁴⁶ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 56.

⁵⁴⁷ Abdülkerim Özeydin, “Unvan”, *DİA*, C. XLII, TDVY, İstanbul, 2012, s. 163.

⁵⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 106-112.

Meliku'l-Müeyyed⁵⁴⁹, Radiyyu'd-Din⁵⁵⁰, Ebu'l-Muzaffer⁵⁵¹, Zahîru'd-Devle⁵⁵², Nasîru'l-Mille⁵⁵³, Seyyidu's-Selâtîn⁵⁵⁴, Sultân-ı Mu'azzam, Veliyyu'n-Ni'am, sikkelerde ise Nasîru'd-Devle, Nasîru'd-Devle ve Zahîru'l-Mille, Zahîru'd-Devle ve Nasîru'l-Mille, Zahîru'd-Devle el Melik İbrahim Nasîrî, Sultânü'l-A'zam Kâhiru'l-Mulûk Seyyidu's-Selâtîn, Hâfız es-Sultanu'l-A'zam ve Seyfu's-Sultani'l-A'zam Ebu'l-Muzaffer ünvanları zikredilmektedir.⁵⁵⁵

Dikkate değer bir diğer husus ise, kaynakların “Sultan” ünvanını ilk olarak Gazneli hükümdarlarından Mahmûd için kullanıldığını aktarmasına rağmen, paralarda resmi olarak ilk kullanan hükümdarın İbrahim olduğudur. Bu durumu incelemek gerekirse, Mahmûd için Utbî⁵⁵⁶ ve Beyhakî⁵⁵⁷ de sık sık geçen “Sultan” ünvanı Gardîzî'de⁵⁵⁸ çok fazla geçmez. Barthold, Mahmûd zamanında muhtemelen “Sultan” ünvanının yalnızca sarayda kullanıldığını, genelde hükümdara “Emîr” dendiğini ve zaten ilk Gazneli paralarında “Sultan” ünvanına karşılaşılmadığını zikretmektedir.⁵⁵⁹ İbrahim dönemindeki paralara bakılacak olursa bu ünvana pek çok kez karşılaşılmaktadır.⁵⁶⁰ Ancak Bosworth bunlarında aksine, resmi olarak ilk “Sultan” ünvanına Ferruhzâd'ın adını taşıyan paralarda karşılaşıldığını ve söz konusu paranın Leningrad'daki (St. Petersburg) Ermitaj Müzesi'nde bulunduğunu ifade etmektedir. İlâveten, bu ünvanın kullanımının İbrahim ile birlikte standart haline geldiğini de belirtmektedir.⁵⁶¹

⁵⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 150; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 270; el-Kalkaşendî, *Halîfelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, s. 180; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 224; Celâleddîn Suyûtî, *Halîfeler Tarihi*, s. 434.

⁵⁵⁰ Kara, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a*, s. 121, 147, 152; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 102; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 45; Mirzâ Muhammad, “Mas'ûd-i-Sa'd-i-Salmân”, s. 703.

⁵⁵¹ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 347; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, s. 401; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 159; Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 204, 522; Mirzâ Muhammad, “Mas'ûd-i-Sa'd-i-Salmân”, s. 712; Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 143.

⁵⁵² Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 102; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 45; Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, s. 321; Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 204; Mirzâ Muhammad, “Mas'ûd-i-Sa'd-i-Salmân”, s. 704.

⁵⁵³ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 102; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 45.

⁵⁵⁴ Al-Badaoni, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 51.

⁵⁵⁵ Thomas, “On the Coins of the Kings of Ghazni”, s. 358-366; Poole, “The Coins of The Muhammadan Dynasties in The British Museum”, II, s. 168-173; Bosworth, “The Titulature of the Early Ghaznavids”, s. 231; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 127.

⁵⁵⁶ al-Utbî, *Kitab-ı Yamini*, s. 243, 250, 269, 271 vd.

⁵⁵⁷ Beyhaqî, *The History of Beyhaqî*, (İng. Trc.), II, s. 25, 33, 75, 90, 93 vd.; Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 3, 7, 11, 20, 23 vd.

⁵⁵⁸ Gardîzî, *The Ornament of Histories*, s. 94.

⁵⁵⁹ Barthold, *Moğol İstîlâsına Kadar Türkistan*, s. 290-291.

⁵⁶⁰ Thomas, “On the Coins of the Kings of Ghazni”, s. 358-366; Poole, “The Coins of The Muhammadan Dynasties in The British Museum”, II, s. 168-173; Dames, “Gazneliler”, IV, s. 746; J. H. Kramers, “Sultan”, *İA*, C. XI, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 25; Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s. 82.

⁵⁶¹ Bosworth, “The Titulature of the Early Ghaznavids”, s. 224.

3.6. Sultan İbrahim'in Vefatı

Gazneli Devleti'nin en uzun süre hükümdarlığını yapmış olan Sultan İbrahim'in vefatının nedeni ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte tarihi hususunda kaynaklarda çeşitli bilgiler yer almaktadır. Buna göre, İbn Baba Zilkade 492/Ekim 1099⁵⁶², Kazvinî 5 Şevval 492/25 Ağustos 1099⁵⁶³, Cûzcânî, Şebânkârî, Hândmîr, Firişte 492/1099⁵⁶⁴, Nizâmuddîn Ahmed 491/1098⁵⁶⁵, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr, el-Ömerî, el-Kalkaşendî, Mîrhând, Celâleddîn Suyûtî 481/1089⁵⁶⁶, el-Bedâûnî ise 472/1080 tarihini vermektedir.⁵⁶⁷ Araştırma eserler, bu farklılıklar arasından tam tarihi veren Kazvinî'nin rivayeti üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁵⁶⁸ Bu bağlamda, Cûzcânî'nin Sultan'ın doğumuna dair verdiği 424/1033 tarihini, Beyhakî'nin tahta çıkışı hususunda belirttiği 19 Safer 451/6 Nisan 1059 tarihini ve Kazvinî'nin onun vefatına ilişkin kaydettiği 5 Şevval 492/25 Ağustos 1099 tarihini esas alacak olursak, Sultan İbrahim kırk iki ay, kırk güneş yılı hükümdarlık yapıp altmış sekiz ay, altmış altı güneş yılı yaşında vefat etmiştir.⁵⁶⁹ Merhûm Sultan, dönemin Gazne Şehri'nin kuzeydoğu kesiminde yer alan bir bölgeye defnedildi. Bosworth'e göre, 1908 yılındaki bir çalışmada Gazne'nin kuzeydoğusunda Radiyyu'd-Din Ali Lala'nın kabrinin yakınlarında bulunduğu belirtilen bu türbe, muhtemelen Sultan İbrahim'e ait olduğuna inanılan ve yakın zamanda ortaya çıkıp sözlü geleneğe dayanan bir ziyaretgâh olmalıdır.⁵⁷⁰

⁵⁶² Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 143.

⁵⁶³ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 321.

⁵⁶⁴ Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 105; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 47; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, s. 63; Elliot, *The History of India As Told by Its Own Historians*, IV, s. 205; Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, I, s. 141.

⁵⁶⁵ Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbarî*, I, s. 33.

⁵⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târih*, X, s. 150; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, s. 270; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 225; el-Kalkaşendî, *Halifelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, s. 187; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, s. 159; Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, s. 434.

⁵⁶⁷ Al-Badaonî, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, I, s. 52.

⁵⁶⁸ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 81; aynı müellif, "Ebrâhîm b. Mas'ûd", VIII, s. 65; Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna*, s. 123; Merçil, "İbrâhîm b. Mes'ûd'i Gaznevî", XXI, s. 322,

⁵⁶⁹ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, s. 347; Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (İng. Trc.), I, s. 104; Krş. el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trk. Trc.), s. 47; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 32. Ayrıca bkz. Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 81.

⁵⁷⁰ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. 81; aynı müellif, "Ebrâhîm b. Mas'ûd", VIII, s. 65.

SONUÇ

Tuğrul'un yaptığı hanedan katliamından kurtulan Sultan İbrahim, tahta geçtiğinde babası Sultan Mesûd döneminde alınan ağır yenilgiler sonrasında karşılaşılan ciddi sorunlar ile baş etmek durumunda kaldı. Zira, halihazırdaki çözüm bekleyen pek çok mesele vardı. Bunlar; devam eden savaşlar, yükseltilmesi gereken halkın refahı ve harap olan şehirlerin yeniden imarı şeklinde zikredilebilir. Böyle bir ortamda başa geçen Sultan, gerçekçi bir yaklaşımda bulunarak Horasan'ı kaybettiği Selçuklular'a karşı rövanşist bir tutum takınmayarak barış yolunu gözettili. Nihayetinde o, yapılan barış sonrası zamanını halkının refahını yükseltmeye, yıkılan yerlerin imarını tamamlamaya ve yeni yerleşim alanları inşa ettirmeye harcadı. Sultan, barış sürecinde devletin kendisini toparladığını hissettiği anda ise, Alptegin'in başlattığı ve Sultan Mahmûd'un kendisine vazife bildiği Hindistan seferlerine başladı. Nitekim, söz konusu bölgedeki Gazneli hâkimiyeti ciddi ölçüde güçlendi. Bundan başka Gûr üzerine de sefer düzenleyen Sultan, devletin çıkarlarına hissettiği anlarda Selçuklular'a kaybedilen toprakları geri elde etmek için girişimlerde dahi bulundu. Sultan İbrahim, döneminde çokça saygı gören, dinî yönü kaynaklarda çokça övülen, şaire sanatçıya kıymet veren ve sarayında himaye eden, kırk yıl gibi uzun bir süre hüküm sürerek gelecek nesillere örnek teşkil edecek bir hükümdar modeli oluşturdu. Genel olarak ise o, ülkesinin müşkül olduğu bir durumda tahta geçti, devletin otoritesini güçlendirdi ve toparlanmasını sağlayarak, haleflerine seleflerinden aldığından çok daha müreffeh bir devlet bıraktı.

KAYNAKÇA

- Abû'l Farac, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C. I, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, (Çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme I*, (Hzl. Erdoğan Merçil), 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.
- Aka, İsmail, “Mîrhând”, *DİA*, C. XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2020, s 156-157.
- Anonim, *Hudûd al-Âlam “The Regions of the World” A Persian Geography 372 A.H.-982 A.D.*, (Trans. and Expl. by V. Minorsky), Luzac&Co., London, 1937.
- Anonim, *Hudûdü'l Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2. Baskı, 2020.
- Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*, (Çev. Halil İbrahim Gök- Fahrettin Coşguner), Atıf Yayınları, Ankara, 2014.
- Anonim, *Târîh-i Sistân*, (Çev. Vural Öntürk), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2018.
- Anooshahr, Ali, “Abu Nasr Mohammed Otbi”, *Encyclopaedia Iranica*, Published. July 20, 2009, <https://www.iranicaonline.org/articles/otbi-abu-nasr-mohammed/>, (E. T. 16 Kasım 2025).
- Ansarı, A. S. Bazmee, “Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc”, *DİA*, C.VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 98-99.
- Ateş, Ahmed, “Mes'ûd b. Sa'd b. Salmân”, *İA*, C. VIII, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 141-144.
- Avcı, Casim, “Nizâmeddin Ahmed Herevî”, *DİA*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 178-179.
- Ayan, Ergin, “Selçukluların Şâhmelik ile Macerası ve Hârezm'i Fethi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. I, Sayı, II, 2014, s. 13-38.
- Aydın, Hatice, *Theophanes Confessor'ün Kroniğinde Türkler (284-813)*, Kronik Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2023.
- Badaoni, Abdul-Qadir Ibn-i-Mülük Shah, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, (Trans. George S. A. Ranking), Vol. I, Atlantic Publishers & Distributros, New Delhi, 1990.
- Bajpai, K. D., *The Geographical Encyclopaedia of Ancient and Medieval India*, Vol. I, Indic Academy, Varanasi, 1967.
- Barthold, V. V., “Alptegin”, *İA*, C. I, MEB Basımevi, İstanbul, 1978, s. 386.

- Barthold, V. V., “Altûntâsh”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. I, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 424-425.
- Barthold, V. V., “Tohâristan”, *İA*, C. XII, I. Kısım, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 399-400.
- Barthold, V. V., *Four Studies on The History of Central Asia*, (Trans. V-T. Minorsky), Vol. III, E. J. Brill, Leiden, 1962.
- Barthold, V. V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (Hızl. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları, Ankara, 1990.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526)*, C. I, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- Beveridge, Henry, *A Comprehensive History of India, Civil, Military and Social, from the First Landing of the English, to the Suppression of the Sepoy Revolt*, Vol. I, Blackie and Son, London, 1862.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i, *Târîh-i Beyhakî*, (Çev. Necati Lügal), 2. Baskı, TTK, Ankara, 2022.
- Beyhaqi, Abu'l-Fazl, *The History of Beyhaqi (The History of Sultan Mas'ud of Ghazna, 1030-1041)*, (Trans. Clifford Edmund Bosworth and Rev. Mohsen Ashtiany), Vol. II-III, Harvard University Press, Cambridge, 2011, s. 114.
- Bilgin, Orhan, “Gerdîzî”, *DİA*, C. XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 29-30.
- Bostan, İdris, “Agra”, *DİA*, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 450-451.
- Bosworth Clifford Edmund, - Jackson P., “Shabânkâra'î”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. IX, E. J. Brill, Leiden, 1997, s. 158-159.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Abû Bakr b. Abî Sâleh”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1983, s. 261.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Abû Nasr Fârsî”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1983, s. 350-351.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Abû Sa'id 'Abd-al-Hayy Gardîzî” *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. X, Encyclopaedia Iranica Foundation, New York, 2001, s. 314-315.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Abu'l-'Alâ' 'Atâ”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1983, s. 252.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Ahmad Şîrâzî”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1983, s. 660-661.

- Bosworth, Clifford Edmund, “Ebrâhîm b. Mas‘ûd”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. VIII, Mazda Publishers, California, 1998, s. 63-65.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Ghazna”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. II, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 1048-1050.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Ghaznavids”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. X, Encyclopaedia Iranica Foundation, New York, 2001, s. 578-583.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Ilek-Khâns or Karakhânids”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. III, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 1113-1117.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Malik-Shâh”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. VI, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 273-276.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Saldjûkids”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. VIII, E. J. Brill, Leiden, 1995, s. 936-978.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Sâmânids”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. VIII, E. J. Brill, Leiden, 1995, s. 1025-1029.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Sandjar” *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. IX, E. J. Brill, Leiden, 1997, s. 15-17.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Tabaqât-e Nâseri”, *Encyclopaedia Iranica*, Published. Dec. 3, 2010, <https://www.iranicaonline.org/articles/tabaqat-naseri/>, (E. T. 16 Kasım 2025).
- Bosworth, Clifford Edmund, “The Consolidation of The Seljuq Sultanate in Iran”, *History of Civilizations of Central Asia*, (Ed. M. S. Asimov- Clifford Edmund Bosworth), Vol. IV, Part. I, Unesco Publishing, Paris, 1998, s. 161-166.
- Bosworth, Clifford Edmund, “The Early Ghaznavids”, *The Cambridge History of Iran*, (Ed.: R. N. Frye), Vol. IV, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 162-197.
- Bosworth, Clifford Edmund, “The Ghaznavids”, *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. IV, Part. I, (Ed. M. S. Asimov- Clifford Edmund Bosworth), Unesco Publishing, Paris, 1998, s. 102-124.
- Bosworth, Clifford Edmund, “The Political And Dynastic History of The Iranian World (A.D. 1000-1217)”, *The Cambridge History of Iran*, (Ed.: J. A. Boyle), Vol. V, Cambridge University Press, Cambridge, 1968, s. 1-203.
- Bosworth, Clifford Edmund, “The Steppe Peoples on The Islamic World”, *The New Cambridge History of Islam*, (Edit. David O. Morgan and Anthony Reid), Vol. III, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Bosworth, Clifford Edmund, “The Titulature of the Early Ghaznavids”, *Oriens*, Vol. XV, Brill, 1962, s. 210-233.

- Bosworth, Clifford Edmund, “Ziyârids”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. XI, E. J. Brill, Leiden, 2002, s. 539-540.
- Bosworth, Clifford Edmund, *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*, (Çev. Hande Canlı), Kaknüs Yay., İstanbul, 2005.
- Bosworth, Clifford Edmund, *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern India 994-1040*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1963.
- Bosworth, Clifford Edmund, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay The Dynasty in Afghanistan and Northern India, 1040-1186*, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 2015.
- Bosworth, Clifford Edmund, *The Transition from Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, (Doctoral dissertation), Edinburgh University, Edinburgh, 1961.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Ghûrids”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. II, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 1099-1104.
- Brockelmann, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, (Çev. Neşet Çağatay), 2. Baskı, Ankara Ü.B., Ankara, 1964.
- Cahen, Claude, “Arslan b. Saldjûk”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. I, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 661-662.
- Cahen, Claude, “Barkyârûk”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. I, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 1051-1053.
- Cahen, Claude, “Caghri-Beg Dâwûd b. Saldjûk”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. II, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 4-5.
- Clinton, J. W., “Mas’ûd-i Sa’d-ı Salmân”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. VI, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 783.
- Çavuşoğlu, Ali, *Türk İslâm Edebiyatı (Kitaplar, Türler, Devirler ve Şahsiyetler)*, Kimlik Yayınları, Kayseri, 2015.
- Çekici, C. M., “Gazneliler Sarayına Mensup Şair Ömer Osman Muhtârî-yi Gaznevî”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. IX, S. IV, 2022, s. 1602-1617.
- Dames, M.L., “Gazne”, *İA*, C. IV, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 741-742.
- Dames, M.L., “Gazneliler”, *İA*, C. IV, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 742-748.
- Davies, C. Collin, *An Historical Atlas of The Indian Peninsula*, 2.nd ed., Oxford University Press, Oxford, 1959.
- De Bruijn, J. T. P., “Eskâfi, Abû Hanîfa”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. VIII, Mazda Publishers, California, 1998, s. 601.

- De Brujin, J. T. P., “Abu’l-Faradj b. Mas’ûd Rûnî”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. XII, E. J. Brill, Leiden, 2004, s. 21-22.
- De Brujin, J. T. P., “Senâ’î”, *Encyclopaedia Iranica*, Published May. 17, 2012, <https://www.iranicaonline.org/articles/sanai-poet/>, Erişim Tarihi 8 Ekim 2025.
- Demir, Kemal, *Gazneli Mes’ûd Sonrası Gazneliler’in Siyasî Tarihi (1040-1186)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2023.
- Devletşah b. Bahtîşâh-ı Semerkandî, *Devletşah Tezkiresi*, (Çev. Necati Lugal), C. I, 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.
- el-Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed, *Azîmî Tarihi*, (Çev. Ali Sevim), 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2006.
- el-Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed, *Maziden Kalanlar (el-Âsâr el-Bâkiye)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.
- el-Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed, *Tahkîku Mâ li’l-Hind Bîrûnî’nin Gözüyle Hindistan*, (Çev. Kıvameddin Burslan), (Hız. Ali İhsan Yitik), 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2023.
- el-Bundârî, Ebû’l Feth, *Zubdat el-Nusra ve Nuhbat el-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (Çev. Kıvameddin Burslan), 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2023.
- el-Cûzcânî, Minhâc-i Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksu, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2020.
- el-Hüseynî, Sadruddîn Ebu’l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali, *Ahbârü’l-Devleti’s-Selçûkiyye*, (Çev. Necati Lugal), TTK Yayınları, Ankara, 1943.
- el-İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî, *Ülkelerin Yolları*, (Çev. Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2015.
- el-Kalkaşendî, *Halîfelik Kurumu ve Tarihi (1355-1417)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul, 2019.
- el-Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü’l-Tekâsîm)*, 3. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2023.
- el-Yezdî, Muhammed el-Hüseynî, *el-Urâza fi’l-Hikâyeti’s-Selcûkiyye (Selçukluların Hikâyesi)*, (Çev. Mehmet Çalışkan), Selenge Yayınları, İstanbul, 2020.
- Elliot, Henry Miers, *The History of India As Told by Its Own Historians. The Muhammadan Period*, (Ed. and Cont. John Dowson), Vol. IV, Trübner and Co., London, 1872.
- en-Narşahî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca’fer, *Târîh-i Buhârâ*, (Çev. Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara, 2013.

- er-Râvendi, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-Ûs-Sudûr ve Âyet-Ûs-Sürûr Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti*, (Çev. Ahmet Ateş), C. I-II, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2020.
- Erdoğan, Coşkun, Harezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041), *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 50, 2013, s. 143-180.
- Erdoğan, Coşkun, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2016.
- Erdoğan, Coşkun, *Selçuklu Devletleri Teşkilatında Gulam Sistemi (Tarihsel Gelişimi, Özellikleri ve Uygulanışı)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010.
- Erkal, Mehmet, “Âmil”, *DİA*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, 58-60.
- Frye, R.N., “The Sâmanîds”, *The Cambridge History of Iran*, (Ed.: R. N. Frye), Vol. IV, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 136-161.
- Ganguly, D. C., “Ghaznavid Invasion”, *The Struggle for Empire*, (Ed. R. C. Majumdar), Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1957, s. 1-23.
- Ganguly, Durga Charan, *History of the Paramâra Dynasty*, The University of Dacca, Dacca, 1933.
- Gardîzî, Abû Sa'îd Abd al-Hayy, *The Ornament of Histories A History of The Eastern Islamic Lands AD 650-1041*, (Trans. and Com. by Clifford Edmund Bosworth), I. B. Tauris, London, 2011.
- Gençtürk, Cihan, “Lubb Et-Tevârîh'te Harezmşâhlar'a Dair Bilgiler”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, C. V, S. 2, 2019, s. 165-170
- Gençtürk, Cihan, *Büveyhîler (934-1056)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2022
- Gençtürk, Cihan, *İran Büveyhîleri (322-448/934-1056)*, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2021.
- Golden, Peter B., “Karahanlılar”, *Erken İç Asya Tarihi*, (Dr. Denis Sinör), 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 459-497.
- Göksu, Erkan, “Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 96, S. 191, 2011, s. 97-116.
- Göksu, Erkan, *Selçuklu'nun Mirası Gulam ve İktâ*, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.
- Grousset, Rene, *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*, (Çev. Halil İncalcık), 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2022.
- Habib, Mohammad, *Sultan Mahmud of Ghaznin*, Muslim University, Aligarh, 1927.

- Haig, T. W., “Bedâ’ûnî”, *İA*, C. II, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 438-439.
- Haig, T. W., “Firişte”, *İA*, C. IV, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 651-652.
- Haig, Wolseley, “The Yamînî Dynasty of Ghazni and Lahore, Commonly Known As The Ghaznavids”, *The Cambridge History of India: Turks and Afghans*, (Ed. J. Wolseley Haig), Vol. III, Cambridge at The University Press, 1928.
- Hamdallâh Mustawfî, *The Geographical Part of the Nuzhat-al-Qulûb*, (Trans. Guy Le Strange), Luzac & Co., London, 1919.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara, 2018.
- Hanaway, William L. Jr., “Borzû-Nâma”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. IV, Routledge & Kegan Paul, London, London and New York, 1990, s. 380-381.
- Hardy, P., “Bedâ’ûnî”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. I, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 856-857.
- Hartmann, R., “Büst”, *İA*, C. II, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 842.
- Hasan Rızâi Bâğbidî, *Sikkehây-i İran der Dovre-yi İslâmî ez Âğâz tâ ber Âmeden-i Selçûkîyân, İntişârât-i Sâzmân-i Mutâl’a ve Tedvîn-i Kitâb-i Ulûm İnsânî-i Damişgâhha*, Tahran 1393 hş.
- Hasan, Mohibbul, *Historians of Medieval India*, Meenakshi Parakshan, Meerut, 1968.
- Hasan, Nurul, “Agra”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. I, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 252-254.
- Hashmi, Yusuf Abbas, *Political, Cultural and Administrative History under the Latter Ghaznavids (from 421/1030 to 583/1187)*, (Doctoral dissertation), Hamburg University, Hamburg, 1956.
- Hashmi, Yusuf Abbas, *Successors of Mahmûd of Ghazna – In Political, Cultural and Administrative Perspective*, South Asian Printers and Publishers, Karachi, 1988.
- Hizmetli, Sabri, “Karmatîler”, *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 510-514.
- Hodîvâlâ, Shâphûrshâh Hormasji, *Studies in Indo-Muslim History A Critical Commentary on Elliot and Dowson’s History of India as Told by Its Own Historians*, Vol. I, Bombay, 1939.
- Hunkan, Ömer Soner, “Mâverâünnehr’de Ali Tegin Oğulları: Kutluk Ordu Devleti (1020-1041)”, *BİLİG*, Sayı, 40, 2007, s. 35-75.
- Hunkan, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, 4. Baskı, Paradigma Akademi, Çanakkale, 2015.

- Husain, Iqbal, *The Early Persian Poets of India (A. H. 421-670)*, Patna University Press, Patna, 1937.
- Ibn Khallikan, *Biographical Dictionary*, (Trans. by William Mac-Guckin de Slane), Vol. I-III, Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, Paris, 1843-1868.
- İbadi, Mohammad Qasim, *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, (Çev. Mehmet Keskin), C. XI-XII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem*, (Çev. Kıvameddin Bursalan), (Hzl. Mehmet Şeker- Rıza Savaş- Süleyman Genç- Ali Ertuğrul), TTK Yayınları, Ankara, 2016.
- İbnü'l-Adîm, Kemâlüddîn, *Zübdetü'l- Haleb Min Târihi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*, (Çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman, *El-Muntazam Fî Târihi 'l-Ümem'de Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Çev. Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırakça), C. VII-X, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991.
- İbnü'l-Verdî, Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden *Selçuklular*, (Çev. Mustafa Alican), Kronik Kitap, İstanbul, 2017.
- İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Kaçın, Bülent, “Sultan Alp Arslan’ın Oğlu Melik Şihâbü'd-Devle Ayaz İlyas”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Y. IX, S. IX, 2024, s. 31-41.
- Kaçın, Bülent, *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Alparslan”, *DİA*, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 526-530.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Mahmud Gaznevî”, *İA*, C. VII, MEB, İstanbul, 1979, s. 173-183.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XIII, 1958, s. 117-130.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, 17. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.

- Kara, Mustafa Berkay, *Âdâbu'l-Harb Ve's-Şecâ'a Adlı Eserin İlk Yedi Bölümünün Çevirisi ve Değerlendirmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2021.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Berzûnâme”, *DİA*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 526.
- Karame, Alya, *Qur'ans from the Eastern Islamic World between 4th/10th and 6th/12th Centuries*, (Degree of Doctor of Philosophy), The University of Edinburgh, Edinburgh, 2016.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2023.
- Khwâjah Nizâmuddîn Ahmad, *The Tabaqât-ı Akbari*, (Trans. B. DE, M.A.) Vol. I, Baptist Mission Press, Calcutta, 1927.
- Konukçu, Enver, “Bedâûnî”, *DİA*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 295-296.
- Köprülü, M. Fuad, “Hâcib”, *İA*, C. V, I. Kısım, MEB Basımevi, İstanbul, 1987, s. 30-36.
- Köprülü, M. Fuad, *Tarih Araştırmaları I*, (Hzl. Yahya Kemal Taştan), Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- Köprülü, Orhan F., “Çavuş”, *DİA*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 236-238.
- Köymen, Mehmet Altay, “Sancar”, *İA*, C. X, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 486-493.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı)*, C. III, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2001.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, C. I, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Çerçevesi içinde Sancar'ın Meliklik Devri*, (Hzl. Sinan Tarıfci), TTK Yayınları, Ankara, 2023
- Kramers, J. H., “Sultan”, *İA*, C. XI, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 24-28.
- Kurtuluş, Rıza, “Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân”, *DİA*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 352-353.
- Kurtuluş, Rıza, “Rûnî”, *DİA*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 245.
- Kurtuluş, Rıza, “Şebânkârî”, *DİA*, C. XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 390-391.
- Lal Dey, Nundo, *The Geographical Dictionary of Ancient and Mediaeval India*, Vol. I, By W. Newman&Co, Calcutta, 1899.

- Lambton, A. K. S., "Iran", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. IV, E. J. Brill, Leiden, 1997, s. 13-33.
- Lane-Poole, Stanley, *The Mohammadan Dynasties Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions*, Archibald Constable and Company, Westminster, 1894.
- Madelung, Wilferd, "Karmatî", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. IV, E. J. Brill, Leiden, 1997, s. 660-665.
- Mahomed Kasım Ferishta, *History of The Rise of The Mahomedan Power in India*, (Trans. by John Briggs), Vol. I, A.&R. Spottiswoode, London, 1829.
- Makdisi, George, "Al-Kıyâ Al-Harrâsî", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. V, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 234.
- Marius Canard, "Al-Basâsîrî", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. I, E. J. Brill, Leiden, 1986, s. 1073-1075.
- Massignon, Louis, "Karmatîler", *İA*, C. VI, MEB Basımevi, İstanbul, 1977, s. 353-359.
- Maulana Minhaj-ud-Din, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Trans. by Major H. G. Raverty), Vol. I, Oriental Books Reprint Corporation, New Delhi, 1970.
- Mehta, Jaswant Lal, *Advanced Study in the History of Medieval India*, Vol. I, Sterling Publishers, New Delhi, 1979.
- Meisami, Julie S., "Mukhtârî", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. VII, E. J. Brill, Leiden, 1993, s. 535-536.
- Merçil, Erdoğan, "Alptegin", *DİA*, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 525-526.
- Merçil, Erdoğan, "Behram Şah", *DİA*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 357-358.
- Merçil, Erdoğan, "Besâsîrî", *DİA*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 528-529.
- Merçil, Erdoğan, "İbrâhim b. Mes'ûd'i Gaznevî", *DİA*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 321-322.
- Merçil, Erdoğan, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 346-347.
- Merçil, Erdoğan, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", *DİA*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 431-432.
- Merçil, Erdoğan, "Muhammed b. Abdülcebbar Utbî", *DİA*, C. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 236-237.

- Merçil, Erdoğan, “Sâmânî Devleti’nde Türklerin Rolü”, *İÜ Tarih Dergisi*, S. 35, İstanbul, 1994, s. 253-266.
- Merçil, Erdoğan, “Sebüktegin Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça Meti ve Türkçeye Tercümesi)”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI, Cüz. 1-2, İstanbul, 1975, s. 203-233.
- Merçil, Erdoğan, “Sebüktegin”, *DİA*, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 262-263.
- Merçil, Erdoğan, “Sipehsâlâr: I. Sâmânîler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. I, 2011, s. 139-150.
- Merçil, Erdoğan, “Sipehsâlâr: II. Gazneliler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. II, 2011, s. 459-473.
- Merçil, Erdoğan, “Sipehsâlâr”, *DİA*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 259-269.
- Merçil, Erdoğan, *Afganistan ve Hindistan’da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür) Makaleler*, 2. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2019.
- Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- Merçil, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd, *Ravzatu’s-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, (Çev. Erkan Göksu), Kronik Kitap, İstanbul, 2017.
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd, *Ravzatu’s-Safâ Hârezmşâhlar (Hârezmşâhiyân)*, (Çev. Erkan Göksu), Kronik Kitap, İstanbul, 2022.
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd, *Ravzatu’s-Safâ Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (Çev. Erkan Göksu), 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2018.
- Mirzâ Muhammad b. Abdu’l-Wahhâb of Qazwin, “Mas’ûd-i-Sa’d-i-Salmân”, (Trans. E. G. Browne), *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Society 22 Albemarle Street, London, 1905, s. 693-740.
- Mülâyim, Selçuk, “Revak”, *DİA*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 22-24.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu’d-Düvel (Selçuklular Tarihi I)*, (Hzl. Ali Öngül), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Nazım, Muhammad, “Mes’ûd”, *İA*, C. VIII, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 133-134.
- Nazım, Muhammad, “Mevdûd”, *İA*, C. VIII, MEB Basımevi, İstanbul, 1979, s. 162-163.
- Nazım, Muhammad, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge At University Press, 1931.

- Nîşâbü'rî, Zahîru'd-dîn, *Selçuknâme*, (Çev. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Kitap, İstanbul, 2018.
- Niyogi, Roma, *The History of the Ghadavala Dynasty*, Calcutta University Press, Calcutta, 1959.
- Nizâmî Arûzî Semerkandî, *Çehâr Makâle*, (Çev. Esin Eren Soysal), Demavend Yayınları, İstanbul, 2016.
- Nizâmî-i-Arûdî of Semerkand, *Chahâr Maqâla ("Four Discourses")*, (Trans. Edward G. Browne), Luzac&Co., London, 1921.
- Nizami, Khaliq Ahmad, "Firişte", *DİA*, C. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 133-134.
- Nizami, Khaliq Ahmad, *On History and Historians of Medieval India*, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1983
- Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Hızl. Mehmet Altay Köymen), TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- Nuhoğlu, Güler, *Beyhaki Tarihi'ne göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.
- Oruç, Züriye, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hâtun", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXXVI, S. I, 2021, s. 317-334.
- Öngül, Ali, "Tekiş b. Alp Arslan", *Tarih Dergisi*, S. XXXVI, 2011, s. 321-334.
- Öntürk, Vural, *Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Özaydın, Abdülkerim, "Arslan b. Selçuk", *DİA*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 402-403.
- Özaydın, Abdülkerim, "Berkyaruk", *DİA*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 514-516.
- Özaydın, Abdülkerim, "el-Kâmil", *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 281-283.
- Özaydın, Abdülkerim, "Hamdullah el-Müstevfi", *DİA*, C. XV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 454-455.
- Özaydın, Abdülkerim, "İzzeddin İbnü'l-Esîr", *DİA*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 26-27.
- Özaydın, Abdülkerim, "Karahanlılar", *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 404-412.
- Özaydın, Abdülkerim, "Kavurd Bey", *DİA*, C. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2022, s. 73-74.

- Özaydın, Abdülkerim, “Sencer”, *DİA*, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 507-511.
- Özaydın, Abdülkerim, “Târîh-i Güzide”, *DİA*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 82-83.
- Özaydın, Abdülkerim, “Unvan”, *DİA*, C. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 163-166.
- Özaydın, Abdülkerim, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157) Siyasi Tarih, Teşkilât ve İdare*, IRCICA, İstanbul, 2023.
- Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Berkıaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021.
- Özaydın, Abdülkerim, “Melikşah”, *DİA*, C. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 54-57.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İsam Yayınları, İstanbul, 2013.
- Özkuzugüdenli, Bülent, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-Tevârîh-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısım (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- Öztürk, Mürsel, “Muhtârî”, *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2020, s. 56-57.
- Özyurt, Hümeıra-Kürkçüoğlu, Erol, “Ortaçağ Coğrafya Kaynaklarına Göre Ticaret Yolları Üzerine Sîstan'ın Konumu”, *Turkish Studies*, C. XIX, S. I, 2024, s. 221-232.
- Özyurt, Hümeıra, *10. ve 11. Yüzyıllarda Sîstân'ın Siyasi Tarihi*, Rumeliya Yayıncılık, Ankara, 2024.
- Palabıyık, M. Hanefi, “Gazneliler Devleti'nde Teşkilat ve Kültür”, *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, C. III, S. XLV, 2002, s. 29-53.
- Palabıyık, M. Hanefi, “Gazneliler'de İlmî Faaliyetler”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y. I, S. I, 2001, s. 47-72.
- Palabıyık, M. Hanefi, “Gaznelilerin Hindistan Seferleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, Y. XI, S. XXXII, s. 139-152.
- Palabıyık, M. Hanefi, “Hindistan Tarihinde Gazneli Türk Hakimiyeti”, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (25-28 Haziran)*, s. 91-127, TTK Yayınları, Ankara, 2008.
- Palabıyık, M. Hanefi, *Gazneli Mahmud*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2023.

- Palabıyık, M. Hanefi, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2002.
- Paydaş, Kazım, “Bilge Bir Hükümdar Gazneli Sultan İbrahim b. Mesud (450-492/1059-1099), *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. VI, S. V, 2013, s. 455-475.
- Poole, Stanley Lane, “The Coins of The Muhammadan Dynasties in The British Museum”, *Catalogue of Oriental Coins in The British Museum*, (Ed. Reginald Stuart Poole), Vol. II, British Museum, London, 1876.
- Pritsak, Omeljan, “Karahanlılar”, *İA*, C. VI, MEB Basımevi, 1977, s. 251-273.
- Ray, H. C., *The Dynastic History of Northern India (Early Mediaeval Period)*, Vol. II, Munshiram Manoharlal Publishers, Delhi, 1973.
- Raza, S. Jabir, “Constructional Activity of the Ghaznavids”, *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. LVII, 1996, s. 877-890.
- Raza, S. Jabir, “The Afghans and their Relations with the Ghaznavids and The Ghurids”, *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. LV, 1994, s. 784-791.
- Rehman, Abdur, *The Last Two Dynasties of the Sâhis (An Analysis of Their History, Archaeology, Coinage and Palaeography)*, (Doctoral dissertation), Australian National University, Canberra, 1976.
- Reşîdü’l-dîn Fazlullah, *Cami’ü’l-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, (Çev. Erkan Göksu- H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul, 2010.
- Roux, Jean-Paul, *Orta Asya-Tarih ve Uygarlık*, (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, (Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan), 11. Baskı, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Rypka, Jan, *History of Iranian Literature*, (Ed. Karl Jahn), D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1968.
- Salman, Hüseyin, “Tohâristan”, *DİA*, C. XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 214-215.
- Sanaullah, Mawlawi Fadil, *The Decline of The Seljûqid Empire*, University of Calcutta, Calcutta, 1938.
- Sarda, Har Bilas, *Speeches and Writings*, Vedic Yantralya, Ajmer, 1935.
- Savi, Saime İnal, “Senâî”, *DİA*, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 502-503.
- Schellinger, Paul E. - Salkin, Robert M., *International Dictionary Historic Places Asia and Oceania*, Vol. V, Routledge, London and New York, 1996.

- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- Sevim, Ali, “Çağrı Bey”, *DİA*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 183-186.
- Shafi, Iqbal M., “Fresh Light on The Ghaznavids”, *Islamic Culture*, (Ed. Muhammed Asad-Weiss), Vol. XII, Hyderabad, 1938, s. 189-234.
- Sharma, Dasharatha, *Early Chauhan Dynasties: A Study of Chauhan Political History, Chauhan Political Institutions, and Life in the Chauhan Dominions, from 800 to 1316 A.D.*, S. Chand & CO, Delhi, 1959.
- Sharma, Sunil, *Persian Poetry at the Indian Frontier Mas'ûd Sa'd Salmân of Lahore*, Permanent Black, New Delhi, 2000.
- Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir 'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- Siddiqi, M., “Abu'l-Faraj Rûnî”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1983, s. 283-284.
- Singh, Ram Brij, *History of Châhamânas*, Nand Kishore & Sons Chowk, Varanasi, 1964.
- Sourdel, Denys, “Ghulâm”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. II, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 1079-1081.
- Spuler, Bertold, “Ghaznavids”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Vol. II, E. J. Brill, Leiden, 1991, s. 1050-1053.
- Suyûtî, Celâleddîn, *Halifeler Tarihi*, (Çev. Onur Özatağ), 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed-i, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Çev. Fahri Ünan), TTK Yayınları, Ankara, 2021.
- Şehâbeddin Mercânî, *Gurferü'l-Hevâkîn li Urfeti'l-Havâkîn (Satuk Buğra Han ve Oğulları 921-1212)*, (Çev. Ömer Soner Hunkan), Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2020.
- Şeşen, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2001.
- Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, (Çev. Ahsen Batur). Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.
- Taşagıl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III-M.S. X. Asır)*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2013.
- Terzi, Mustafa Zeki, “Gulâm”, *DİA*, C. XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 178-180.

- Tezcan, Mehmet, “Kuşanlar, Akhunlar ve Eftalitler”, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (31 Ekim-1 Kasım 2002)*, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s. 9-56.
- Tezcan, Mehmet, “Kuşanların Menşei”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 789-814.
- Thomas, Edward, “On the Coins of the Kings of Ghazni”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol. IX, 1847, s. 267-386.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 11. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.
- Tümer, Günay, “Bîrûnî”, *DİA*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 206-215.
- Urfalı Mateos-Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- Usta, Aydın, *Türklerin İslâmlaşma Serüveni Sâ mânîler*, 2. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013.
- Utbî, *Kitab-ı Yamini*, (Trans. by James Reynolds, B.A.), Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, London, 1858.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- Ünal, Abdülkerim, “Kiyâ el-Herrâsî”, *DİA*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 126.
- Wink, Andre, “The Early Expansion of Islam in India”, *The New Cambridge History of Islam*, (Edit. David O. Morgan and Anthony Reid), Vol. III, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Wink, Andre, “The Early Expasnsion of Islam in India”, *The New Cambridge History of Islam*, (Edit. David O. Morgan and Anthony Reid), Vol. III, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Yazıcı, Tahsin, “Muhammed b. Hüseyin Beyhakî”, *DİA*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 63-64.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynak Bilim*, Fenomen Yay., Erzurum, 2012.
- Yıldırım, Nimet, *İran Edebiyatı (Gazneliler Dönemi)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2012.
- Yılmaz, Ahmet-Gençtürk, Cihan, “Târîh-i Beyhakî'ye Göre Çağrı Bey'in Belh Şehrini Kuşatması ve Gazne Sarayına Yansımaları”, *Tarih Okulu Dergisi*, Y. X, S. XXXII, 2017, s. 973-994.

- Yılmaz, Ahmet, “Ahmed Yinaltegin’in Hindistan Sâlarlığı ve İsyanı”, *Sosyal Bilimler Alanında Güncel Çalışmalar*, (Ed. Adem Apak), s. 7-20, Duvar Yayınları, İzmir, 2021.
- Yılmaz, Ahmet, “Alptegin’in Sâmânî Emirleriyle Olan Münasebetleri, Gazne ve Tohâristan’daki Faaliyetleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Y. XI, S. XXXIII, 2018, s. 103-119.
- Yılmaz, Ahmet, “Sebük Tegin Döneminde Gazneliler’in Tohârsitan Hâkimiyeti”, *TURAN-SAM*, C. X, S. XXXVII, 2018, s. 130-135.
- Yılmaz, Ahmet, “Tohâristan’ın Adı, Coğrafyası ve Genel Sınırları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 62, 2018, s. 337-344.
- Yılmaz, Ahmet, *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2021.
- Yılmaz, Ahmet, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2021.
- Yüsofî, Gholâm-Hosayn, “Abû Sahl Zûzanî”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. I, Routledge & Kegan Paul, London, Boston and Henley, 1983, s. 373-374.
- Yüsufî, Golam-Hosayn, “Abu’l-Fazl Bayhaqî”, *Encyclopaedia Iranica*, (Ed. Ehsan Yarshater), Vol. III, Routledge & Kegan Paul, London, London and New York, 1989, s. 889-894.
- Zebîhullâh-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, (Çev. Hasan Almaz), C. II, Nûsha Yayınları, Ankara, 2005.
- Zebîhullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, (Çev. Hasan Yılmaz), C. I, Nûsha Yayınları, Ankara, 2002.
- Zeki, İzzetullah, “Sultan Abdürreşîd Dönemi Gazneli Devleti’ndeki Olayların Temel Kaynaklara Yansıması”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. X, 2019, s. 161-178.
- Zeki, İzzetullah, *Horasan’da Hâkimiyet Mücadelesi 821-1005*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2020.
- https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_IOLC-6197 (E. T. 03.11.2025).
- https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_IOLC-6287 (E. T. 03.11.2025).

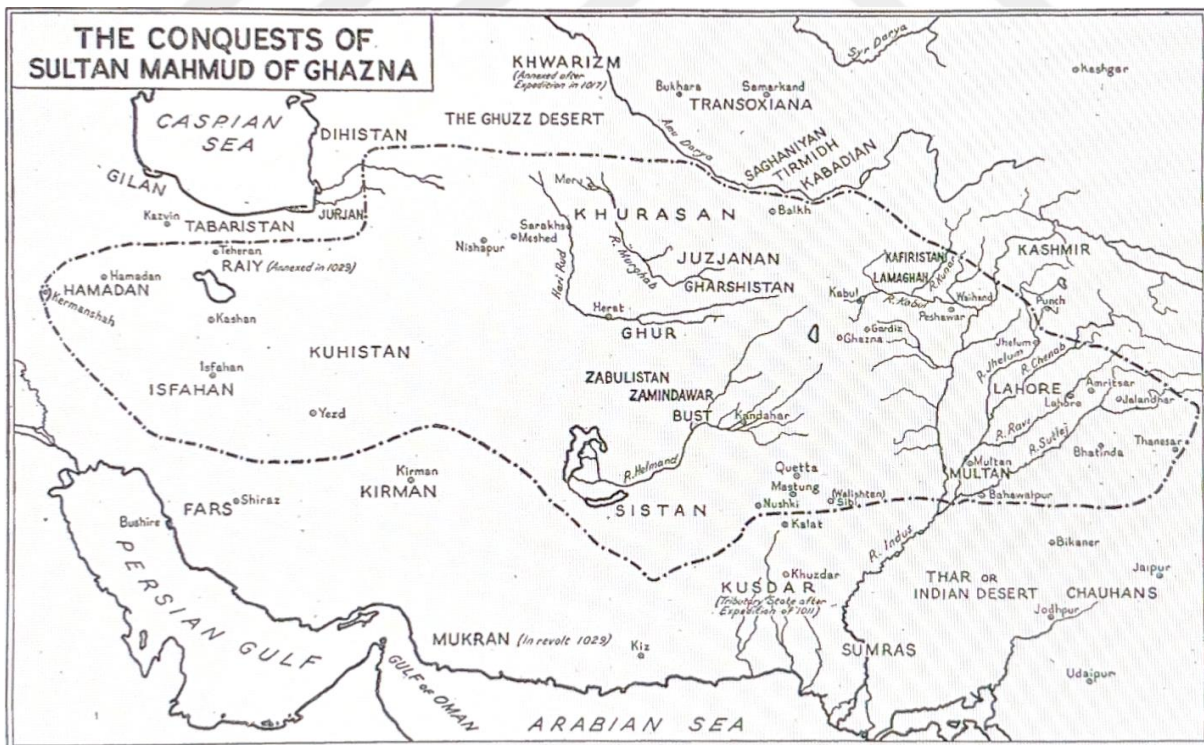


EKLER

Ek 1. Gazneli Devleti Haritası⁵⁷¹



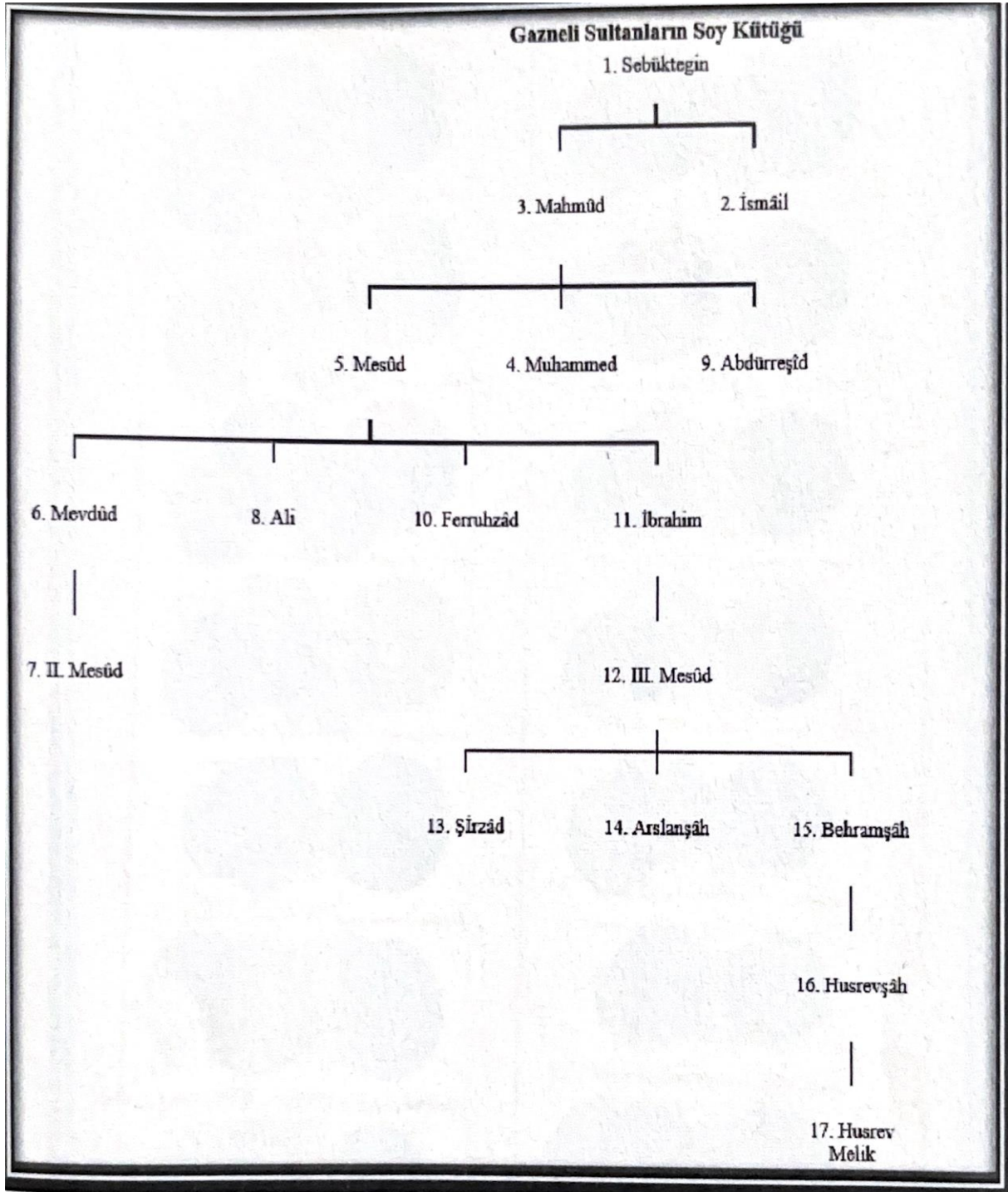
Ek 2. Sultan Mahmûd'un Fetihleri⁵⁷²



⁵⁷¹ Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay*, s. VII.

⁵⁷² C. Collin Davies, *An Historical Atlas of The Indian Peninsula*, 2.nd ed., Oxford University Press, Oxford, 1959, s. 27.

Ek 3. Gazneli Sultanların Soy Kütüğü.⁵⁷³



⁵⁷³ Yılmaz, *Sultan I. Mesûd Devri Gazneliler Tarihi (1030-1041)*, s. 341.

Ek 4. Sultan İbrahim'i Tahtında Tasvir Eden Bir Minyatür⁵⁷⁴



⁵⁷⁴ Merçil, "İbrâhim b. Mes'ûd'i Gaznevî", s. 321.

Ek 5. Sultan İbrahim Dönemi Sikkeler⁵⁷⁵



⁵⁷⁵ Hasan Rızâî Bağbidî, *Sikkehâ-yi İran der Dovre-yi Islâmî ez Âğâz tâ ber Âmeden-i Selçûkiyân*, İntişârât-i Sâzmân-i Mutâl'a ve Tedvîn-i Kitâb-i Ulûm İnsânî-i Damişgâhha, Tahrân 1393 hş. s. 743.

Ek 6. Sultan İbrahim Dönemi Bir Sikke⁵⁷⁶



Ek 7. Sultan İbrahim Dönemi Bir Sikke⁵⁷⁷



⁵⁷⁶ https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_IOLC-6197 (E. T. 03.11.2025)

⁵⁷⁷ https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_IOLC-6287 (E. T. 03.11.2025).

ÖZGEÇMİŞ**MUHAMMED MUSTAFA ÖNDER****Öğrenim Bilgisi**

Yüksek Lisans 2023-2025	Amasya Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Danışman: Doç. Dr. Ahmet YILMAZ
Lisans 2018-2022	Amasya Üniversitesi Tarih Bölümü

